

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
72
2022

Olaylar ve Yorumlar

Alev KILIÇ

İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Türkiye-Azerbaycan
İttifakının Rol Teorisi Çerçevesinde Analizi

Oğuzhan YANARIŞIK

Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi ve
Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)

Sinan KOÇAK

İmparator Herakleios Döneminde
Bizans'ın Doğu Politikası ve Armenia

Engin ÖZTÜRK

KİTAP TAHLİLİ

Japonya'dan Bir Mektup
Stratejik Suskunluk: Ermenilerin Sessizliği

İlknur DİŞLİOĞLU



ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Altı Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2022, Sayı 72

EDİTÖR
Alev KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Tutku DİLAVER

YAYIN SAHİBİ
Terazi Yayıncılık Adına
Hazel ÇAĞAN ELBİR

DİL EDITÖRÜ
Hülya ÖNALP

YAYIN / DANIŞMA KURULU
Soyadı Sırası İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN
(ODTÜ, Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Tolga BAŞAK
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
(Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Edward J. ERICKSON
(Marine Corps University)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael M. GUNTER
(Tennessee Tech University)

Prof. Dr. Birsen KARACA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)

Dr. Ayten MUSTAFAYEVA
(Azerbaycan İlimler Akademisi,
İnsan Hakları Enstitüsü)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
(Ankara Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Jeremy SALT
(Bilkent Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Beykent Üniversitesi)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi)

Dr. Pulat TACAR
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
(Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
(Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Hakan YAVUZ
(University of Utah)

Ermeni Araştırmaları yılda iki kez yayımlanır. Yaygın Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 30 Kasım 2022

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni

Ruhi ALAGÖZ

Baskı:

Yenifikir Matbaa

Zübeyde Hanım Mah. Sebze Bahçeleri Cd. 80/4 Altındağ / ANKARA

Tel: +90 312 341 94 50

Abone Sorumlusu

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Yıllık Abone Ücreti: 90 TL

Yurtdışı Yıllık Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi 181/6296007

Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER

(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	5
(Contributors)	
Editörün Notu	7
(Editorial Note)	
BAŞYAZI	9
(EDITORIAL)	
Olaylar ve Yorumlar.....	9
(Facts and Comments)	
Alev KILIÇ	
ARAŞTIRMA MAKALELERİ	47
(RESEARCH ARTICLES)	
İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Türkiye-Azerbaycan İttifakının Rol Teorisi Çerçevesinde Analizi.....	47
(Analysis of Turkey-Azerbaijan Alliance in the Second Karabakh War Within the Framework of Role Theory)	
Oğuzhan YANARIŞIK	
Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010).....	69
(Historical Background of the Armenian Population in Russia and the Demographic Structure of Armenians (1926-2010))	
Sinan KOÇAK	
İmparator Herakleios Döneminde Bizans'ın Doğu Politikası ve Armenia.....	107
(Byzantine Eastern Policy and Armenia in the Period of Emperor Heraclius)	
Engin ÖZTÜRK	
KİTAP TAHLİLİ	133
(BOOK REVIEW)	
Japonya'dan Bir Mektup Stratejik Suskunluk: Ermenilerin Sessizliği.....	133
(A letter From Japan, Strategically Mum: The Silence of Armenians)	
İlknur DIŞLIOĞLU	
YAZIM KURALLARI	138
(STYLE SHEET)	

Yazarlar

Alev KILIÇ

E. Büyükelçi Alev Kılıç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1968 yılında mezun olmuştur. 1969 yılında, Dışişleri Bakanlığı'na meslek memuru olarak girmiştir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi (1996-1998), Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği'nde Daimi Temsilci, (1998-2002), Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı, (2002-2004), İsviçre Türkiye Büyükelçisi (2004-2009), Meksika Türkiye Büyükelçisi (2009-2011) görevlerinde bulunmuştur. E. Büyükelçi Alev Kılıç, Dışişleri Bakanlığı'ndan 2011 yılında emekli olmuştur. 2013 yılından bu yana AVİM Başkanıdır.



Oğuzhan YANARIŞIK

Dr. Oğuzhan Yanarışık, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsünde Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalında öğretim üyesidir. 2005'de Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2007 yılında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Avrupa Birliği alanında yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2008'de Almanya Bonn Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Merkezi'nde ikinci bir yüksek lisans programını bitirdi. 2015'te İngiltere'de Warwick Üniversitesi'nde Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar bölümünde doktora çalışmalarını tamamladı. Akademik faaliyetlerinin yanında başta Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi olmak üzere çeşitli kurumlarda staj yaptı. Bununla birlikte Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi, NATO Avrupa Merkez Karargâhı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Merkez Bankası, Almanya Federal Meclisi gibi kuruluşlara çalışma ziyaretleri gerçekleştirdi. Akademik ilgi ve çalışma alanları arasında güvenlik çalışmaları, medya çalışmaları, Avrupa çalışmaları ve Türk dış politikası gibi konular yer almaktadır.



— Sinan KOÇAK —

1993 yılında Ankara’da doğdu. 2016’da Bartın Üniversitesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2019’da Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yüksek lisans programını “Birinci Balkan Savaşının Bulgar Yazar İvan Lesiçkof’un 'Balkan Muharebatı Hatıratından' Adlı Eseri Ekseninde Tahlili” başlıklı tezi ile tamamladı. 2020’de Ankara Üniversitesi Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim dalında doktora eğitimine başladı. 2021 yılından beri Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Anabilim dalında Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Osmanlı Türkçesi, İngilizce ve Ermenice bilmektedir. Ermenilerin demografik yapısı hakkında çalışmaları bulunmaktadır.



— Engin ÖZTÜRK —

1993 yılında Ankara’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara’nın Çankaya İlköğretim Okulu ve Çankaya Lisesinde tamamladı. Yüksek öğrenimini 2011-2015 yılları arasında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümü’nde yaptı ve “Türk Adı ve Türklerin Menşei” adlı bitirme tezi ile mezun oldu. 2015 yılında mezun olduktan sonra İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta-Çağ Anabilim dalını kazanarak “Bizans İmparatorluğu Devrinde Anadolu’da Ermeniler (330-641)” adlı master tezini hazırladı. 2018 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Doktora Programını kazandı. Halen aynı üniversitede doktora çalışmasını yürütmektedir.



EDİTÖRÜN NOTU

(EDITORIAL NOTE)

Değerli Okurlarımız,

Ermeni Araştırmaları dergisinin 72. sayısında bir başyazı, üç araştırma makalesi ve bir kitap incelemesi bulunmaktadır.

“Olaylar ve Yorumlar” başlıklı editoryal yazıda Alev Kılıç, Mayıs - Kasım 2022 tarihleri arasında Ermenistan’da meydana gelen iç gelişmeleri ve 2020 yılı 44 gün savaşı sonrası Azerbaycan ile barış anlaşması süreci ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin yarattığı dış dinamikleri değerlendirmektedir. Savaşın sona ermesinin ve Moskova’da Rusya’nın katılımıyla taraflarca imzalanan ateşkes anlaşmasının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen barış anlaşması imzalanamamıştır. Kılıç, bu süreçte Ermenistan’ın kendi lehine kazanımlar elde etmek için farklı çıkar gruplarıyla girdiği ilişkileri detaylı olarak incelemektedir.

72. sayımızda yer alan ilk araştırma makalesi Sinan Koçak’ın **“Rusya’daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)”** başlıklı çalışmasıdır. Koçak makalesinde Sovyet ve Rusya Federasyonu dönemlerinde yapılan nüfus sayımlarını kaynak alarak Rusya’da yaşayan Ermeni nüfusa dair demografik bir değerlendirme yapmaktadır.

İkinci araştırma makalesi Oğuzhan Yanarışık tarafından kaleme alınan **“İkinci Karabağ Savaşı’ndaki Türkiye-Azerbaycan İttifakının Rol Teorisi Çerçevesinde Analizi”** başlıklı makaledir. Yanarışık makalesinde uluslararası ilişkilerde liderlerin ve karar alıcıların rolüne odaklanan ve söylem analizleri çerçevesinde değerlendirme yapan rol teorisini temel almaktadır. Bu teori çerçevesinde Karabağ savaşı sırasında Azerbaycan ve Türkiye liderlerinin söylem analizlerini yaparak iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini incelemektedir.

Üçüncü makale Engin Öztürk’ün **“İmparator Herakleios Döneminde Bizans’ın Doğu Politikası ve Armenia”** başlıklı makalesidir. Öztürk bu çalışmasında literatürde pek çalışılmayan Bizans döneminde Ermeni-Bizans ilişkilerine odaklanmaktadır.

72. sayımızda bir adet kitap incelemesi bulunmaktadır. İlnur Dişlioğlu'nun incelediği kitap geçtiğimiz yıl AVİM'in yayınladığı ve Iver Torkian tarafından kaleme alınan mektuplardan oluşan "**Japonya'dan Bir Mektup - Stratejik Suskunluk: Ermenilerin Sessizliği**" adlı kitaptır.

Keyifli okumalar dileriz.

Yayın Geliş Tarihi: 20.11.2022

Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2022

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 72 (2022): 9-45.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede 2020 yılında meydana gelen 44 gün savaşı sonrası Azerbaycan ile Ermenistan arasında başlayan barış anlaşması süreci, Ermenistan'daki iç gelişmeler, dış dinamikler ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Haziran-Kasım 2022 tarihleri arasında gösterdiği gelişmeler ele alınmaktadır. Savaşın sona ermesinin ve Moskova'da Rusya'nın katılımıyla taraflarca imzalanan ateşkes anlaşmasının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen barış anlaşması imzalanamamıştır. Bu gecikmeyi Ermenistan'ın oyalama taktiklerine başvurarak bölgede farklı çıkarları bulunan üçüncü tarafları kullanıp mağlubiyet sonrası kayıplarını en aza indirme ve birtakım kazanımlar elde etme gayretleriyle açıklamak mümkündür. Diasporada militan-radikal bir kesim, içeride de Daşnaksutyun-EDF güdümüne girmiş sayıca az ancak militan bir muhalefet, hükümetin barış girişimlerine aktif karşı koymaktadır. Bu durum yönetimi rahatsız etse de uygun bir bahane yaratıyor gibi de görünmektedir. Barış anlaşmasının önündeki en ciddi engel sınırların tespitidir. Zira bu Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde olduğunun resmen tanınmasını sağlayacaktır. Bunu perdelemek üzere yapay bir engel olarak Zangezur koridoru konusu ön plana çıkarılmaktadır. Dış ilişkilerde Rusya'nın hüsnünü çekmeden Batı'ya yanaşma çabaları, yeniden gündeme gelen çok vektörlü dış politika anlayışıyla uygulanmaktadır. Türkiye ile ilişkiler normalleşme süreci kapsamında, adım adım da olsa ilerlemektedir. Ancak Ermenistan'ın Türk ve Türkiye karşıtı yaklaşımları bu süreçten hiçbir şekilde etkilenmemiş görünmektedir.*

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

Anahtar Sözcükler: Paşinyan, Kaçaturyan, Mirzoyev, diaspora, Dünya Kiliseler Birliği, EDF-Dashnaksutyun, Karekin II, Aram I, Pelosi, Zangezur koridoru

Abstract: *This article covers internal and international developments of Armenia, the process for concluding the peace agreement with Azerbaijan following the forty-four day war of 2020 and Türkiye-Armenia relations in the period of June-November 2022. Two full years have elapsed since the end of the war and the cease-fire agreement signed by the two leaders in Moscow with the participation of the Russian president. It is possible to explain this lapse with the efforts of Armenia using delaying tactics as it appeals to third states with own interests in the region, to minimise its losses and make some gains. There is an active resistance also to the peace agreement initiatives of the government by a radical-militant group in the diaspora and an opposition in the country, small in numbers but led by the militant Dashnaksutyun-ARF. This is certainly a nuisance for the government, yet also appears to provide it with a passable excuse. The most serious challenge before the peace agreement is the issue of delimitation and demarcation of the borders as it would lead to the acknowledgement of Karabagh to be within the boundaries of Azerbaijan. With a view to obviating this, an artificial and in itself disputable issue called the Zangezur corridor is being pushed to the fore. In foreign policy, the efforts to shift to the West without drawing the ire of Russia is being carried out with the re-fashioned concept of multi-vector foreign policy. Relations with Türkiye is moving forward in a step by step approach within the process of normalisation. On the other hand, the long established anti-Türk and anti-Türkiye stand of Armenia does not seem to be restrained despite this process.*

Key words: *Pashinyan, Khacaturyan, Diaspora, World Church Union, Mirzoyan, ARF, Armenian Revolutionary Army, Pelosi, Aram I, Karekin, Zangezur*

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

Ermenistan'da 2020 savaşının sonucunda alınan yenilginin yarattığı bunalım; yönetimin barış anlaşması imzalanması yönünde ilkeli ve kararlı bir adım atamaması, birbiriyle çelişkili beyanlarda ve politik girişimlerde bulunulması ve içerideki sayıca az ancak dış destekle sesini duyuran muhalefetin de yoğun tahrikleri gibi nedenlerle dönem süresince de devam etmiştir.

Daşnaksutyun-Ermeni Devrimci Federasyonu lideri ve Meclis Başkanvekili Ishkhan Saghatelyan Haziran ayında muhalefetin “direniş” olarak adlandırdığı sokak gösterileri ve günlük yaşamı zorlaştıran eylemlerinin eş güdümünün ve nihai kararı alma sorumluluğunun muhalefet partileri tarafından kendisine verildiğini duyurmuştur. Meclisteki çoğunluk partisi temsilcileri ise yaptıkları açıklamada, meclis çalışmalarını boykot eden iki muhalefet milletvekili Saghatelyan ve Meclis Ekonomik İşler Komitesi Başkanı Vahe Hakobyan'ın milletvekilliklerini devamsızlık gerekçesi ile düşürme çalışmasına başlayacaklarını duyurmuştur.¹ Meclisin 1 Temmuz'da yapılan toplantısında bu iki milletvekilin sadece görevlerinden alınması kararlaştırılmıştır. Toplantı günü polis meclise giden yolları kesmiştir. Mecliste temsil edilen iki muhalefet partisi bu gelişmeyi Ermenistan'da derinleşmekte olan siyasi krizin yeni bir işareti olarak nitelendirmiştir. Meclis başkanı oylamadan önce hükümet yanlısı çoğunluğun, muhalefetin bu görevler için önereceği adayları değerlendirmeye açık olduğunu belirtmiştir. Saghatelyan yeni aday göstermeyeceklerini ifade etmiş, hatta daha ileri giderek, muhalefet milletvekillerinin diğer görevlerinden de istifa edeceklerini iddia etmiş, ancak bu gerçekleşmemiştir. 22 Temmuz'da yaptığı yeni bir açıklamada Eylül ayında muhalefetin kendi gündemiyle meclis çalışmalarına katılacağını duyurmuştur².

Saghatelyan 6 Temmuz'da Ermenistan Daşnaksutyun-Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) lideri sıfatıyla Avrupa Birliği Parlamentosunda temaslarda bulunmak üzere Strazburg'a gitmiştir. Terör eylemleri bağlantıları ve militan aşırı eylemleri sicili bilinen Daşnaksutyun-EDF'nin Ermenistan'daki lideri Avrupa Parlamentosunda bazı milletvekilleriyle temasın yanı sıra, Parlamento Başkan Yardımcısı tarafından da kabul edilmiştir.³ Erivan'a döndükten sonra da 11 Temmuz'da yaptığı bir açıklamada, meclis oturumlarını boykota devam

1 “Saghatelyan and Vahe Hakobyan recalled from their positions in National Assembly of Armenia,” Arminfo, 1 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70330&lang=3.

2 “Saghatelyan: We will start process of removing Prime Minister when we have favorable conditions for it,” News.am, 22 Ağustos 2022, <https://news.am/eng/news/716998.html>.

3 “Opposition Leader Saghatelyan Meets European Parliamentarians,” Oragark, 6 Temmuz 2022, <https://www.oragark.com/saghatleyan-visits-strasbourg-meets-european-parliamentarians/>.

edeceğini, Paşinyan yönetimini sokak gösterileriyle yıkma girişimlerini sürdüreceğini ilan etmiştir.

Kamuoyunda tartışmalara yol açan bir diğer gelişme, hükümete yakın zengin bir iş adamının, Ermenistan Apostolik Kilisesinin itirazlarına rağmen, başkente yakın bir dağda, görkemli bir Hz. İsa heykeli inşa ettirme girişimi olmuştur.⁴ İlk kazması 9 Temmuz'da Ekonomi Bakanının da katıldığı bir törenle atılan inşaat kısa bir süre sonra Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı tarafından durdurulmuştur. Kilise esasen bu girişimin uygunsuz olduğunu ve Ermenistan Hristiyan geleneklerine aykırı olduğunu açıklamıştır.⁵

Meclisin 12 Temmuz'daki oturumunda, polis ve emniyet konuları ile yetkili olmak üzere yeniden bir İç İşleri Bakanlığı kurulması konusu ele alınmıştır.⁶

Ermenistan Ulusal Güvenlik Servisi tarafından 13 Temmuz'da hükümete sunulan bir tasarıda, diaspora Ermenilerinin vatandaşlığa alınması kurallarının sıkılaştırılması önerilmiştir. 2005 yılında Anayasada yapılan bir değişiklikle Ermenistan çifte vatandaşlık uygulamasını kabul etmişti. Amaç diaspora Ermenileri ile bağları koruyabilmek ve güçlendirebilmek üzere, ikamet şartı aranmaksızın kolayca vatandaşlık verebilmektir. Ancak son dönemde, başta Suriye ve Lübnan olmak üzere esas itibarıyla Ortadoğu kökenli Ermenilerin özellikle Batı ülkelerine gidebilmek üzere bu yola başvurduklarının görülmesi üzerine bu ihtiyacın duyulduğu anlaşılmıştır. Emniyet yetkililerine göre bu yılın ilk yarısında bu şekildeki vatandaşlık başvurusu sayısı 9917 olmuştur. Geçen yılın aynı döneminde bu sayı 3448 olmuştur.⁷

Ermenistan'ın en önemli ihracat kaynaklarından biri olan ve hükümetlerin de en önemli örtülü gelir kaynağını oluşturan Zangezur Bakır Madeni İşletmeleri en büyük hissedarlarından bir Rus milyarderin ABD yasaklılar listesinde olması nedeniyle, hisselerin nasıl bölüşürüleceğine ilişkin bir mahkeme kararı ile Temmuz ayında tekrar gündeme gelmiştir.

Şubat ayından beri bir atama yapılmayan Genelkurmay Başkanlığına 14 Temmuz'da Tümgeneral Edward Asrian atanmıştır. Vadedilen "Orduda Reform

4 Ani Mejlumyan, "Construction of massive Jesus statue in Armenia suspended," Eurasianet, 12 Temmuz 2022, <https://eurasianet.org/construction-of-massive-jesus-statue-in-armenia-suspended>.

5 "Proposal to erect a statue of Jesus on Mount Hatis sparks concern among experts, Yerevani residents," Jam News, 12 Temmuz 2022, <https://jam-news.net/proposal-to-erect-a-statue-of-jesus-on-mountain-hatis-sparks-concern-among-experts-yerevani-residents/>.

6 Alexandr Avanesov, "Ministry of Internal Affairs to be reestablished in Armenia," Arminfo, 7 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70416&lang=3.

7 "Security Service Wants Stricter Citizenship Rules For Diaspora Armenians," Azatutyun, 13 Temmuz 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31942023.html>.

Paketi” kapsamında, bu atamadan önce yapılan yasa değişikliğiyle, Genelkurmay Başkanlığı Savunma Bakanlığına bağlanmış ve aynı zamanda savunma bakan yardımcısı sıfatı verilmiştir.⁸

Fransa Ermeni toplumunun (CCAF) önde gelen lideri Murad Papazyan ve eşi 15 Temmuz’da Erivan hava alanında ülkeye alınmayarak ilk uçakla sınır dışı edilmiştir.⁹ Daşnaksutyun-Ermenistan Devrimci Federasyonu evrensel merkez yönetim kurulu üyesi de olan Papazyan Erivan’a daha önce yaptığı ziyaretlerde Ermenistan Daşnaklarının yaptığı sokak gösterilerine katılmıştır. Fransa Devlet Başkanı ile yakın ilişkileri bulunan Papazyan, Erivan’daki Fransa Büyükelçiliğine ve Fransa Dışişleri Bakanlığına maruz kaldığı muamele nedeniyle şikâyetinde bulunmuştur. Antelias Patrikhanesi Katolikosu Aram I de 16 Temmuz’da yaptığı açıklamada, Ermenistan’da son gelişmeler hakkında endişe ifade etmiş, özellikle Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci görüşmelerindeki gelişmeler ve Daşnaksutyun-EDF Büro üyesi Papazyan’ın Ermenistan’a girişinin yasaklanmasını kaygı verici bulduğunu duyurmuştur. Açıklamasını “Bu gibi gelişmeler Ermenistan’ın diaspora ile ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. Kamuoyuna açık ve kapsamlı bilgi verilmelidir” sözleriyle tamamlamıştır.¹⁰

Benzer bir gelişme 25 Ekim’de yaşanmış, Ermeni asıllı ve Duma’da Ermeni davasının savunucusu, son dönemde Paşinyan karşıtı beyanlarda bulunan Rus milletvekili K. Zatulin’in de Ermenistan’a girişi yasaklanmıştır. Bir üçüncü yasaklama da Rus yönetimine yakınlığı ile bilinen ve Paşinyan karşıtlığı ile de tanınan, Rus medyasının önde gelen isimlerinden, Ermeni asıllı M. Simonyan’a gelmiştir.¹¹ Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, Rus kamuoyuna mal olmuş bu iki isme getirilen yasaklama konusunda Ermenistan’dan açıklama istediklerini söylemiştir.¹²

14 Ağustos’ta Erivan’daki bir alışveriş merkezinde meydana gelen patlama sonucu 16 kişi hayatını kaybetmiş, çok sayıda yaralanan olmuştur. Ülkede iki günlük yas ilan edilmiştir.¹³

8 “Armenian President Appoints New Army Chief After Months Of Vacancy,” RFL/RL, 15 Temmuz 2022, <https://www.rferl.org/a/armenia-new-army-chief-asrian/31944932.html>.

9 Alexandr Avanesov, “Murad Papazyan intends to fight by all legal means to restore his right to return to Armenia – statement,” Arminfo, 28 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70684&lang=3.

10 “‘They weaken the Armenian world for the benefit of our enemies’: Murad Papazyan,” Aravot, 19 Temmuz 2022, <https://www.aravot-en.am/2022/07/19/307739/>.

11 Lilit Shahverdyan, “Russian parliamentarian banned from entering Armenia,” Eurasianet, 26 Ekim 2022, <https://eurasianet.org/russian-parliamentarian-banned-from-entering-armenia>.

12 “Russia asks Armenia to explain banning lawmaker Zatulin and RT head Margarita Simonyan,” ArmenPress, 27 Ekim 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1095843.html>.

13 “Armenia to mourn victims of shopping mall explosion,” Interfax, 16 Ağustos 2022, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/82284/>.

Başbakan Paşinyan ile Katolikos Karekin II arasındaki soğukluk, başbakanın mutlak olarak 21 Ağustos'ta yaptığı doğum günü kutlamasında bulunmaması ile iyice açığa çıkmıştır.

Paşinyan 14 Eylül'de Mecliste yaptığı bir konuşmada, Azerbaycan ile bir barış anlaşması imzalamaya hazır olduğunu, “bu nedenle birçok insanın hışmını çekeceğini, beddua alacağını ve vatan haini ilan edileceğini” bildiğini ancak Azerbaycan işgal ettiği Ermenistan topraklarından çekilirse Ermenistan'ın da Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyacağını ifade etmiştir.¹⁴ Bunun üzerine binlerce kişi sokaklara dökülmüş, Paşinyan'ın istifasını istemiştir. Mecliste de muhalefet güven oylaması çağrısına bulunmuş ancak yeterli sayıları olmadığı için bu konu meclis gündemine getirilememiştir. Olayların çıkışından çıkma eğilimi göstermesi üzerine Paşinyan sosyal medyadan yaptığı yeni bir açıklama ile sözlerinin yanlış anlaşıldığını, teslimiyetçi bir anlaşma imzalama niyetinin olmadığını vurgulamış, “imzalanan veya imzalanmak üzere olan bir belge yoktur” demiştir.¹⁵ Bu açıklama da muhalefeti ve göstericileri tatmin etmemiştir.

27 Eylül Karabağ savaşının ikinci yıldönümünde hükümet yetkilileri anma törenlerine katılmamıştır. Duygusal bir ortamda, protestolarla karşılaşmamak için böyle bir karar alındığı anlaşılmaktadır.

Muhalefet liderliğini üstlenen EDF'li Saghatelyan 13 Eylül'de üç eski cumhurbaşkanının bir araya gelmesi çağrısında bulunmuştur. Üç eski lider, Katolikos'un da katılımıyla bir araya gelip gelişmeleri ele almış ve bu temasların devamı üzerinde mutabık kalmışlardır. Daha sonra yapılan açıklamalarda taraflar geçmiş politikalar konusunda karşıt yorumlarda bulunmuş ve sürecin devamı konusu belirsizleşmiştir.

28-31 Ekim tarihlerinde Küresel Ermeni Zirvesi toplanmıştır.¹⁶ Toplantıya 50 kadar ülkeden yaklaşık 600 kişi katılmıştır. Diasporadaki Paşinyan karşıtları toplantıyı boykot etmiştir. Buna Apostolik kilisenin en üst düzey iki yetkilisi, Karekin II ve Aram I de dahildir. Toplantıyı zamansız bulanlar ve diasporadaki bölünmüşlüğü perçinlediğini ileri sürenler olmuştur. Diasporanın militan

14 “Pashinyan says he is ready to sign document that would make people call him traitor,” Arka News Agency, 14 Eylül 2022, http://arka.am/en/news/politics/pashinyan_says_he_is_ready_to_sign_document_that_would_make_people_call_him_traitor/.

15 “Pashinyan Claims He Has Not Signed Agreement with Azerbaijan,” Asbarez, 14 Eylül 2022, <https://asbarez.com/pashinyan-claims-he-has-not-signed-agreement-with-azerbaijan/>.

16 “Global Armenian Summit,” Ermenistan Diaspora Daire Başkanlığı, 28 Ekim 2022, <http://diaspora.gov.am/en/events/103/globalarmeniansummit>.

kanadının Paşinyan yönetimine karşı tutumu yeni olmamakla beraber, bunun son göstergesi Haziran başında Hükümetin Diaspora Komiserinin diaspora temsilcileriyle temaslarda ve ön hazırlıklar çalışmalarında bulunmak üzere ABD'ye gittiği esnada karşılaştığı protestolar ve maruz kaldığı hakaretlerdir. Diğer taraftan Paşinyan'a muhalif ve barış anlaşması imzalanmasına karşı, radikal ve militan unsurların bu şekilde su yüzüne çıktığını ve bir anlamda barış karşıtı safranın atıldığı görüşü de ifade edilmektedir.

Zirveye hazırlık niteliğinde Diaspora Komiseri başbakanlık kararnamesiyle 22 Haziran'da Atina'ya gitmiş, Yunanistan Dışişleri Bakanı ve GKRY temsilcisiyle diaspora ilişkilerinde iş birliğinin esaslarını görüşmek ve tespit etmek üzere üçlü bir görüşme yapılmıştır.¹⁷ Üçlü 24 Haziran'da bu işbirliğini resmileştiren bir mutabakat belgesi imzalanmıştır. Yunanistan Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada, "Yunanistan, GKRY ve Ermenistan'ın, Pontus soykırımının, Ermeni soykırımının tanınması ve Kıbrıs'ın kuzeyinin Türkiye tarafından işgalinin uluslararasıca kınanması konusunda ortak gayret göstermeyi taahhüt" etmesi imzalanan belgede yer almıştır.

Maliye Bakanı Ekim sonunda yaptığı bir açıklamada, Ermenistan ekonomisinin Rusya'yla artan ticaret ve Rusya'dan işçi gelirlerindeki artış nedeniyle, yıl sonu itibarıyla en az yüzde 11 büyüyeceğini öngörmüştür.¹⁸ Resmi verilere göre, Rusya ile dış ticaret yılın ilk sekiz ayında yüzde 70 artmış, Rusya'ya ihracat iki kat artarak 1,1 milyar doları bulmuştur. Keza işçi gelirleri de ilk 9 ayda üçe katlanarak 1 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktar Ermenistan'a dışarıdan gelen ödemelerin üçte ikisinden fazla olmuştur. Bakan, 2023 bütçesinde hükümetin harcamalarının 6,4 milyar dolar olacağını, bunun dörtte birinin sosyal alana tahsis edileceğini, savunma giderlerinin ikinci sırada geldiğini, Karabağ Ermenilerine de bu yılki ile aynı miktarda, 370 milyon dolar ayrıldığını, 2023 bütçesinin ülke tarihindeki en büyük bütçe olduğunu kaydetmiştir. Merkez Bankası Başkanı da bütçe görüşmelerinde, bu yılki büyümenin yüzde 12,9 olarak öngörüldüğünü, enflasyonun yüzde 9,9 düzeyine çıktığını, gelecek yıl bu büyümenin düşeceğini, yüzde 4,5'lik bir büyüme öngördüklerini söylemiştir.¹⁹

17 Siranush Gazanchyan, "Armenia, Greece, Cyprus to cooperate on Diaspora issues," Ermenistan Kamu Radyosu, 24 Haziran 2022, <https://en.armradio.am/2022/06/24/armenia-greece-cyprus-to-cooperate-on-diaspora-issues/>.

18 "Armenia Set For Double-Digit Growth In 2022," Azatutyun, 31 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32109235.html>.

19 "Armenia's Budget for 2023 to Increase to \$6.4 Billion Largest in the History of the Country," MassisPost, 1 Kasım 2022, <https://massispost.com/2022/11/armenias-budget-for-2023-to-increase-to-6-4-billion-largest-in-the-history-of-the-country/>.

Muhalefetin liderliğini üstlenen Daşnaksutyun üyesi Saghatelyan Ekim sonunda düzenlediği bir basın konferansında, muhalefetin iki aydan sonra yeniden sokak gösterilerine başlayacağını bildirmiş, Karabağ Ermenilerini desteklemek üzere ilk gösteri için 5 Kasım tarihini vermiştir. Binlerce kişinin katıldığı gösteride Başbakan Paşinyan'ı Azerbaycan'a kabul edilemez tavizler vermekle suçlamış ve Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki tam kontrolü Azerbaycan'a devretmeye hazırlandığını dile getirmiştir. Daha sonra Karabağ Ermenilerine destek ifade eden bir muhalefet bildirisi kabul edilmiştir. Ermenistan Kilisesi Yüksek Konseyi de 1-4 Kasım tarihlerinde yaptığı toplantıda, Ermenistan'ın zor günler geçirdiğine işaret etmiştir.²⁰

2. Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşması Süreci

İki ülke arasındaki savaşı sona erdiren ve bir barış anlaşmasının çerçevesini belirleyen 2019 Moskova ateşkes mutabakatının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen, barış anlaşması imzalanması mümkün olmamıştır. Savaşın tartışmasız galibi Azerbaycan, beklenti ve taleplerini başından beri açık biçimde ve istikrarlı olarak, meşru zeminde ortaya koymuştur. Ermenistan'ın ise bu sürede söylemleri ve eylemleri çelişkili olmuş, söylemde barış anlaşmasını bir an önce imzalamayı arzu ettiklerini, buna hazır olduklarını en üst düzeyde açıkça ve tereddütsüzce beyan edegelirken, uygulamada ise zaman kazanma, oyalama, görüş ve beklentilerine yandaş bulma, kayıpları asgariye indirecek yeni bir çözüm arama görüntüsü vermiştir.

Bölgede ve uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler ve değişen güç dengeleri kuşkusuz Ermenistan'ın böyle bir tutum içine girebilmesine olanak sağlamıştır. Karabağ savaşı Rusya'yı Güney Kafkaslarda düzenleyici temel güç haline getirmiş; Minsk Grubu eş-başkanlığı işlevini ve ehliyetini yitirmiş; bölgesel düzeni bölge dışı güçleri karıştırmadan ilgili bölge ülkeleri arasında çözümlene anlayışı ağırlık kazanmıştır. Böyle bir ortamda, Ermenistan'ı Rusya'ya çok geniş bir yelpazede bağımlı kılan anlaşmalar ve fiili durum da dikkate alındığında, Ermenistan'ın ateşkes anlaşmasında öngörülen taahhütleri esnetebilecek fazla bir marjı olmadığı da açıktır.

Ukrayna savaşı ile Rusya'nın Batı dünyası tarafından tecrit edilmesi, yıkıcı yaptırımlara maruz bırakılması, savaşın Rusya'nın öngörülmesi doğrultusunda gelişmemesi, tersine Rusya'nın askeri zafiyet içinde olduğu izlenimi yaratması,

20 "Armenian opposition MP calls on all political forces to put aside differences and join the fight for Nagorno-Karabakh," Arka News Agency, 31 Ekim 2022, http://arka.am/en/news/politics/armenian_opposition_mp_calls_on_all_political_forces_to_put_aside_differences_and_join_the_fight_for/.

başta AB ve ABD olmak üzere durumu değerlendiren Batı'nın bölgede tekrar etkinlik sağlama girişimlerine hız kazandırmıştır. Bu durum, çok yönlü nedenlerle geleneksel olarak Batı'dan maddi ve manevi destek gören Ermenistan için yeni bir fırsat penceresi açmıştır.

44 günlük savaş sonrası Azerbaycan Karabağ çevresindeki işgal edilmiş topraklarını ve Karabağ'ın bir bölümünü geri alırken, Ermeni nüfusun yoğunlukta olduğu diğer bölüm, bu nüfusun güvenliği gerekçesiyle geçici bir süre Rus barış gücü askerlerinin denetimine bırakılmıştı. Bu toprakların da Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde olduğunda hiçbir tereddüt bulunmamakla birlikte, buradaki Ermeni azınlık yasa dışı bir yönetim oluşturmuş, Ermenistan da dahil hiçbir ülke tarafından resmen tanınmamasına rağmen, kendilerini "Artsakh Cumhuriyeti" olarak tanımlayarak bağımsız bir devlet olma iddialarını sürdürmüş ve bunu üçüncü taraflara tanıtma çabalarını, Ermenistan'ın da örtülü desteğiyle, her vesileyle gündeme getirmeye devam etmiştir. Bu durum Rusya ile Batı arasında bölgede gelişen nüfuz mücadelesinde istismara elverişli bir alan olmuştur.

Mayıs ayı sonunda Paris Belediye Başkanı Erivan'a resmi ziyarette bulunmuş daha sonra heyetiyle Karabağ yasa dışı Ermeni yönetimini de ziyaret etmiştir.²¹ Keza Antelias Patrikhanesinden yapılan bir açıklamada Katolikos Aram I'in yasa dışı yönetimin "parlamento başkanı" ile 27 Mayıs'ta görüştüğü açıklanmıştır²². Aynı seyahatte "parlamento başkanı" GKRY'yi de ziyaret etmiş ve temaslarda bulunmuştur. Ermenistan Güvenlik Konseyi Başkanı 3 Haziran'da yaptığı bir açıklamada, "Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin hakları ve güvenliği oradaki cumhuriyetin statüsünü belirleyecektir" demiştir. Dışişleri Bakanı da 17 Haziran'da aynı doğrultuda bir beyanda bulunmuş ve "Ermenistan ile Azerbaycan arasında kapsamlı barış mutabakatı Dağlık-Karabağ çatışmasını çözümleme temelinde olmalıdır. Bu 'Artsakh' halkının güvenliğini ve bütün haklarını dikkate almak ve Dağlık Karabağ'ın statüsünü tespit etmektir" demiştir.

Batı'nın bölgeye AB'nin ön almasıyla artan ve ön plana çıkan ilgisi dönem içinde ABD tarafından sahiplenilmiştir. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Karen Donfried 15-19 Haziran tarihlerinde bölgeye kapsamlı bir ziyarette bulunmuş,

21 "President of Artsakh receives delegation led by Mayor of Paris Anne Hidalgo," 1 Lurer, 27 Mayıs 2022, <https://www.1lurer.am/en/2022/05/27/President-of-Artsakh-receives-delegation-led-by-Mayor-of-Paris-Anne-Hidalgo/730815>.

22 "Artsakh milletvekilleri Kilikiya Katolikosu I. Aram ile bir araya geldi," Ermeni Haber Ajansı, 27 Mayıs 2022, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2022/05/27/Artsakh-milletvekilleri-Kilikiya-Katolikosu/231767>.

ABD'nin üstlenmek istediği role açıklık getirmiştir.²³ Güney Kafkaslarda barış ve istikrarın sağlanmasının başta Karabağ olmak üzere yerel çatışmaların çözümlenmesinden geçtiği varsayımından hareket eden Donfried, Biden yönetiminin bölgeye çok yakın ilgi duyduğunu, kıdemli ABD yetkililerinin bölgeyi ziyaretlerinin arttığını, ABD Dışişleri Bakanının bölge liderleriyle temas içinde olduğunu, bundan çıkarılacak sonucun, Batı'nın etkili ve kolektif desteğine güvenilebileceği olduğunu ifade etmiştir. Ukrayna savaşının devam ettiği dönemde yoğunlaşan bu ziyaretlerin ve beyanların bir hedefinin de Rusya'yı başka bir cephede baskı altına almak olabileceği dikkatlerden kaçmamıştır.

Donfried 18 Haziran'da ziyaretinin son ayağı Erivan'da verdiği bir TV mülakatında, Minsk Grubu çerçevesinde Rusya ile birlikte çalışmaya hazır olduklarını vurgulamıştır.²⁴ Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün buna yanıtı gecikmemiş, Fransa ve ABD'nin Minsk Grubu çalışmalarına ve Rusya'ya telafisi mümkün olmayan zarar verdiği, hiçbir şey olmamış gibi hareket edilemeyeceği, yeni gerçeklerin dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı 20 Haziran'da Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyarette Minsk Grubunun artık işlevini kaybettiğini ifade eden benzer bir söylemde bulunmuş²⁵, Azerbaycan Dışişleri Bakanı da aynı görüşü vurgulamıştır. Diğer taraftan Ermenistan Başbakanı, Rusya Dışişleri Bakanının Minsk Grubunun işlevinin kalmadığına ilişkin beyanına itiraz etmiş, bu görüşün Nisan ayında Rusya Devlet Başkanı ile imzaladığı Ortak Bildiri'nin bir maddesine aykırı olduğunu, bu çelişkinin giderilmesi gerektiğini, Minsk Grubunun ölmediğini beyan etmiştir. Aynı gün Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri Paris'te Fransa'nın Minsk Grubu eş-başkanı ile görüşmüş, taraflar Karabağ'da "Minsk Grubu eş-başkanlarının gözetimi altında" kapsamlı bir çözüme ulaşılması ihtiyacı üzerinde mutabık kalmıştır²⁶.

Bölgedeki barış ve istikrarın, dış güçlerin müdahalesi olmadan, bölge ülkelerinin bir araya gelerek görüşmeleriyle sağlanmasını öngören, 3+3 olarak adlandırılan oluşum Haziran ayında yeniden gündeme gelmiştir. İlk toplantısı

23 "The U.S. Embassy to Armenia welcomes Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs Karen Donfried to Yerevan," U.S Embassy in Armenia, 18 Haziran 2022, <https://am.usembassy.gov/embassy-welcomes-donfried/>.

24 "US will continue to participate in Minsk Group format" - US Assistant State Secretary in Yerevan," Jam News, 22 Haziran 2022, <https://jam-news.net/us-will-continue-to-participate-in-minsk-group-format-us-assistant-state-secretary-in-yerevan/>.

25 "Lavrov: AB ve NATO, Rusya ile savaşmak için koalisyon kuruyor," Cumhuriyet, 24 Haziran 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/lavrov-ab-ve-nato-rusya-ile-savasmak-icin-koalisyon-kuruyor-1950941>.

26 "Armenia's Security Council Secretary meets with French Co-Chair of OSCE Minsk Group in Paris," ArmenPress, <https://armenpress.am/eng/news/1087111.html>.

Aralık 2021’de Moskova’da düzenlenen toplantının devamı konusu Türk ve Rus Dışişleri Bakanlarının 8 Haziran görüşmesinde ele alınmış, Azerbaycan Dışişleri Bakanının Temmuz’da İran’ı ziyaretinde ikinci toplantının yılsonundan önce İran’da yapılmasının öngörüldüğü açıklanmıştır. Daha sonra, İran Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreterinin Erivan’ı ziyaretinde oluşuma ilişkin beyanda bulunmasına rağmen konu resmi tutanaklarda yer almamıştır.

Ermenistan ile Karabağ arasında ulaşımı sağlayan Laçın koridoru, 2020 mutabakatında öngörüldüğü şekilde, yeni bir yol yapılarak kuzeye kaydırılmış ve 25 Ağustos itibarıyla eski güzergah üzerinde bulunan üç köyün daha Azerbaycan yönetimine geçmesi sağlanmıştır.²⁷ Azerbaycan böylece 2020 mutabakatını kararlı biçimde uygulamayı sürdürdüğünü bir kere daha kanıtlamıştır.

ABD 25 Ağustos’ta yeni bir Minsk Grubu eş-başkanı atamıştır.²⁸ ABD Dışişleri Bakanı yaptığı açıklamada, ABD’nin Dağlık Karabağ çatışmasına Ermenistan ve Azerbaycan’ın uzun vadeli bir siyasi çözüm bulmak üzere müzakere etmelerine yardımcı olmaya kendini adadığını beyan etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı yeni eş-başkanın “ikili olarak ve AB gibi aynı kafada olan ortaklarla ve Minsk Grubu eş-başkanı sıfatıyla Ermenistan ve Azerbaycan arasında doğrudan diyalogu kolaylaştırıcı” olacağını eklemiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı ABD’li bakanın açıklamasını reddetmiş ve “ABD Minsk Grubunu canlandırma girişimleriyle Azerbaycan-Ermenistan barış sürecinden dışlanma riskini almaktadır” denmiştir. Keza Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Devlet Başkanının sözlerini tekrarlayarak, “Karabağ çatışması çözümlenmiştir. Karabağ Azerbaycan’ın ayrılmaz parçasıdır” demiştir.

Ermenistan ve Azerbaycan’ın iki üst düzey yetkilisi, Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri ve Azerbaycan Devlet Başkanı Yardımcısı ve Dış Politika Bölümü Başkanı AB’nin arabuluculuğunda 19 Ağustos’ta Brüksel’de bir araya gelmiştir.²⁹ Ağustos ayı başında Ermenistan-Azerbaycan sınırında meydana gelen küçük çaplı çatışmadan sonra, bu iki ülke üst düzey yetkililerinin ilk buluşmasını oluşturmuştur. Bu görüşme iki ülke liderinin Brüksel’de tekrar bir araya gelmelerinin de ön hazırlığını oluşturmuş, 25 Ağustos’ta AB Konsey Başkanlığından yapılan açıklamada, iki ülke liderinin AB Konsey Başkanı ile 31 Ağustos’ta bir araya geleceği duyurulmuştur. Böylece iki ülke lideri, Aralık

27 “Alternative road bypassing Azerbaijan’s Lachin to be available for use within next week: State Agency,” News.az, 25 Ağustos 2022, <https://news.az/news/alternative-road-bypassing-azerbaijans-lachin-to-be-available-for-use-within-next-week-state-agency>.

28 “U.S. Appoints New OSCE Minsk Group Co-Chair,” Hetq, 25 Ağustos 2022, <https://hetq.am/en/article/147636>.

29 “Brüksel’de Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev görüştü,” ArmenPress, 2 Mayıs 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1082199/>

2021, Nisan 2022, Mayıs 2022 emsallerinden sonra dördüncü kez bir araya gelmiş olmaktadır.

Yaklaşık dört saat süren 31 Ağustos toplantısından sonra AB Konseyi Başkanı yaptığı açıklamada, ele alınan konular hakkında bilgi vermiştir. Konular başlıklar halinde şunlardır³⁰:

- *Bariş Anlaşması*: Bariş anlaşması taslağını hazırlamak üzere Dışişleri Bakanları düzeyinde esasa ilişkin müzakerelerin sürdürülmesi hususunda mutabık kalınmıştır. Dışişleri Bakanları bir ay içinde toplanacaktır,
- *İnsani Konular*: Tutukluların serbest bırakılması, kayıpların akıbetinin belirlenmesi,
- *Sınır Konuları*: Sınır Hattının Belirlenmesi ve Sınır Güvenliği Komisyonu Kasım ayında Brüksel’de toplanacaktır,
- *Ulaşım*.

İki ülke liderleriyle gelecek toplantı Kasım ayında yapılacağı açıklanmıştır. Ancak, bu toplantılarda AB dönem başkanı ülke sıfatıyla yer alan Fransa Devlet Başkanı Macron’un daha sonra Azerbaycan’ı saldırganlıkla suçlaması, Ermenistan’ın Karabağ iddialarını destekleyen bağınaz beyanları nedeniyle Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Macron’un katılması halinde Kasım ayındaki toplantıya katılmayacağını duyurmuştur.

AB Konsey Başkanının toplantı sonu yaptığı açıklamada ve ele alınan konular kapsamında, Karabağ’daki Ermeni azınlığa ve Minsk Grubunun canlandırılması çabalarına değinilmemiş olması dikkat çekmiştir.

Rusya Ermenistan-Azerbaycan görüşmelerinde AB arabuluculuğunu sorgulamıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 31 Ağustos’ta yaptığı basın açıklamasında AB’nin bu girişimini ağır biçimde eleştirmiştir. Sözcü ifadelerinde, “AB’nin Güney Kafkaslardaki faaliyeti jeopolitik ihtiraslardan kaynaklanmaktadır (...) Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin normalleştirilmesinin kolaylaştırılması gerçek arzusu ile hiçbir ilgisi yoktur (...) Bunlar Avrupalıların gösteriş girişimleridir (...) Daha ziyade Rusya’nın arabuluculuk başarılarına utanmazca sahip çıkma gayretleridir ve arkasında hiçbir yapıcılık yoktur (...) Biz arabulucu olarak çalışıyoruz ve tarafların da takdir ettiği gibi somut sonuçlar sağlıyoruz (...) Arabuluculuk iddiasında

30 “Press statement by President Charles Michel following the trilateral meeting with President Aliyev of Azerbaijan and Prime Minister Pashinyan of Armenia, 31 August 2022,” AB Konseyi, 31 Ağustos 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/08/31/press-statement-by-president-charles-michel-following-the-trilateral-meeting-with-president-aliyev-of-azerbaijan-and-prime-minister-pashinyan-of-armenia-31-august-2022/>.

bulunan ancak aracılık yapmayanlar, görünüşe göre hiçbir şey sunmaya muktedir değildir” demiştir.³¹

Ermenistan Dışişleri Bakanı 1 Eylül’de telefonla Rus karşısına zirve hakkında bilgi vermiş, dört gün sonra da Moskova’ya giderek bu kez gelişmeleri yüz yüze ele almışlardır. Paşinyan da 5 Eylül’de Vladivostok’ta düzenlenen yedinci Doğu Ekonomik Forumuna katılarak, Rusya Devlet Başkanına son gelişmeler hakkında birinci elden bilgi vermiştir. Paşinyan Vladivostok’ta yaşayan Ermeni toplumu ile yaptığı toplantıda, “Azerbaycan Devlet Başkanı ile yaptığım görüşmede, bizi ilgilendiren en önemli konularda ortak bir noktaya gelemediğimizi söylemeliyim” diyerek ortak bir uzlaşma zemini bulamadıklarını belirtmiştir.³²

Karabağ Ermenileri yasa dışı yönetimi 2 Eylül’de kuruluşlarının 31.inci yıldönümünü kutlamıştır.³³ Ermenistan hükümeti ve meclisi bu sene de kutlamalara resmi heyet göndermemiştir. Paşinyan bu münasebetle yayınladığı mesajda, “Karabağ’da, hiç değilse bir bölümünde, hala Ermeni halkı yaşamlarını sürdürmektedir. Onların orada, evlerinde, güvenlik içinde ve hakları korunarak yaşama hakkı vardır. Esas itibarıyla, bu Karabağ çatışmasının özüdür. ‘Artsakh’ Ermenilerinin güvenliği ve haklarının korunması konuları geri alınamaz şekilde sağlanmadan ve bununla ilgili olarak Dağlık Karabağ’ın statüsü konusu tespit edilmeden, ki bu konuda uluslararası camia tarafından görevlendirilen ve hala yürürlükte bulunan Minsk Grubu eşbaşkanlığı yetkilidir, Dağlık Karabağ diye ayrı bir birim yoktur veya Dağlık Karabağ sorunu çözümlenmiştir iddiasında bulunan beyanlar yersizdir” ifadelerine yer vermiştir.

Karabağ konusunda Ermenilere en güçlü desteğin din kaynaklı olduğu bilinmektedir. Yedi yılda bir toplanan Dünya Kiliseler Birliği on birinci oturumu 31 Ağustos-8 Eylül tarihlerinde Karlsruhe-Almanya’da düzenlenmiştir. Değişik coğrafi bölgeleri ve mezhepleri temsilen seçilen sekiz başkan arasında, militan Türkiye ve Türk karşıtlığı ile tanınan Antelias Ermeni Patrikhanesi Katolikosu Aram I de yer almıştır. Konseyin kapanış belgeleri arasında 8 Eylül tarihli bir Dağlık Karabağ bildirisi de yayınlanmıştır. Bildirinin sonunda, “Dağlık Karabağ çatışmasının AGİT Minsk Grubu

31 “Zakharova: “EU’s real desire has nothing to do with normalization of Azerbaijani-Armenian relations”,” Apa.az, 31 Ağustos 2022, <https://apa.az/en/foreign-policy/zakharova-eus-real-desire-has-nothing-to-do-with-normalization-of-azerbaijani-armenian-relations-383743>.

32 “Pashinyan, Putin Meet in Vladivostok, Discuss Karabakh, Economic Issues,” Hetq, 7 Eylül 2022, <https://hetq.am/en/article/147994>.

33 “Artsakh is celebrating 31st anniversary of declaration of statehood,” 1lurer, 2 Eylül 2022, <https://www.1lurer.am/en/2022/09/02/Artsakh-is-celebrating-31st-anniversary-of-declaration-of-statehood/787363>.

çerçevesinde adil ve barışçı çözümü için anlamlı bir diyalog başlatılması çağrısında bulunur” denmekte ve “Dünya Kiliseler Birliği ve tüm üye kiliselerin, adil ve kalıcı bir barış için Ermenistan ve Dağlık Karabağ halkı ve kiliseleriyle Hıristiyan dayanışması içinde kalınması” talebinde bulunmaktadır.³⁴

ABD’nin atadığı yeni Minsk Grubu eş-başkanı 8 Eylül’de Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı eş-başkanı kabulünde, kendisine bu sorumlu görevinde başarılar dilemiştir. Ermeni Bakan, Minsk Grubu eş-başkanlığı kurumunun Dağlık Karabağ çatışmasına kalıcı ve kapsamlı çözüm bulma sürecinde potansiyelinin ve deneyiminin kullanılmasının önemini vurgulamıştır.³⁵

13 Eylül sabahı erken saatlerde Ermenistan-Azerbaycan sınırında, karşılıklı ağır zayıyata yol açan çatışmalar olmuştur. Ermenistan Başbakanı derhal Azerbaycan’ı saldırganlıkla ve Ermenistan’ın toprak bütünlüğünü ihlalle suçlamış, başta Rusya ve Ortak Güvenlik Teşkilatı (CSTO) olmak üzere askeri yardım talebinde bulunmuştur. Azerbaycan ise, henüz tespit edilmemiş sınır boyunca Ermenistan’ın mayın döşeme girişimlerinde ve diğer askeri taciz ve tahriklerde bulunduğunu ve Azerbaycan ordusunun misliyle karşılık verdiğini kaydetmiştir. Paşinyan’ın bir süredir Azerbaycan’ın saldırı hazırlığı içinde olduğu iddiasında bulunduğu ve Rusya’nın ve CSTO’nun Karabağ savaşından farklı olarak bu kez Ermenistan topraklarına saldırı iddiasına karşı harekete geçme durumunda kalacağı anlayışını yansıtan bu gelişme Rusya ve CSTO tarafından bu kez de ihtiyatla karşılanmıştır.³⁶

ABD duruma derhal müdahil olmuş, ABD Dışişleri Bakanı Paşinyan ile görüştüktan sonra, ABD’nin Ermenistan-Azerbaycan sınırında cereyan ettiği bildirilen saldırılardan derin endişe duyduğunu belirtmiş ve çatışmaların derhal durdurulmasını istemiştir.³⁷ Fransa Devlet Başkanı da devreye girerek BM Güvenlik Konseyini konuyu görüşmek üzere acilen toplantıya davet etmiştir. Rusya’dan yapılan açıklamada, Rusya’nın arabuluculuğu ile ateşkesin

34 “World Council of Churches General Assembly speaks to issues in the Middle East and Europe,” Global Ministries, 8 Eylül 2022, <https://www.globalministries.org/world-council-of-churches-general-assembly-speaks-to-issues-in-the-middle-east-and-europe/>

35 “Senior Advisor For Caucasus Negotiations Philip Reeker Visit To Azerbaijan,” U.S. Embassy in Azerbaijan, 13 Eylül 2022, <https://az.usembassy.gov/reeker-azerbaijan/>.

36 “CSTO mission hammers out proposals for de-escalation on Armenia-Azerbaijan border,” TASS, 19 Eylül 2022, <https://tass.com/world/1510007>.

37 “Escalation of military hostility at the border between Armenia and Azerbaijan,” U.S. Mission to the OSCE, 13 Eylül 2022. <https://osce.usmission.gov/escalation-of-military-hostility-at-the-border-between-armenia-and-azerbaijan/>.

sağlandığı belirtilmiştir. BMGK’de yapılan görüşmelerde Fransa açıkça, ABD daha ihtiyatla Ermeni iddialarını dikkate almış, nihai çağrıda ise tarafların ateşkese uymaları istenmiştir³⁸.

ABD Dışişleri Bakanı, BM Genel Kurulunun 77.inci oturumu münasebetiyle New York’ta bulunan Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları ile 19 Eylül’de üçlü bir görüşme düzenlemiştir. ABD Dışişleri Bakanı toplantıyı takiben yaptığı açıklamada, “Çatışmanın sona ermesi ve birkaç gündür yeni bir çatışma olmaması cesaret vericidir. Başbakan Paşinyan ve Devlet Başkanı Aliyev ile yaptığım son görüşmelerde her iki lider de bana barışa hazır olduklarını söyledi. ABD bu çabaları desteklemek için elinden gelen her şeyi yapmaya hazırlıktır” demiştir. Görüşmede bir anlaşmaya varılmamış olsa da, ABD Dışişleri Bakanı taraflara ay sona ermeden ikili olarak tekrar görüşmelerini telkin etmiştir. ABD’li bakan, keza New York’ta bulunan Başbakan Paşinyan ile de 22 Eylül’de görüşmüş ve benzer konuları ele almıştır.³⁹

ABD’nin üçlü temasları 28 Eylül’de de devam etmiş, bu kez ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı, Ermenistan’ın Güvenlik Konseyi Sekreteri ve Azerbaycan Devlet Başkanının yardımcısı ve dış politika danışmanı ile bir araya gelmiştir. ABD’li yetkili görüşmeleri yapıcı olarak nitelendirmiş, atılabilecek somut adımları ele aldıklarını söylemiştir. Bu arada Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü bu kez ABD’nin arabuluculuk girişimlerini şiddetle eleştirmiş, Batı’yı Ermenistan-Azerbaycan görüşme sürecine el koymakla ve giderek gerginleşen jeopolitik ortamda Moskova’ya karşı kullanmakla suçlamıştır.

Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları, ABD Dışişleri Bakanı ile 19 Eylül görüşmesinde mutabık kaldıkları üzere, Ekim başında Cenevre’de ikili görüşmüştür. Ermenistan Dışişleri Bakanı Cenevre’de ayrıca ABD Minsk Grubu eş-başkanı işe de görüşmüş, Azerbaycan ordusunun son çatışmada savaş suçu işlediğini bazı videolar göstererek iddia etmiştir. AB Güney Kafkaslar özel temsilcisi bu iddiayı benimseyerek araştırılması çağrısında bulunmuştur. Azerbaycan bu iddiaları reddetmiş ve foto montaj olduğunu ileri sürmüştür. Bir kez daha, barış anlaşması taslağı üzerinde çalışılacak yerde, Ermeni bakan

38 “US, French officials appear to call out Azerbaijan for major border escalation,” Civil.net, 14 September 2022. <https://www.civilnet.am/en/news/674661/us-french-officials-appear-to-call-out-azerbaijan-for-major-border-escalation/>.

39 “Secretary Antony J. Blinken, Armenian Foreign Minister Ararat Mirzoyan, And Azerbaijani Foreign Minister Jeyhun Bayramov Before Their Meeting,” ABD Dışişleri Bakanlığı, 7 Kasım 2022, <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-armenian-foreign-minister-ararat-mirzoyan-and-azerbaijani-foreign-minister-jeyhun-bayramov-before-their-meeting/>.

gündemi değiştirebilmiştir. ABD Dışışleri Bakanı 5 Ekim’de iki bakanla üçlü bir telefon görüşmesi yaparak Cenevre toplantısı hakkında bilgi almıştır.

AB Dış Politika Şefi 5 Ekim’de AB Parlamentosunda yaptığı konuşmada Azerbaycan’ı Ermenistan topraklarını işgalle suçlamış, sınıra bir Arabuluculuk misyonu göndermeyi teklif ettiklerini, Ermenistan’ın kabul, Azerbaycan’ın ise reddettiğini belirtmiştir⁴⁰.

Ermenistan ve Azerbaycan liderleri AB şemsiyesi altında 6 Ekim’de Prag’da beşinci kez bir araya gelmiştir. Toplantı sonrası aşağıdaki bildiri yayınlanmıştır:

“Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan ve Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, ‘Avrupa Siyasi Topluluğu’nun ilk toplantısı çerçevesinde, Fransa Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Avrupa Konseyi Başkanının girişimiyle 6 Ekim 2022’de Prag’da buluşmuştur.

Ermenistan ve Azerbaycan bağlılıklarını teyit ettikleri BM Yasası ve 1991 Alma-Ata Bildirisi gereğince birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tanırlar. Taraflar bunun sınır tespit komisyonlarının çalışmasının esasını oluşturduğunu ve bu komisyonların gelecek toplantısının Ekim ayı sonunda Brüksel’de toplanacağını belirtmektedirler.

Ermenistan Azerbaycan ile sınırında AB sivil misyonunu teşvik etme mutabakatını ifade etmiştir. Azerbaycan gerekli olduğu ölçüde bu misyonla iş birliğine mutabık kalmıştır. Misyon çalışmalarına Ekim’de maksimum iki ay süre için başlayacaktır. Misyonun amacı güven artırmak ve raporlarıyla sınır komisyonlarını desteklemektir.”

AB sivil misyonunun öncü grubu 14 Ekim’de Ermenistan’a giderek hazırlık çalışmalarına başlamıştır.17 Ekim’de AB ülkeleri 40 AB İzleme görevlisi gönderme kararı almıştır. AB Konseyi bu gözlemcilerin Gürcistan’da konuşlu 200 AB gözlemcisi ile geçici olarak takviye edileceklerini de duyurmuştur.⁴¹

40 “Statement following quadrilateral meeting between President Aliyev, Prime Minister Pashinyan, President Macron and President Michel, 6 October 2022,” European Council, 7 Ekim 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/07/statement-following-quadrilateral-meeting-between-president-aliyev-prime-minister-pashinyan-president-macron-and-president-michel-6-october-2022/>.

41 Alexandra Brzozowski, “EU deploys Armenia-Azerbaijan border-monitoring mission, but questions remain,” Euractiv, 18 Ekim 2022, <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-deploys-armenia-azerbaijan-border-monitoring-mission-but-questions-remain/>

ABD Dışişleri Bakanı 10 Ekim’de Ermenistan ve Azerbaycan liderlerini arayarak Prag görüşmesi hakkında bilgi almıştır. Rusya Dışişleri Bakanı da 12 Ekim’de, Bağımsız Devletler Topluluğu Dışişleri Bakanları Toplantısının yapıldığı Astana’da Ermenistan Dışişleri Bakanı ile kapsamlı bir görüşme yapmış ve son temaslar hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.

Batı’nın bölgede nüfuz kurma ve barış sürecini sahiplenme çabalarından endişesini ve memnuniyetsizliğini saklamayan Rusya 14 Ekim’de Astana’da Rusya Dışişleri Bakanının ön almasıyla üçlü bir Dışişleri Bakanları toplantısı düzenlemiştir. Zirve için Astana’da bulunan Rusya Devlet Başkanı da en kısa zamanda Rusya’da üçlü bir toplantı yapılması açık davetinde bulunmuştur.

Azerbaycan’ın Kafkas Müslümanları Bürosu Başkanı 20 Ekim’de Türk Devletleri Teşkilatının Müslüman dini liderler toplantısına hitabında, Ermeni Apostolik Kilisesine, nefrete, sabotaja ve intikamcılığa son vermesi çağrısında bulunmuştur.

Rusya Devlet Başkanının daveti üzerine Ermenistan ve Azerbaycan liderleri 31 Ekim’de Soçi’de bir araya gelmiştir. Rusya Devlet Başkanı önce liderlerle ikili görüşmüş, takiben üçlü olarak toplanılmıştır. Soçi zirvesinde tarafların vardığı mutabakatın metni aşağıdadır⁴²:

“Biz, Azerbaycan Devlet Başkanı İ. H. Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N. V. Paşinyan ve Rusya Devlet Başkanı V. V. Putin 31 Ekim 2022 tarihinde Soçi’de toplandık ve 9 Kasım 2020, 11 Ocak ve 26 Kasım 2021 üçlü bildirimlerinin uygulanmasını görüştük.

Biz Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin sistematik biçimde düzenlenmesi, Güney Kafkaslarda barış, istikrar, güvenlik ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için yukarıda belirtilen anlaşmaları titizlikle uygulamaya bağlılığımızı teyit ettik.

Biz insani sorunlar da dahil olmak üzere geri kalan sorunların acilen çözümlenmesi amacıyla ilave gayret gösterme hususunda mutabık kaldık.

Rus barış gücü askerlerinin görevlendirildikleri bölgede güvenliğin sağlanmasındaki kilit katkısını not ederek, barış gücü askerlerinin

42 “Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation,” Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, <https://president.az/en/articles/view/57744>.

bölgedeki durumu istikrara kavuşturmak yolundaki gayretlerinin geçerliliğini vurguladık.

Biz kuvvet kullanılmasından veya tehdidinden kaçınma, bütün sorunlu konuları münhasıran BM Yasası ve 1991 Alma-Ata anlaşmasına uygun olarak egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilmezliğinin karşılıklı tanınması zemininde görüşme ve çözümleme hususunda mutabık kaldık.

Biz bölgede istikrar ve uzun vadeli barış sağlayabilmek için Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında bir barış anlaşması imzalanmasının aktif biçimde hazırlanmasının önemini vurguladık. Güncel gelişmeler temelinde, karşılıklı olarak kabul edilebilir çözümlerin araştırılmasına devam edilmesi hususunda mutabık kaldık.

Rusya Federasyonu bunu mümkün olan her şekilde destekleyecektir.

Biz toplumun değişik kesimleri, uzman gruplar ve dini liderler arasında Rusya'nın da desteğiyle diyalogun sürdürülebilmesi ve iki halk arasında güvenin artırılabilmesi amacıyla üçlü üst düzey temaslar da dahil Azerbaycan ve Ermenistan arasında olumlu bir hava yaratılmasını vurguladık.

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti liderleri Rusya Federasyonunun Güney Kafkaslarda istikrar ve gelişmenin sağlanmasına, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunmaya hazır oluşunu memnuniyetle karşılamıştır

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı

İ. H. Aliyev

N. V. Paşinyan

V. V. Putin”

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

Dönem içinde Ermenistan'ın dış ilişkilerindeki öncelikli hedefi, Karabağ savaşı sonrası sıkışmışlığını ve yalnızlığını giderebilmek, Rusya'nın artan

zafiyetinden de istifade ederek, Rusya'nın hışmını çekmeden, Batı'ya açılabilme ve geçmişte "çok vektörlü dış siyaset" olarak adlandırdığı, dış güçleri çıkarları doğrultusunda kullanabilmek, özellikle Batı'yı Rusya'ya karşı olabildiğince oynayarak kayıplarını telafi edebilmek ve yeni kazanımlar sağlayabilmek olmuştur.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Kaçaturyan 30 Mayıs'ta komşu Gürcistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Başbakan Paşinyan 17 Haziran'da günü birlik sınır kasabasında Gürcistan Başbakanı ile bir çalışma toplantısı yapmıştır. Paşinyan 19 Ağustos'ta Tiflis'e bir çalışma ziyareti yapmış, her iki başbakan Ermenistan ile Gürcistan arasında ulaşımı kolaylaştıracak olan sınırdaki dostluk köprüsünün açılışını yapmıştır.

İran Cumhurbaşkanı 2 Haziran'da Paşinyan ile bölgedeki durumu ve son gelişmeleri ele alan kapsamlı bir telefon görüşmesi yapmıştır. Dönem içinde Ermenistan-İran ilişkileri hiç olmadığı kadar yakınlaşmış, adeta ittifak ilişkisi görünümü kazanmıştır. İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri 7 Temmuz'da bir çalışma ziyareti için Ermenistan'a gitmiştir. Paşinyan ile de görüşen İranlı yetkili, İran'ın Ermenistan ile "bütün alanlarda" bağlarını derinleştirmek istediğini söylemiştir. İran haber ajansı IRNA'ya göre, İran ikili bağları genişletmekte hiçbir sınırlama görmemektedir. İran Çabahar limanından kuzeye transitin Syunik (Zangezur)bölgesini de kalkındıracağını dile getirmiştir.⁴³

İran Genel Kurmay Başkanı 22 Eylül'de yaptığı bir beyanda, Ermenistan sınırında bir değişikliği kabul etmeyeceklerini ve buna karşı koyacak güçleri olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Bu ifadeler daha önce Cumhurbaşkanı'nın ve Ruhani liderin ifadelerinin askeri bir yetkili tarafından tekrarı olmuştur. Ermenistan Başbakanı'nın BM Genel Kurul toplantısı münasebetiyle bulunduğu New York'ta 22 Eylül'de görüştüğü İran Cumhurbaşkanı bu vesileyle de benzer ifadeleri yinelemiştir. İran Dışişleri Bakanı 12 Ekim'de yaptığı bir konuşmada, Ermenistan sınırında herhangi bir değişikliğe karşı olduklarını yeniden vurgulamıştır.

İran silahlı kuvvetleri 19 Ekim'de Azerbaycan-Ermenistan sınırında kapsamlı bir askeri tatbikat başlatmıştır. Aras nehri üzerinden istihkam köprüleriyle geçişi de içeren tatbikat Ermenistan'a destek, Azerbaycan'a tehdit mesajı

43 "İran Güvenlik Konseyi Sekreteri: Devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterilmeli," ArmenPress, 7 Temmuz 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1087769.html>.

44 Ahmet Dursun, "İran'ın Azerbaycan'a yönelik tutumu ve sınırdaki askeri tatbikatlar gerilimi tırmandırıyor," Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-azerbaycana-yonelik-tutumu-ve-sinirdaki-askeri-tatbikatlar-gerilimi-tirmandiriyor/2736058>.

taşımıştır. İran Dışişleri Bakanı da 19 Ekim’de verdiği bir beyanatta bunu gizlememiş, tatbikat ile Ermenistan sınırının değişmemesi konusunda bir bağlantı kurmuştur. İran Dışişleri Bakanı, ertesi gün, 20 Ekim’de Ermenistan’a resmi bir ziyaret için gitmiş, Erivan’da Dışişleri Bakanının yanı sıra Başbakan ve Meclis Başkanı ile de görüşmüş, ertesi gün İran sınırına komşu Syunik vilayetinde, Zangezür koridorunun yakınından geçeceği Kapan kasabasında Ermenistan Dışişleri bakanı ile törenle İran’ın yeni bir Başkonsolosluğunun açılışını yapmıştır.⁴⁵ Karşılıklı övgülerin yağdırıldığı konuşmalarda İranlı bakan “İran Ermenistan’ın güvenliğini kendi güvenliği olarak görür” demiştir. Nihayet Başbakan Paşinyan da İran Cumhurbaşkanı’nın daveti uyarınca 1 Kasım’da Tahran’a gitmiştir. Tarihi Sadabad sarayında iki lider ülkeleri arasında bir iş birliği memorandumunu imzalamıştır.⁴⁶

ABD ile ilişkiler de çok yönlü temaslarla ileri bir düzeye gelmiştir. 2 Haziran’da ABD Avrupa Komutanlığı Bölgesel Askeri İşbirliği bölümü başkanı, savunma alanında işbirliği konularını görüşmek üzere Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Aynı tarihte Ermenistan 2010 yılında ABD ile imzaladığı “Biyolojik Silahların Geliştirilmesinde Kullanılabilecek Teknolojinin, Patojenlerin ve Uzmanlığın Yayılmasının Önlenmesi Alanında İşbirliği Anlaşmasına” da kısıtlamalar getiren değişiklik yapmıştır. ABD’nin Ermenistan’da biyolojik laboratuvarlar da açmasına olanak sağlayan bu anlaşma Rusya’nın tepkisine neden olmuştur.⁴⁷

Demokrasi, İnsan Hakları ve İşgücü konularından sorumlu ABD Dışişleri Bakan yardımcısı 9 Haziran’da Ermenistan’ı ziyaret etmiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Avrasya işlerinden sorumlu Bakan yardımcısı Donfried 17-18 Haziran’da Ermenistan’ı ziyaret etmiş ve üst düzey temaslarda bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Mirzoyan ABD ile Mayıs ayında başlatılan Ermenistan-ABD Stratejik Diyalogundan övgüyle bahsetmiştir.

ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) başkanı 15 Temmuz’da Ermenistan’a beklenmedik bir ziyarette bulunmuş, Başbakanla ve Ermeni karşıtı ile görüşmüştür. Bu ziyaret iki ülke ilişkilerinde bir ilk teşkil etmiştir.

45 “İran’ın Ermenistan’daki Kapan Başkonsolosluğu Resmen Açıldı,” Tasnim Haber Ajansı, 21 Ekim 2022, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2022/10/21/2791502/iran-%C4%B1n-ermenistan-daki-kapan-ba%C5%9Fkonsoloslu%C4%9Fu-resmen-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1>.

46 “Paşinyan’ın İrana safari dönüş noktasi olacaq”, İ.Röisi” TRT Azerbaycan, 1 Kasım 2022, <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/bolg-x-b-rl-ri/2022/11/01/pasinyanin-irana-s-f-ri-donus-noqt-si-olacaq-i-r-isi-1900625>.

47 Ani Mejlumyan, “Armenia limits bioweapons cooperation with U.S. amid Russian pressure,” Eurasianet, 3 Haziran 2022, <https://eurasianet.org/armenia-limits-bioweapons-cooperation-with-us-amid-russian-pressure>.

Üç gün sonra da Rusya dış İstihbarat sevisi başkanı Ermenistan'a gitmiş ve benzer temaslarda bulunmuştur.

Ermenistan Savunma Bakanı ABD ziyaretinde 8 Eylül'de ABD Savunma Bakanlığı Müsteşarı ile görüşmüştür. Toplantıda iki ülke arasındaki savunma iş birliği bütünüyle ele alınmış, barışı koruma misyonları, askeri eğitim, askeri tıp ve diğer alanlarda ortaklığın derinleştirilmesi hususunda mutabık kalınmıştır. Ermeni bakan Kansas Ulusal Muhafızlar karargahını da ziyaret etmiştir.

18 Eylül'de ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Pelosi, beraberinde ikisi Ermeni asıllı olan Ermeni yanlısı üç milletvekili ile Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Pelosi'nin kendi ifadesiyle bu heyetle bu bir aile ziyareti olmuştur. Pelosi'nin ziyareti Ermenistan'a bugüne değin gelen en üst düzey ABD heyetini oluşturmuştur. Pelosi ziyareti süresince, Rusya, Azerbaycan, Türkiye karşıtlığını içeren çeşitli duygusal beyanlarda bulunmuştur. Erivan'daki ABD Büyükelçiliği, hiç değilsen polemikten uzak resmi bir kayıt oluşturmak üzere 23 Eylül'de, Pelosi'nin Ermeni karşıtı ile 18 Eylül tarihli basın toplantısının gözden geçirilmiş resmi metnini yayınlamıştır.⁴⁸

Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri çeşitli temaslarda bulunmak üzere 26 Eylül'de ABD'ye gitmiştir. İlk teması Beyaz Saray Güvenlik Danışmanı ile olmuş ve Azerbaycan temsilcisi ile üçlü bir toplantı düzenlenmiştir. Daha sonra Dışişleri bakan yardımcısı ile görüşmüş,30 Eylül'de ise CIA karargahında temaslarda bulunmuştur.

18 Ekim'de bir ABD Kongre heyeti daha Ermenistan'ı ziyaret etmiş, heyet başkanı Meclise hitap etmiş, üst düzey temaslarda bulunmuştur. Heyet başkanı, "Biz Ermenistan'ın egemenliğindeki toprakların işgaline karşıyız ve Azerbaycan'ın başlangıç yerlerine geri çekilmelerini talep ediyoruz"⁴⁹ demiştir.

Yunanistan ile ilişkiler de dönem içinde yeni bir ivme kazanmıştır.2 Haziran'da Yunan Savunma Bakan yardımcısı Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.24 Haziran'da Atina'da Ermenistan, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında diaspora konularında Üçlü İşbirliği Memorandumu imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Mirzoyan 27 Haziran'da iki günlük bir çalışma ziyareti için Yunanistan'a gitmiştir. Başbakan tarafından da kabul edilen Bakan, Yunan karşıtı ile görüşmesinde tarihi Ermeni-Yunan kardeşliğini vurgulamış, Ermeni-

48 "Speaker Pelosi Remarks at Congressional Delegation Press Conference with Armenian Speaker Alen Simonyan," US Embassy in Armenia, 18 Eylül 2022, <https://am.usembassy.gov/speaker-pelosi-remarks/>

49 Naira Nalbandian, "More U.S. Lawmakers Visit Armenia," 18 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32090185.html>.

Yunan ilişkilerinin sadece ikili değil çok taraflı önemli platformlarda da geliştiğini ifade etmiş, üç boyuta özellikle işaret etmiştir: “Öncelikle Ermenistan-Yunanistan-GKRY üçlü oluşumu çerçevesinde işbirliği görüşmelerimizin merkezindeydi. İkinci olarak, Körfez-Karadeniz uluslararası ulaşım transit koridoru oluşturmak için çok taraflı bir anlaşma imzalanmasının önemini vurguladık. Ayrıca, Ermenistan-AB ortaklığı ve Ermenistan-Doğu Ortaklığı konularında görüş alış-verişinde bulunduk.” Görüşmeler sonunda, iki ülke Dışişleri Bakanlıkları arasında bir işbirliği memorandumu imzalanmıştır. Üçlü cephenin dışişleri bakanları BM genel Kurulu 77.inci oturumu münasebetiyle buldukları New York’ta da 19 Eylül’de bir araya gelmiştir.

Yunanistan Dışişleri Bakanı 27 Eylül’de resmi bir ziyaret için Ermenistan’a gitmiştir. Bu Yunanlı Bakanın Ekim 2020’den sonra ikinci ziyareti olmuştur. Temaslarında Başbakan ve Savunma bakanı ile de görüşmüştür. Konuşmalarında Azerbaycan’ı ve Türkiye’yi hedef alan Yunanlı bakan, “Türkiye Kafkaslarda olsun, Ege’de olsun barışı ve istikrarı bozarak son karışıklıklardan yararlanmaya çalışmaktadır” demiştir.

Ermenistan ve Yunanistan Başbakanları 7 Ekim’de Prag’da Avrupa Siyasi Topluluğu zirvesi marjında görüşmüşler ve üçlü cephe işbirliğini tekrar vurgulamışlardır.

Ortak Güvenlik Teşkilatı (CSTO) Dışişleri Bakanları Toplantısı 10 Haziran’da Erivan’da yapılmıştır. Ermenistan bir kez daha (CSTO) dan beklenen desteği görmediklerinden şikayet etmiştir. Bu gerginlik Rusya Devlet Başkanı’nın da katıldığı, 23 Kasım’da Erivan’da düzenlenen zirve toplantısında da devam etmiş ve Paşinyan’ın nihai belgeye mutabakat vermemesi ile Ermenistan’ın (CSTO) dan ayrılıp ayrılmayacağı spekülasyonlarına neden olmuştur.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 14-15 Haziran’da Bulgaristan’ı resmen ziyaret etmiştir.⁵⁰ Ziyarete Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın 18 Ekim tarihinde Bulgaristan’a yaptığı resmi ziyaretin de ön hazırlıkları ele alınmıştır.

Başbakan Paşinyan 13 Haziran’da Katar’ı ziyaret etmiştir. Çok sayıda işbirliği belgesinin imzalandığı ziyarette Erivan ve Doha da kardeş şehir ilan edilmiştir. Paşinyan Al-Jazeera tv kanalına verdiği mülakatta, “Hem Rusya hem de Batı için dürüst, güvenilir ve doğrudan ortak olmak kolay bir iş değildir. Görevimiz kimseye ihanet etmemektir” demiştir.⁵¹

50 “Armenian FM meets with Bulgarian President,” ArmenPress, 14 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085911.html>.

51 “Nikol Pashinyan visiting State of Qatar,” Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi, 13 Haziran 2022, <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2022/06/13/Nikol-Pashinyan-visiting-State-of-Qatar/>

Avrupa Konseyi Genel Sekreteri 16-17 Haziran'da Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Cumhurbaşkanı Kaçaturyan 18 Haziran'da St.Petersburg Uluslararası Ekonomi Fuarına katılmıştır. Toplantı marjında görüştüğü Rusya Devlet Başkanı, Ermenistan bizim sadece ortağımız değil, aynı zamanda stratejik müttefikimizdir ve bunu takdir ediyoruz demiştir.

NATO tarafından Barış için ortaklık programı çerçevesinde Gürcistan'da üç hafta süreyle düzenlenen askeri dağ eğitimine dört yıl aradan sonra Haziran ayında Ermenistan da katılmıştır. Diğer askeri katılımlar Gürcistan, ABD, Polonya, Letonya ve Litvanya'dan olmuştur.⁵²

Kanada hükümeti 29 Haziran'da Ermenistan'da mukim büyükelçilik açma kararı almıştır. Rusya açma gerekçesinde Rusya'yı hedef alan ifadeleri reddetmiştir.⁵³

Hindistan Dışişleri Bakanlığı müsteşar yardımcısı hükümetler arası komisyon toplantısı için 4 Temmuz'da Ermenistan'a gelmiştir. Toplantıda ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve uzun vadeli askeri işbirliği konuları ele alınmıştır.

6 Temmuz'da Ermenistan Dışişleri Bakanı İspanya'ya bir çalışma ziyareti yapmıştır.

Avrasya Hükümetlerarası Konsey toplantısına katılmak üzere 25 Ağustos'ta Paşinyan Kırgızistan'a gitmiştir. Burada Rusya Başbakanı ile yaptığı görüşmede ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik somut projeler ele alınmıştır.

Avrupa Kalkınma ve Yeniden İmar Bankası (EBRD) başkanı, Güney Kafkasya turu kapsamında 15 Eylül'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Uluslararası Atom Enerji Ajansının (IAEA) Genel Müdürü 4-5 Ekim tarihlerinde Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Ajansın ilgi ve sorumluluk alanına giren en önemli konu olan Metzamor nükleer tesisinin eksikliklerinin ve ömür süresini doldurmuş olmasının yeterince üzerinde durulmadığı görülmüştür.⁵⁴

52 "Under Auspices Of NATO, Armenian Servicemen Developed Mountain Trainings In Georgia," Arminfo.info, 27 Haziran 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70245&lang=3.

53 "Canada To Open Embassy In Armenia," Azatutyun, 30 Haziran 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31923007.html>.

54 "IAEA Head Grossi Visiting Armenia To Discuss Nuclear Safety With Prime Minister," Urdu Point, 4 Ekim 2022, <https://www.urdupoint.com/en/world/iaea-head-grossi-visiting-armenia-to-discuss-1572973.html>

1980 yılında işletmeye giren ve uzatmalarıyla 2017 yılında kapatılması gereken tesisin ömrünün bu kez 2036 yılına kadar uzatıldığı açıklanmıştır. Türkiye sınırına sadece 30 km uzaklıkta olan Çernobil tipi bu tesis Ermenistan'ın elektrik üretiminin yüzde 40'ını karşılamaktadır.⁵⁵

Başbakan Paşinyan 23 Eylül'de BM Genel Kuruluna hitap etmiştir. Konuşmasının tamamı Azerbaycan'a ve barış sürecine yönelik olmuştur.

İsviçre parlamentosunun Ermenistan dostluk grubu üyelerinden bir heyet 14 Ekim'de Erivan'a gitmiş, yaptıkları açıklamalarda Karabağ Ermenilerinin bağımsızlığına destek vermişlerdir. Dünya Kiliseler Birliğinin merkezinin de bulunduğu Cenevre'nin kanton konseyinde de aynı tarihte "Ermenistan'ın hayatta kalması için" başlıklı bir kararın alınması ve benzer talepte bulunulması, İsviçre'nin güncel gerçeklerden ve tarafsızlıktan uzak olduğunu ortaya koymuştur. Bunun bir uzantısı olarak, siyasi tabanı Cenevre şehri ve kontonu olan İsviçre'nin eski dışişleri bakanı ve Cumhurbaşkanı Calmy-Rey de 16 Kasım'da Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 25 Ekim'de Vatikan'a resmi bir ziyarette bulunmuş, Kardinal Devlet Sekreteri ile görüşmüş ve Papa tarafından da kabul edilmiştir. Dışişleri Bakanı keza Roma'da önde gelen bir Hristiyan tarikat kuruluşu olan Malta Şövalyeleri Şansölyesi ile görüşmüştür.

4. Türkiye ile İlişkiler

Karşılıklı "Özel Temsilciler" atanması, özel temsilcilerin ilki Moskova'da, ikisi Viyana'da olmak üzere üç görüşme yapmaları ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde başlayan normalleşme süreci dönem içinde daha ısınmış ve üst boyutlara çıkmıştır. Ermenistan bu süreci münhasıran ikili ilişkiler perspektifinden yürütmek ve sınırların açılması, diplomatik ilişki kurulması gibi öncelik verdikleri konularda hızlı bir gelişme sağlamak isterken, Türkiye'nin bu konularda çekincesi bulunmamakla beraber, konuya bölgesel perspektiften yaklaştığı ve önceliğini bölgede barışın ve istikrarın sağlanmasına verdiği, ikili yaklaşımın bu hedefe ne ölçüde katkıda bulunabileceğini sorguladığı gözlenmektedir. Diğer taraftan Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinde ne kadar samimi olduğu, Türkiye aleyhinde sürdürdüğü yıkıcı faaliyetle, Yunanistan ve GKRY ile oluşturduğu üçlü cephe ve bu cephenin açıkça beyan edilen hedefleri ile, Türkiye'nin üçüncü taraflarla

55 Sargis Harutyunyan, "Armenia Plans New Nuclear Plant," Azatutyun, 25 Nisan 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31820323.html>.

ilişkilerinde hep karşı tarafta yer alıp buradan kazanım sağlamaya çalışması ile sorgulanması ve dikkat çekilmesi gereken olgulardır.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Rus meslektaşının ziyareti münasebetiyle düzenlediği basın toplantısında 9 Haziran'da Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecine ilişkin aşağıdaki yorumda bulunmuştur⁵⁶:

“Ermeni tarafı Türkiye'nin üst düzey yetkililerinin ilişkileri normalleştirmeye, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaya ve Türkiye Ermenistan sınırını açmaya yönelik beyanlarından memnuniyet duymaktadır. Diğer taraftan, yaklaşımlarda farklılıklar görüyoruz. Türkiye devamlı olarak bu normalleşme sürecinin ön şartsız olacağını ilan ederken, biz düzenli olarak Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci ile Ermenistan-Azerbaycan süreçleri arasında bağlantı kurulduğunu görüyoruz. Türkiye yönetiminin temsilcileri her durumda bu bağlantıyı bulmaya ve ön plana çıkarmaya gayret ediyorlar. Bunun yapıcı olduğunu düşünmüyoruz. Başka farklılıklar da var, hız konusunda farklı görüşlerimiz var. Her şeye rağmen, bir kere daha belirtmek isterim ki, Türkiye tarafından kapalı olan Ermenistan sınırını açacaklarını ifade eden beyanlar memnuniyet vericidir.”

Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıklarınca 28 Haziran'da yapılan açıklama ile, iki ülke özel temsilcileri arasındaki dördüncü görüşmenin 1 Temmuz 2022 tarihinde Viyana'da gerçekleştirileceği duyurulmuştur.

Başbakan Paşinyan 28 Haziran'da online kapsamlı bir basın konferansı vermiştir. Konuşmasının Türkiye ve normalleşme süreci ile ilgili bölümü aşağıdadır⁵⁷:

“Olumlu bir değişiklik için bir olanak vardır ve bunu kullanmak için her şeyi yapmalıyız. Eğer görüşmeler devam ediyorsa, bir çözümün mümkün olduğu anlayışındandır ve küçük adımlarla ilerlemeliyiz. Bununla beraber Türkiye'de yapılan bazı beyanlar sürece olumsuz etkide bulunmakta, olumsuz bir zemin yaratmaktadır. Bu özellikle “Zangezur koridoru” söylemidir. Bundan kastedilen, Ermenistan topraklarından geçen ve Azerbaycan'ı ayrı parçası Nahçıvan'a ulaştıran yoldur. Ermeni

56 “FM Mirzoyan comments on Armenia-Turkey normalization process,” ArmenPress, 9 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085589/>.

57 Ani Avetisyan ve Ismi Aghayev, “Pashinyan confirms the city of Lachin to be handed to Azerbaijan,” OC Media, 28 Haziran 2022, <https://oc-media.org/pashinyan-confirms-the-city-of-lachin-to-be-handed-to-azerbaijan/>.

tarafı devamlı olarak bütün ulaşım yollarını açmayı kabul ettiğini ilan etmiştir. Ancak bu yollar üzerinde egemenliğini korumalıdır. Koridor söylemi ise, egemenliğin yitirilmesi imasını taşımaktadır. Diğer taraftan, Türk tarafından gelen beyanlardan duyulan rahatsızlık diyalogun sona erdiği anlamına gelmez.”

Aynı zamanda Meclis Başkanvekili olan Ermenistan özel temsilcisi Ruben Rubinyan dördüncü görüşme öncesi Meclisteki basın muhabirlerine 30 Haziran’da bazı açıklamalarda bulunmuştur. “*Ermenistan Ankara ile görüşme sürecinde fazla bir ilerleme görmemektedir. Sürecin başından beri Ermenistan çok yapıcı davranmıştır. Ermenistan’da siyasi irade vardır ve sürecin başarısı Türkiye’de de siyasi irade olup olmadığına bağlıdır. Gördüğünüz gibi, bu noktaya kadar fazla bir gelişme olmamıştır. Masada belirli bir belge yoktur ve sınırların yeniden tespiti diye bir konu gündemimizde bulunmamaktadır. Ankara’nın görüşmelerden birinin Erivan’da yapılması önerisi Türk meslektaşlarımızın süreci ikili gördüklerini ima etmektedir. Bu anlamda, bazı Türk yetkililerin süreci Azerbaycan ile koordine ettiklerine dair beyanları biraz gariptir. Ancak tekrar ediyorum. Süreçteki esas unsur siyasi iradedir. İrade varsa, geri kalanı çözmek kolaydır. Şu ana kadar bir ilerleme kaydedilememesi gelecekte de olmayacak demek değildir. Türkiye’nin Dışişleri Bakanı geçen hafta ‘Zangezur koridoru’ açılmasını beklediklerini söyledi. Bu Azerbaycan ile Nahçıvan’ı bir kara yolu ile bağlamayı isteyen Azerbaycan Devlet Başkanının geliştirdiği bir projedir. Bu tür beyanlar Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecine hiçbir şekilde katkıda bulunmaz, hatta belki ters tepki yaratır, süreci engeller. Bizim gündemimizde ‘Zangezur koridoru’ diye bir söylem yoktur. Ermenistan böyle bir şeyi tartışmamıştır, tartışmıyor ve gelecekte de koridor mantığı olan bir projeyi tartışmayacaktır⁵⁸”. Zangezur Koridoru konusu Ermenistan’da güncelliğini korumaya devam etmektedir. Ulusal Güvenlik Sekreteri de aynı gün kabine toplantısında, Ermenistan’dan geçen hiçbir yolun koridor olarak adlandırılmayacağını vurgulamış, sınır ve gümrük kontrollerinin kaldırılmayacağını söylemiştir.*

Özel Temsilcilerin dördüncü görüşmeleri sonucunda her iki ülke Dışişleri Bakanlıklarınca benzer bir açıklama yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama aşağıdadır.

“Türkiye ile Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben

58 “Rubinyan notes lack of progress in talks with Turkey ahead of Vienna meeting,” Karabkhspace.eu, 20 Haziran 2022, <https://karabkhspace.commonsplace.eu/news/rubinyan-notes-lack-progress-talks-turkey-ahead-vienna-meeting>.

Rubinyan arasındaki dördüncü görüşme, bugün Viyana'da gerçekleştirilmiştir.

Taraflar, Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırının iki ülkeyi ziyaret eden üçüncü ülke vatandaşlarının geçişine mümkün olan en yakın zamanda açılması üzerinde mutabakata varmışlar ve bu konudaki gerekli sürecin başlatılmasına karar vermişlerdir.

Ayrıca, Türkiye ile Ermenistan arasında doğrudan hava kargo ticaretinin mümkün olan en yakın zamanda başlatılması üzerinde mutabakata varmışlar ve bu amaçla gerekli sürecin başlatılmasına karar vermişlerdir.

Taraflar aynı zamanda, nihai hedef olan iki ülke arasında tam normalleşmenin sağlanması yönünde atılabilecek muhtemel diğer somut adımları da ele almışlar ve normalleşme sürecinin önkoşul olmaksızın sürdürülmesine ilişkin uzlaşmalarını yeniden vurgulamışlardır.⁵⁹

Ermenistan basınında, Türkiye Dışişleri Bakanının Avusturya Dışişleri Bakanının ziyareti münasebetiyle düzenlenen ortak basın konferansında Ermenistan ile normalleşme sürecine ilişkin olarak aşağıdaki hususları ifade ettiği kaydedilmiştir⁶⁰:

- Türkiye sürecin adım adım ilerlemesinden yanadır.
- Türkiye her aşamada Azerbaycan ile istişare eder ve hareketlerini koordine eder.
- Ankara Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini destekler. Zangezur koridorunun açılması gereklidir. Bu ve diğer ulaşım projeleri Azerbaycan ile Ermenistan arasında anlaşma ile sağlanmalıdır. Ukrayna savaşıdan sonra bu koridor stratejik önem kazanmıştır.
- Erivan şu ana kadar Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin çözümünü hedefleyen görüşmelerin gelecek oturumlarına hazır görünmemektedir.

59 “No: 212, 1 Temmuz 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın Görüşmeleri Hk.” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Temmuz 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_212_turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-nin-gorusmeleri-hk.tr.mfa.

60 “Türkiye ile Avusturya Dışişleri ve İçişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısı, 04 Temmuz 2022, Ankara,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Temmuz 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avusturya-disisleri-ve-icisleri-bakanlari-ortak-basin-toplantisi-04-07-2022.tr.mfa>.

- Ermenistan’da bazı çevreler bölgede barışa karşıdır ve Erivan üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine engel olmaktadır. Bu baskı Erivan’ın çözüm için cesur adımlar atmasına imkân vermemektedir. Türkiye yapıcı diyaloga açıktır. Bölgenin kalıcı barışa ihtiyacı vardır.
- Ermeni diasporası ikiye bölünmüştür. Bir kesim çözüm sürecine kesinlikle karşıdır. Diğer kesim süreci desteklemektedir.
- Ermenistan’da bazı güçler Başbakanın konutuna saldırır, sokak eylemleri yapar, ciddi baskıda bulunur. Bu normalleşme sürecine ve Ermenistan’ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerine ciddi engel yaratır.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu daha sonra yaptığı açıklamalarda da Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin Ermenistan’ın Azerbaycan ile barış anlaşması görüşmelerine ve Nahçıvan’a karayolu koridoru açmasına bağlı olduğunu tekrarlamış, yapılan dört görüşmeden sonra dahi Ermenistan’ın bu yönde somut bir adım atmadığını kaydetmiştir. ‘Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Ağustos ayında da benzer ifadelerde bulunmuş, Erivan Türk-Azerbaycan taleplerini kabul etmemek için Ermeni diasporası ve yerel aşırı unsurların baskısını bahane olarak kullanmayı bırakmalıdır demiştir. Ermenistan-Azerbaycan sınırında 13 Eylül’de çıkan silahlı çatışmaya ilişkin olarak da Türkiye kesin olarak Azerbaycan’ın yanında yer almış ve Ermenistan’ı Bakü’ye karşı tahriklerine son verme konusunda uyarmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan da bir konuşmada Ermenistan’ı girdiği bu yanlış yoldan bir an önce dönmeye davet etmiş, bu politikanın Ermenistan bakımından kuşkusuz sonuçları olacağını, Ermenistan’ın sadece imzaladığı anlaşmaya uymamakla kalmayıp devamlı saldırgan bir tutum içinde olduğunu ifade etmiştir.

Ermenistan Ekonomi Bakanı kabine toplantısından sonra 7 Temmuz’da yaptığı bir açıklamada Türkiye ile sınırın açılması konusuna da değinmiş ve “sınırın açılmasından sonra Ermenistan ‘çıkılmaz bir yol’dan bir ‘kavşağa’ dönüşecektir.⁶¹ Doğal olarak bunun çok büyük ekonomik etkileri olacaktır” demiştir. Başbakan Paşinyan da aynı tarihte, Ermenistan hükümet kurumlarına bir genelge yayınlayarak, Türk-Ermeni sınırını üçüncü ülke vatandaşlarına açmak için varılan mutabakatın uygulamaya geçirilmesi için ilgili Türk yetkililerle bir an önce temasa ve işbirliğine geçme talimatı vermiştir. Ermenistan basınında yayınlanan bir duyuma göre Türk ve Ermeni yetkililerin 14 Eylül’de sınırda bir görüşme yapmayı öngördükleri ancak 13 Eylül çatışmaları üzerine bu görüşmenin iptal edildiği ileri sürülmüştür.

61 “Economy minister: After Turkey border opening Armenia will turn from ‘dead end’ into ‘crossroads’,” News.am, 7 Temmuz 2022, <https://news.am/eng/news/710794.html>.

Normalleşme sürecinde sembolik bir gelişme 11 Temmuz'da Türkiye Cumhurbaşkanı ile Ermenistan Başbakanı arasında gerçekleşen telefon görüşmesi olmuştur. Bir ilki oluşturan, iki liderin karşılıklı olarak Kurban Bayramı ve Vardavar Bayramı kutlaması da yaptığı bu görüşmenin içeriği konusunda taraflar karşılıklı kısa benzer bir açıklama yapmış, iki liderin ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşmesini öngören ikili sürecin önemini vurguladığı, bunun bölgede barış ve istikrarın da güçlenmesine yardımcı olacağı ifade edilmiştir.⁶² İstanbul Ermeni Patrikhanesi Patriği ve Türkiye Ermeni toplumu temsilcileri bu gelişmeden duydukları memnuniyeti açıklamışlardır.

ABD, AB ve Rusya Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşme sürecinden duydukları memnuniyeti ifade etmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı normalleşme sürecini kuvvetle desteklediklerini belirtmiş, Türk-Ermeni diyalogunun bölgesel istikrarı geliştirme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Türk-Ermeni diyaloguna yardımcı olmaya ve her türlü desteği sağlamaya hazır olduklarını, bunun bölgenin istikrarı ve ekonomik refahı için önemli olduğuna inandıklarını söylemiştir.

Normalleşme sürecindeki jestler karşılıklı taziye mesajları ile de devam etmiştir. Türk Özel Temsilci 14 Ağustos'ta Erivan merkezde meydana gelen ve 20'yi aşkın cana mal olan patlama nedeniyle 15 Ağustos'ta Ermeni muhatabına bir taziye mesajı göndermiş, üzüntülerini ifade etmiştir. Ermenistan Özel Temsilcisi Gaziantep ve Mardin'de meydana gelen ve 32 vatandaşımızın vefat ettiği trafik kazası nedeniyle 22 Ağustos'ta Türk muhatabına bir taziye mesajı göndermiş ve başsağlığı dilemiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı da İstanbul'da yapılan bombalı terör saldırısı nedeniyle 15 Kasım'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'na bir taziye mesajı göndermiştir.

ABD'deki Ermeni lobisi Türkiye karşıtı faaliyetini artırarak sürdürmeye devam etmiştir. Amerika Ermeni Ulusal Komitesinin (ANCA) Kongrede kabulünü sağladığı Azerbaycan ve Türkiye karşıtı dört karar tasarısının birisi Türkiye'ye F-16 uçakları satılmamasına ilişkin olmuştur. Ermeni ve Yunan lobileri Eylül ayında Dr. Mehmet Öz'ün ara seçimlerde senatör seçilmemesi için işbirliği kararı almışlar ve özde Türkiye'yi ve Türkleri hedef alan yıkıcı kampanyalarını Kasım ayına kadar sürdürmüşlerdir. Kaliforniya eyaleti valisi, Ermeni lobisi tarafından uzun süredir üzerinde çalışılan bir yasayı 30 Eylül'de imzalamış, böylece 24 Nisan Kaliforniya'da "Ermeni soykırımı anma günü" olarak resmi tatil günü ilan edilmiştir.

Normalleşme sürecine rağmen Ermenistan Türkiye ve Türk düşmanlığını körükleyen faaliyetlerin sürmesine dönem içinde kayıtsız kalmış, hatta üçlü

62 "Erdoğan ile Paşinyan telefonda görüştü," Cumhuriyet, 11 Temmuz 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/erdogan-ile-pasinyan-telefonda-gorustu-1956865>.

cephe oluşumu ile germi vermiştir. Ermenistan'ın Atina Büyükelçiliği 7 Eylül'de yayınladığı bir bildiri ile 6-7 Eylül 1955 olaylarını adeta kraldan daha kralcı üslupla anmıştır. Erivan'daki soykırım müzesi-enstitüsü 14 Eylül'de "Ermeni ve Yunan soykırımları bağlamında İzmir: yok etme, yangın ve sürgün (Eylül 1922)" başlıklı üç gün süren bir uluslararası seminer düzenlemiştir.

6 Ekim'de Prag'da düzenlenen Avrupa Siyasi Topluluğu Zirvesi çerçevesinde Türkiye Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Başbakanı ilk defa yüz yüze bir araya gelerek görüşmüşlerdir. Bu ikili toplantıdan önce, zirve salonunda gayri resmi bir ortamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın da katıldığı bir sohbetle bulunulmuştur. Toplantıya ilişkin olarak Ermenistan hükümeti basın bürosundan kısa bir açıklama yapılmıştır. Buna göre, iki lider ülkeleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve ortak sınırın açılması hususunda atılacak ileri adımları görüşmüş, özel temsilcilerin mutabık kaldıkları hususların bir an önce uygulamaya geçirilmesi konusu ele alınmıştır. Ayrıca bölgesel gelişmeler ile ilgili görüş alış-verişinde bulunduğu kaydedilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamada hiçbir ayrıntı verilmemiş, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Paşinyan'ı kabul ettiği bilgisi ile sınırlı kalmıştır.

Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı Erdoğan zirve sonrası düzenlediği basın konferansında Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusuna da değinmiş ve şunları söylemiştir⁶³: *"Türkiye ve Ermenistan iyi komşuluk ilişkileri temelinde tam bir normalleşme sağlayabilir. Türkiye-Ermenistan görüşmeleri özel temsilciler aracılığıyla sürdürülmektedir. Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile görüşmem dostça bir atmosferde cereyan etti. Samimiyetle inanıyorum ki, tam normalleşme hedefimize bölgede iyi komşuluk ilişkileri temelinde ulaşabiliriz. Türkiye'nin tam normalleşme için önkoşulları yoktur. Ankara Erivan ve Bakü'nün kendi sorunlarını çözümlenmelerini ve bir barış anlaşması yapmalarını beklemektedir. Ankara Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin yumuşamasını ve taraflar arasındaki sorunların çözüme kavuşmasını istemektedir. İki ülkenin Dışişleri bakanları ve özel temsilcileri bir araya gelecek ve konuları daha üst seviyeye taşıyacaktır. Başbakan Paşinyan'a söylediğim, Azerbaycan ile barış anlaşmasını yapar yapmaz ortada bir sorun kalmayacaktır."*

Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarında, Füzuli'den sonra Zengilan'da ikinci bir hava limanının yine Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının katıldığı törenle 20 Ekim'de açılışının yapılması Ermeni basınında sınırlı yer bulmuş, hemen yakınındaki Kapan'da İran başkonsolosluğunun açılış töreni ile perdelenmeye çalışılmıştır.

63 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan ile normalleşme hedefine ulaşacağımıza inanıyorum," TRT Haber, 6 Ekim 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaşkanı-erdogan-ermenistan-ile-normallesme-hedefine-ulasacagimiza-inaniyorum-713992.html>.

KAYNAKÇA

- “They weaken the Armenian world for the benefit of our enemies’: Murad Papazyan.” *Aravot*, 19 Temmuz 2022, <https://www.aravot-en.am/2022/07/19/307739/>.
- “Alternative road bypassing Azerbaijan’s Lachin to be available for use within next week: State Agency.” *News.az*, 25 Ağustos 2022, <https://news.az/news/alternative-road-bypassing-azerbaijans-lachin-to-be-available-for-use-within-next-week-state-agency>.
- “Armenia Set For Double-Digit Growth In 2022.” *Azatutyun*, 31 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32109235.html>.
- “Armenia to mourn victims of shopping mall explosion.” *Interfax*, 16 Ağustos 2022, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/82284/>.
- “Armenia’s Budget for 2023 to Increase to \$6.4 Billion Largest in the History of the Country.” *MassisPost*, 1 Kasım 2022, <https://massispost.com/2022/11/armenias-budget-for-2023-to-increase-to-6-4-billion-largest-in-the-history-of-the-country/>.
- “Armenia’s Security Council Secretary meets with French Co-Chair of OSCE Minsk Group in Paris.” *ArmenPress*, <https://armenpress.am/eng/news/1087111.html>.
- “Armenian FM meets with Bulgarian President.” *ArmenPress*, 14 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085911.html>.
- “Armenian opposition MP calls on all political forces to put aside differences and join the fight for Nagorno-Karabakh.” *Arka News Agency*, 31 Ekim 2022, http://arka.am/en/news/politics/armenian_opposition_mp_calls_on_all_political_forces_to_put_aside_differences_and_join_the_fight_for/.
- “Armenian President Appoints New Army Chief After Months Of Vacancy.” *RFL/RL*, 15 Temmuz 2022, <https://www.rferl.org/a/armenia-new-army-chief-asrian/31944932.html>.
- “Artsakh is celebrating 31st anniversary of declaration of statehood.” *Ilurer*, 2 Eylül 2022, <https://www.ilurer.am/en/2022/09/02/Artsakh-is-celebrating-31st-anniversary-of-declaration-of-statehood/787363>.

“Artsakh milletvekilleri Kilikiya Katolikosu I. Aram ile bir araya geldi.”
Ermeni Haber Ajansı, 27 Mayıs 2022,
<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2022/05/27/Artsakh-milletvekilleri-Kilikiya-Katolikosu/231767>.

“Brüksel’de Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev görüştü.” *ArmenPress*, 2 Mayıs 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1082199/>.

“Canada To Open Embassy In Armenia.” *Azattyun*, 30 Haziran 2022,
<https://www.azattyun.am/a/31923007.html>.

“CSTO mission hammers out proposals for de-escalation on Armenia-Azerbaijan border.” *TASS*, 19 Eylül 2022, <https://tass.com/world/1510007>.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan ile normalleşme hedefine ulaşacağımıza inanıyorum.” *TRT Haber*, 6 Ekim 2022,
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-ile-normallesme-hedefine-ulasacagimiza-inaniyorum-713992.html>.

“Economy minister: After Turkey border opening Armenia will turn from ‘dead end’ into ‘crossroads’.” *News.am*, 7 Temmuz 2022,
<https://news.am/eng/news/710794.html>.

“Erdoğan ile Paşinyan telefonda görüştü.” *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 2022,
<https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/erdogan-ile-pasinyan-telefonda-gorustu-1956865>.

“Escalation of military hostility at the border between Armenia and Azerbaijan.” *U.S. Mission to the OSCE*, 13 Eylül 2022,
<https://osce.usmission.gov/escalation-of-military-hostility-at-the-border-between-armenia-and-azerbaijan/>.

“FM Mirzoyan comments on Armenia-Turkey normalization process.”
ArmenPress, 9 Haziran 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1085589/>.

“Global Armenian Summit.” *Ermenistan Diaspora Daire Başkanlığı*, 28 Ekim 2022, <http://diaspora.gov.am/en/events/103/globalarmeniansummit>.

“IAEA Head Grossi Visiting Armenia To Discuss Nuclear Safety With Prime Minister.” *Urdu Point*, 4 Ekim 2022,
<https://www.urdupoint.com/en/world/iaea-head-grossi-visiting-armenia-to-discuss-1572973.html>.

- “İran Güvenlik Konseyi Sekreteri: Devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterilmeli.” *ArmenPress*, 7 Temmuz 2022, <https://armenpress.am/tur/news/1087769.html>.
- “İran’ın Ermenistan’daki Kapan Başkonsolosluğu Resmen Açıldı.” *Tasnim Haber Ajansı*, 21 Ekim 2022, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2022/10/21/2791502/iran-%C4%B1n-ermenistan-daki-kapan-ba%C5%9Fkonsoloslu%C4%9Fu-resm-en-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1>.
- “Lavrov: AB ve NATO, Rusya ile savaşmak için koalisyon kuruyor,” *Cumhuriyet*, 24 Haziran 2022, <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/lavrov-ab-ve-nato-rusya-ile-savasmak-icin-koalisyon-kuruyor-1950941>.
- “Nikol Pashinyan visiting State of Qatar.” *Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi*, 13 Haziran 2022, <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2022/06/13/Nikol-Pashinyan-visiting-State-of-Qatar/>.
- “No: 212, 1 Temmuz 2022, Türkiye ve Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcileri Büyükelçi Serdar Kılıç ve Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın Görüşmeleri Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 1 Temmuz 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-212_-turkiye-ve-ermenistan-normallesme-sureci-ozel-temsilcileri-nin---gorusmeleri-hk.tr.mfa.
- “Opposition Leader Saghatlyan Meets European Parliamentarians.” *Oragark*, 6 Temmuz 2022, <https://www.oragark.com/saghatlyan-visits-strasbourg-meets-european-parliamentarians/>.
- “Pashinyan Claims He Has Not Signed Agreement with Azerbaijan.” *Asbarez*, 14 Eylül 2022, <https://asbarez.com/pashinyan-claims-he-has-not-signed-agreement-with-azerbaijan/>.
- “Pashinyan says he is ready to sign document that would make people call him traitor.” *Arka News Agency*, 14 Eylül 2022, http://arka.am/en/news/politics/pashinyan_says_he_is_ready_to_sign_document_that_would_make_people_call_him_traitor/.
- “Pashinyan, Putin Meet in Vladivostok, Discuss Karabakh, Economic Issues.” *Hetq*, 7 Eylül 2022, <https://hetq.am/en/article/147994>.

“Paşinyanın İrana səfəri dönüş nöqtəsi olacaq”, İ.Rəisi.” *TRT Azərbaycan*, 1 Kasım 2022, <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/bolg-x-b-rl-ri/2022/11/01/pasinyanin-irana-s-f-ri-donus-noqt-si-olacaq-i-r-isi-1900625>.

“President of Artsakh receives delegation led by Mayor of Paris Anne Hidalgo.” *I Lurer*, 27 Mayıs 2022, <https://www.1lurer.am/en/2022/05/27/President-of-Artsakh-receives-delegation-led-by-Mayor-of-Paris-Anne-Hidalgo/730815>.

“Press statement by President Charles Michel following the trilateral meeting with President Aliyev of Azerbaijan and Prime Minister Pashinyan of Armenia, 31 August 2022.” *AB Konseyi*, 31 Ağustos 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/08/31/press-statement-by-president-charles-michel-following-the-trilateral-meeting-with-president-aliyev-of-azerbaijan-and-prime-minister-pashinayn-of-armenia-31-august-2022/>.

“Proposal to erect a statue of Jesus on Mount Hatis sparks concern among experts, Yerevani residents.” *Jam News*, 12 Temmuz 2022, <https://jam-news.net/proposal-to-erect-a-statue-of-jesus-on-mountain-hatis-sparks-concern-among-experts-yerevani-residents/>.

“Rubinyan notes lack of progress in talks with Turkey ahead of Vienna meeting.” *Karabkhspace.eu*, 20 Haziran 2022, <https://karabkhspace.commonsplace.eu/news/rubinyan-notes-lack-progress-talks-turkey-ahead-vienna-meeting>.

“Russia asks Armenia to explain banning lawmaker Zatulin and RT head Margarita Simonyan.” *ArmenPress*, 27 Ekim 2022, <https://armenpress.am/eng/news/1095843.html>.

“Saghatelyan and Vahe Hakobyan recalled from their positions in National Assembly of Armenia.” *Arminfo*, 1 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70330&lang=3.

“Saghatelyan: We will start process of removing Prime Minister when we have favorable conditions for it.” *News.am*, 22 Ağustos 2022, <https://news.am/eng/news/716998.html>.

“Secretary Antony J. Blinken, Armenian Foreign Minister Ararat Mirzoyan, And Azerbaijani Foreign Minister Jeyhun Bayramov Before Their Meeting.” *ABD Dışişleri Bakanlığı*, 7 Kasım 2022,

<https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-armenian-foreign-minister-ararat-mirzoyan-and-azerbajani-foreign-minister-jeyhun-bayramov-before-their-meeting/>.

“Security Service Wants Stricter Citizenship Rules For Diaspora Armenians.” *Azatutyun*, 13 Temmuz 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31942023.html>.

“Senior Advisor For Caucasus Negotiations Philip Reeker Visit To Azerbaijan.” *U.S. Embassy in Azerbaijan*, 13 Eylül 2022, <https://az.usembassy.gov/reeker-azerbaijan/>.

“Speaker Pelosi Remarks at Congressional Delegation Press Conference with Armenian Speaker Alen Simonyan.” *US Embassy in Armenia*, 18 Eylül 2022, <https://am.usembassy.gov/speaker-pelosi-remarks/>.

“Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation.” *Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı*, <https://president.az/en/articles/view/57744>.

“Statement following quadrilateral meeting between President Aliyev, Prime Minister Pashinyan, President Macron and President Michel, 6 October 2022.” *European Council*, 7 Ekim 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/07/statement-following-quadrilateral-meeting-between-president-aliyev-prime-minister-pashinyan-president-macron-and-president-michel-6-october-2022/>.

“The U.S. Embassy to Armenia welcomes Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs Karen Donfried to Yerevan.” *U.S Embassy in Armenia*, 18 Haziran 2022, <https://am.usembassy.gov/embassy-welcomes-donfried/>.

“Türkiye ile Avusturya Dışişleri ve İçişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısı, 04 Temmuz 2022, Ankara.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 4 Temmuz 2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avusturya-disisleri-ve-icisleri-bakanlari-ortak-basin-toplantisi-04-07-2022.tr.mfa>.

“U.S. Appoints New OSCE Minsk Group Co-Chair.” *Hetq*, 25 Ağustos 2022, <https://hetq.am/en/article/147636>.

“Under Auspices Of NATO, Armenian Servicemen Developed Mountain Trainings In Georgia,” *Arminfo.info*, 27 Haziran 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70245&lang=3.

“US will continue to participate in Minsk Group format” - US Assistant State Secretary in Yerevan,” *Jam News*, 22 Haziran 2022, <https://jam-news.net/us-will-continue-to-participate-in-minsk-group-format-us-assistant-state-secretary-in-yerevan/>.

“US, French officials appear to call out Azerbaijan for major border escalation,” *Civil.net*, 14 September 2022. <https://www.civilnet.am/en/news/674661/us-french-officials-appear-to-call-out-azerbaijan-for-major-border-escalation/>.

“World Council of Churches General Assembly speaks to issues in the Middle East and Europe,” *Global Ministries*, 8 Eylül 2022, <https://www.globalministries.org/world-council-of-churches-general-assembly-speaks-to-issues-in-the-middle-east-and-europe/>.

“Zakharova: “EU’s real desire has nothing to do with normalization of Azerbaijani-Armenian relations”,” *Apa.az*, 31 Ağustos 2022, <https://apa.az/en/foreign-policy/zakharova-eus-real-desire-has-nothing-to-do-with-normalization-of-azerbaijani-armenian-relations-383743>.

Avanesov, Alexandr. “Murad Papazyan intends to fight by all legal means to restore his right to return to Armenia – statement.” *Arminfo*, 28 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70684&lang=3.

Avanesov, Alexandr. “Ministry of Internal Affairs to be reestablished in Armenia.” *Arminfo*, 7 Temmuz 2022, https://arminfo.info/full_news.php?id=70416&lang=3.

Avetisyan Ani. ve Ismi Aghayev, “Pashinyan confirms the city of Lachin to be handed to Azerbaijan,” *OC Media*, 28 Haziran 2022, <https://oc-media.org/pashinyan-confirms-the-city-of-lachin-to-be-handed-to-azerbaijan/>.

Brzozowski, Alexandra. “EU deploys Armenia-Azerbaijan border-monitoring mission, but questions remain,” *Euractiv*, 18 Ekim 2022, <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-deploys-armenia-azerbaijan-border-monitoring-mission-but-questions-remain/>.

Dursun, Ahmet. “İran’ın Azerbaycan’a yönelik tutumu ve sınırdaki askeri tatbikatlar gerilimi tırmandırıyor,” *Anadolu Ajansı*, 12 Kasım 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-azerbaycana-yonelik-tutumu-ve-sinirdaki-askeri-tatbikatlar-gerilimi-tirmandiriyor/2736058>.

- Gazanchyan, Siranush. "Armenia, Greece, Cyprus to cooperate on Diaspora issues," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 24 Haziran 2022, <https://en.armradio.am/2022/06/24/armenia-greece-cyprus-to-cooperate-on-diaspora-issues/>.
- Harutyunyan, Sargis. "Armenia Plans New Nuclear Plant," *Azatutyun*, 25 Nisan 2022, <https://www.azatutyun.am/a/31820323.html>.
- Mejlumyan, Ani. "Construction of massive Jesus statue in Armenia suspended," *Eurasianet*, 12 Temmuz 2022, <https://eurasianet.org/construction-of-massive-jesus-statue-in-armenia-suspended>.
- Mejlumyan, Ani. "Armenia limits bioweapons cooperation with U.S. amid Russian pressure," *Eurasianet*, 3 Haziran 2022, <https://eurasianet.org/armenia-limits-bioweapons-cooperation-with-us-amid-russian-pressure>.
- Nalbandian, Naira. "More U.S. Lawmakers Visit Armenia," *Azatutyun*, 18 Ekim 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32090185.html>.
- Shahverdyan, Lilit. "Russian parliamentarian banned from entering Armenia," *Eurasianet*, 26 Ekim 2022, <https://eurasianet.org/russian-parliamentarian-banned-from-entering-armenia>.

Yayın Geliş Tarihi: 22.06.2022

Yayına Kabul Tarihi: 29.11.2022

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Yanarışık, Oğuzhan. "İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Türkiye-Azerbaycan İttifakının Rol Teorisi Çerçevesinde Analizi." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 72 (2022): 47-67.

Araştırma Makalesi

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NDAKİ TÜRKİYE-AZERBAYCAN İTTİFAKININ ROL TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

(ANALYSIS OF TURKEY-AZERBAIJAN ALLIANCE IN THE SECOND
KARABAKH WAR WITHIN THE FRAMEWORK OF ROLE THEORY)

Oğuzhan YANARIŞIK*

Öz: Ermenistan ve Azerbaycan arasında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı esnasında Ankara ve Bakü arasında benzerine az rastlanır yakın bir iş birliği tesis edilmiştir. İki bağımsız ülke diplomatik, siyasi ve askeri dayanışma sergilemiş; Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı ekipman ve teçhizat desteği savaşın sonucunda belirleyici rol oynamıştır. Azerbaycan'ın savaş sonrasında düzenlediği geçit töreni, iki ülkenin ortak zaferinin ilanı niteliğinde olmuştur. Bu çalışmada, böylesine yakın iş birliğini mümkün kılan faktörlerden olan kişisel ve ulusal rol tasavvurları, iki ülkenin devlet başkanlarının İkinci Karabağ Savaşı sırasında yapmış oldukları açıklamaların nitel içerik analizine tabi tutulmasıyla incelenmektedir. Rol teorisinden istifade ederek gerçekleştirilen bu çalışma, iki liderin açıklamalarında ortaya koydukları kişisel ve ulusal rol tasavvurlarının ve Ermenistan hakkındaki söylemlerinin iki ülkenin savaş sırasında izledikleri iş birliği politikasında belirleyici etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir.

* ORCID: 0000-0003-3442-4779

Doktor Öğretim Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, , e-posta: yanarisik@gmail.com.

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Anahtar Kelimeler: İkinci Karabağ Savaşı, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye, Rol Teorisi

Abstract: *During the Second Karabakh War between Armenia and Azerbaijan, a close cooperation was established between the Ankara and Baku. The two independent countries showed diplomatic, political and military solidarity; and the equipment support provided by Turkey to Azerbaijan played a decisive role in the outcome of the war. The parade organized by Azerbaijan after the war was a declaration of the joint victory of the two countries. In this study, personal and national role conceptions, which are the factors that enable such close cooperation, are examined through qualitative content analysis of the statements made by the heads of state of the two countries during the Second Karabakh War. This study, which is carried out by making use of the role theory, argues that the personal and national role conceptions of the two leaders in their statements and their discourses about Armenia had a decisive influence on the cooperation policy followed by the two countries during the war.*

Keywords: *Nagorno-Karabakh War, Armenia, Azerbaijan, Turkey, Role Theory*

Giriş

2020 yılında Azerbaycan'ın kesin zaferi ile neticelenen İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya bölgesinde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu savaşa giden süreçte, Azerbaycan Ermenistan'ı 1994'de varılan ateşkesi ihlal ettiği için mükerrer olarak uyarmıştır. Diplomatik çözüm çabalarını da baltalayan Ermenistan yönetiminin “çatışmanın coğrafyasını genişletme, üçüncü tarafları içeri çekme ve yayılcı hedeflerini gerçekleştirme” gayesinde olduğu düşünülebilir.¹ 27 Eylül 2020 sabahı başlayan ve kırk dört gün süren savaş boyunca Azerbaycan askeri birlikleri sahada hızlı bir şekilde ilerlemiş ve Ermenistan işgali altındaki topraklarını adım adım özgürleştirmiştir.

Azerbaycan'ın 1991 yılındaki bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı esnasında da Azerbaycan'ın en yakın müttefiki olmuştur. Savaşın başlamasından yaklaşık olarak bir ay önce Türkiye ile Azerbaycan'ın düzenlediği geniş kapsamlı ortak askeri tatbikat, “neredeyse tüm askeri birimlerin katılımıyla gerçekleştirilmesi dolayısıyla askerî açıdan ve Azerbaycan'ın geniş bir coğrafyasında gerçekleştirildiği için de coğrafi açıdan” oldukça dikkat çekmiştir.²

Türkiye daha en başından Ermenistan'ın saldırgan tutumunu kınamış ve “toprak bütünlüğünü koruma mücadelesinde tüm imkanlarıyla Azerbaycan'ın yanında yer almaya devam” edeceğini deklare etmiştir.³ Ankara, savaş sırasında Azerbaycan'a destek vererek, “Azerbaycan'ın savaşta zafere ulaşmasında önemli etken olmuştur.”⁴ Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın ifadesiyle, “Kahraman Azerbaycan ordusu, Tek Vatan Harekatı'nı büyük bir başarıyla icra ederek; Karabağ'ı 30 yıldır devam eden Ermenistan işgalinden yerli ve milli silah sistemlerimizin de katkısıyla” kurtarmıştır.⁵

1 Ferid Şefiye ve Vasıf Hüseyinov, “İkinci Karabağ Savaşı'na Giden Yol.” Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi, (ed.), *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (Ankara: SETA Yayınları, 2021): s. 181.

2 Araz Aslanlı, “10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar.” *Anadolu Ajansı*, 10 Ağustos 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068> (Erişim Tarihi: 30.05.2022)

3 T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.” No: 149, 12 Temmuz 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa (Erişim Tarihi: 30.05.2022)

4 Murteza Hasanoğlu vd., “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, cilt 3, no. 3, 2020, s. 522.

5 Sarp Özer. “Bakan Akar: Azerbaycan Karabağ'ı işgalden yerli ve milli silah sistemlerimizin de katkısıyla kurtardı”, *Anadolu Ajansı*, 5 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bakan-akar-azerbaycan-karabagi-igalden-yerli-ve-milli-silah-sistemlerimizin-de-katkisiyla-44-gunde-kurtardi/2066618> (Erişim Tarihi: 30.05.2022)

Ermenistan Parlamentosu Sözcüsü Alen Simonyan, “Asker sayısı ile ilgili bir problem yaşamadık. Bizim sorunumuz Bayraktar [İHA]’larıyla nasıl mücadele edeceğimizdi ve teknik ekipmanımızla onları engellememiz mümkün değildi.” diyerek, özellikle Türkiye’nin Azerbaycan’a sattığı ekipmanların önemine işaret etmiştir. Nitekim, Karabağ Zaferi dolayısıyla Türk Konseyi adına “Türk Dünyası Ali Nişanı”nı alan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bu törende yaptığı konuşmayla Türkiye’nin zaferdeki rolünü şu şekilde ifade etmiştir:

“İkinci Karabağ Savaşı’ndaki azim, irade ve cesaretimiz bizi Büyük Zafere götürdü. Şunu da söylemeliyim ki, herkesin gördüğü üzere, bize ilave güç veren şey, sevgili kardeşim Recep Tayyip Erdoğan’ın muharebenin ilk saatlerinden başlayarak son dakikalarına kadar bize sağladığı yardım ve manevi destektir. Çünkü bu desteği hissettik, sözlerini dinledik, kendimizi daha da güçlü hissettik. Çünkü Sayın Cumhurbaşkanı, Azerbaycan’ın bu savaşta yalnız olmadığını söyledi. Türkiye Azerbaycan’ın yanındadır ve her zaman yanında olacaktır ve bu bize ekstra güç verdi. Bu, Ermenistan’ın hamisi olan bazı güçleri bu savaşın dışında tuttu ve bu şanlı görevi yerine getirmemize imkân verdi.”⁷

Azerbaycan’ın savaştaki zaferini bütün dünyaya ilan ettiği, Bakü’deki Azatlık Meydanı’nda 10 Aralık 2020 tarihinde düzenlenen törene sadece Türkiye’nin davet edilmesi, törene hem Azerbaycan Ulusal Marşı hem de İstiklâl Marşı çalınarak başlanması, İlham Aliyev’le birlikte Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşma yapması, geçit töreninin iki ülkenin ortak zaferinin ilanı niteliğinde değerlendirilebilir. Ayrıca, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri personeli ile birlikte Bolu 2. Komando Tugayı’na bağlı askerlerin de geçit töreninde yer alması ve geçiş esnasında mehter marşı çalınması gibi unsurlar, askeri ittifakın boyutlarına sembolik anlamda işaret etmektedir.

Bu çalışmada, böylesi bir iş birliğini mümkün kılan unsurlardan biri olarak Türkiye ve Azerbaycan’ın devlet başkanlarının kişisel ve ulusal rol tasavvurları analiz edilmektedir. Her iki ülkede de devlet başkanlarının yürütmede ve dış politika oluşturulmasında belirleyici rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla onların belirledikleri kişisel ve ulusal rol tasavvurlarının dış politika yapımında oldukça etkili olduğu söylenebilir. İki liderin birbirlerini ve iki ülke ilişkilerini

6 Alen Simonyan, “What Speaker of the Parliament of Armenia really said in response to Russian journalist’s question”, 24 November 2021, <https://news.am/eng/news/674057.html> (Erişim Tarihi: 30.05.2022)

7 İlham Aliyev, “İstanbulda Türkdillli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VIII Zirvə Görüşü keçirilib.” 12 Kasım 2021, <https://president.az/articles/54183> (Erişim Tarihi: 30.05.2022)

tarif edilmiş şekilleri, birbirlerine ve ülkelere atfettikleri rolleri ve o rollere uygun politika tercihlerini şekillendirmiştir. Dolayısıyla, ilgili dönemde yaptıkları açıklamaların rol teorisi çerçevesinde nitel içerik analizine tabi tutulmasıyla ortaya çıkacak sonuçların iki ülkenin savaş esnasında izledikleri politikaları izah etme noktasında faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Ulusal rol tasavvurları, literatürde genellikle politika yapıcılarının dış politikaya dair konuşma ve açıklamalarından tespit edilmeye çalışılmaktadır. En fazla kullanılan yöntem ise içerik analizidir.⁸ Bu çalışmada da bu yöntem tercih edilmiştir. 2020 Dağlık Karabağ Savaşı esnasında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın içerisinde "Azerbaycan" geçen ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in içerisinde "Türkiye" (Türkiyə) kelimesi geçen konuşmaları, mülakatları ve basın açıklamaları toplanmıştır. Bu metinler, rol teorisi kapsamında NVIVO uygulamasından istifade edilerek bilgisayar destekli nitel içerik analizine tabi tutulmuştur. Zaman aralığı olarak İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın başladığı 27 Eylül 2020 tarihinden, Azerbaycan'ın savaş sonrası 10 Aralık 2020'de düzenlediği zafer törenine kadarki dönem tercih edilmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın yukarıda bahsedilen kriterleri karşılayan 38 adet konuşma metni (toplam 63.759 kelime) cumhurbaşkanlığı kurumsal internet sitesi olan www.tccb.gov.tr adresinde yapılan aramayla; İlham Aliyev'in 40 adet konuşma metni (toplam 112.267 kelime) cumhurbaşkanlığı kurumsal internet sitesi olan www.president.az adresinde yapılan aramayla tespit edilmiş ve analize dahil edilmiştir. Her bir metin tek tek analiz edilmiş ve kodlanmıştır. Metinler arası senkronizasyonu sağlayabilmek adına, İlham Aliyev'in Azerbaycan Türkçesi ile yapmış olduğu açıklamalar, Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

1. Teorik Çerçeve ve Metodoloji

Rol teorisi (*role theory*), devletlerin dış politikalarının dış politika yapıcıları tarafından oluşturulan ulusal rol tasavvurları (*national role conceptions*) tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır. Devletlerin dış politikalarının, iç ve dış siyasetin farklı unsurlarından etkilenen bir ortamda çerçeveselenen dış politika rol tasavvurlarına göre şekillendiğini varsaymaktadır.⁹ Rol beklentileri (*role expectations*), diğer rollere sahip olan bireylere göre sosyal bir roldeki

8 İsmail Erkam Sula, "An Eclectic Methodological Approach in Analyzing Foreign Policy: Turkey's Foreign Policy Roles and Events Dataset (TFPRED)", *All Azimuth* 8, no. 2(2019): s. 258.

9 Özgür Özdamar et al., "From Good Neighbor to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring", *Uluslararası İlişkiler*, 11, no. 42(2014): s. 94.

herhangi bir bireyin performansına ilişkin normlar, inançlar ve tercihlerden oluşmaktadır.¹⁰ Bir başka ifadeyle, tıpkı insanlar gibi devletler de sosyal hayatta belli roller üstlenmekte ve dış ilişkilerini buna göre şekillendirmektedir. Nitekim devletler kendilerine attettikleri rollere uygun davranışlar sergilemeye gayret etmektedir. Bu nedenle, dış politikayı analiz etmenin ilk adımı, ulusal rol tasavvurlarını incelemektir.¹¹

Rol teorisi, uluslararası sistem çerçevesinde belirlenen süper güç, orta güç, revizyonist güç veya statükocu güç gibi rollerin yanında; dış politika yapıcı elitler tarafından belirlenen ulusal rol tasavvurlarının önemine dikkat çekmektedir. Böylelikle, uluslararası ilişkilerde aktörler ve sistem arasında köprü kurmaktadır. Aktörler bazen uluslararası sistemin yapısını etkilemek ve değiştirmek için bolca fırsat bulurken; bazen önceden var olan rolleri yeniden şekillendirmek için çok az imkana sahip olmaktadır.¹² Burada bahsedilen roller, aktörlerin kim oldukları, başkalarıyla kıyaslandığında ne olmak istedikleri ve bu nedenle uluslararası sosyal ilişkilerde nasıl etkileşimde bulunmaları gerektiği konusundaki tasavvurları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³ Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki bu rol tasavvurları dış politika tercihlerini tek başına belirlememektedir. Uluslararası sistemin yapısı, bölgesel dengeler, iç siyasi mülâhazalar, ulusal imkanlar ve kabiliyetler vb. gibi pek çok faktör de dış politika yapım sürecinde etkili olmaktadır. Burada vurgulanan husus, dış politika rol tasavvurlarının da oldukça etkili bir faktör olduğu iddiasıdır.

Rol teorisini 1970'lerin başında dış politika analizi literatürüne ilk adapte etmeye çalışan Kalevi J. Holsti'nin ifadesiyle, ulusal rol tasavvuru, politika yapıcıların kendi devletlerine münasip gördükleri genel kararlar, taahhütler, kurallar ve eylemlere dair anlayışlarını yansıtmaktadır. Aynı zamanda, devletlerinin uluslararası sistemde veya bölgesel düzeyde sürekli olarak yerine getirmesi gereken işlevlere ilişkin kendi tanımlarını içermektedir. Bu, onların devletlerinin dış çevreye yönelik veya dış çevre içindeki uygun yönelimlerine veya davranışlarına ilişkin algılarını göstermektedir. Kısacası, ulusal rol tasavvurları, dış politika konusunda günlük kararların alındığı toplam entelektüel ortamın önemli bir yönüdür.¹⁴ Böylelikle Holsti, karar vericilerin

10 Cameron Thies. "Role Theory and Foreign Policy." *International Studies Association Compendium Project, Foreign Policy Analysis Section* (Mayıs 2009) 9. <http://myweb.uiowa.edu/bhlai/workshop/role.pdf>

11 İsmail Erkam Sula, "An Eclectic Methodological Approach in Analyzing Foreign Policy: Turkey's Foreign Policy Roles and Events Dataset (TFPRED)", *All Azimuth* 8, no. 2 (2019): s. 255.

12 Marijke Breuning, "Role theory research in international relations: State of the art and blind spots", Harnisch et al., (ed.), *Role Theory in International Relations: Approaches and Analyses* (Londra: Routledge, 2011), s. 16.

13 Sebastian Harnisch et al., "Introduction", Harnisch et al., (ed.), *Role Theory in International Relations: Approaches and Analyses*, Routledge, (2011): s. 2.

14 Kalevi J. Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly* 14, no. 3 (1970): s. 245-246.

algılarının, değerlerinin ve yaklaşımlarının dış politikanın belirlenmesinde ne kadar önemli olduğu üzerinde durmuştur. Dış politika davranışı *öncelikle* politika yapımcıların rol tasavvurlarından kaynaklanmakla birlikte; iç ihtiyaç ve taleplerden, dış çevredeki kritik olaylardan veya trendlerden de etkilenmektedir.¹⁵

Rol teorisi, belirli politikaları açıklamaya yarayan teorik bir çerçeve sağlamakta ve belirli bir aktörün oynadığı çoklu rolleri anlamaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca, zaman zaman rol çatışmasına atıfta bulunarak, farklı roller arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurmada ve muhtemel politika değişimini öngörebilmektedir. Bununla birlikte, rol kavramı ve teorik çerçevesi, dış politikanın sosyal bağlamını analiz etmekte faydalı araçlar sunmaktadır.¹⁶

Stephen G. Walker'ın ifade ettiği üzere, rol teorisi, dış politika analizi için tanımlayıcı, organizasyonel ve açıklayıcı değere sahiptir. Tanımlayıcı olarak, rol teorisi, bireylerin ve grupların kendileri ve başkaları için geliştirdikleri inançları, imajları ve kimlikleri kategorize etmek için zengin bir kelime dağarcığı sağlamaktadır. Organizasyonel olarak, analistin dış politika çalışmasında yaygın olarak kullanılan herhangi bir analiz düzeyine odaklanmasına izin vermektedir. Rol teorisinin açıklayıcı değeri, kendi orta menzilli teorilerinden ve aynı zamanda kavramlarını diğer teorik yaklaşımlara uyarlamaktan kaynaklanmaktadır.¹⁷

Karar alıcıların, devletlerinin uluslararası çevredeki rolüne ilişkin algıları, izledikleri politikaları belirleyen motivasyon ve hedefler için önemli bir ipucu oluşturmaktadır.¹⁸ Türkiye ve Azerbaycan örneğinde olduğu üzere, güçlü pozisyona sahip devlet başkanları ve politika yapımcıların olduğu ülkelerde kişisel ilişkiler ve kişisel rol tasavvurları daha da önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmaya konu olan İkinci Karabağ Savaşı esnasında her iki ülkenin izlemiş olduğu politikanın bu iki liderin rol tasavvurlarıyla yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda, çalışmanın geri kalanında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in ilgili dönemde yapmış oldukları konuşmalardaki ana temaların bilgisayar destekli nitel içerik analizi yapılmaktadır.

15 Holsti, 243.

16 Özgür Özdamar et al., "From Good Neighbor to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring", *Uluslararası İlişkiler* 11, no. 42, (2014): s. 98.

17 Stephen G. Walker, *Role Theory and Foreign Policy Analysis* (Duke University Press, 1987): s. 2.

18 Marijke Breuning, "Words and Deeds: Foreign Assistance Rhetoric and Policy Behavior in the Netherlands, Belgium, and the United Kingdom", *International Studies Quarterly* 39, no. 2, (June 1995), s. 236.

2. Recep Tayyip Erdoğan'ın Konuşmalarının Nitel İçerik Analizi

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın başladığı 27 Eylül 2020 tarihinden, Azerbaycan'ın savaş sonrası 10 Aralık 2020'de düzenlediği zafer törenine kadarki dönemde sık sık Karabağ meselesi ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Erdoğan'ın savaşın tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan'ı tanımlarken kullandığı kelimeler arasında ciddi bir uçurum görülmektedir. Azerbaycan, vatanını savunan, topraklarını özgürleştiren, mazlum ve haklı taraf olarak yüceltilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan'ın Türk kimliği vurgulanmakta ve Azerbaycan defalarca dost ve kardeş ülke olarak tanımlanmıştır. Örneğin, Erdoğan savaşın başlarında yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:

“Kardeş Azerbaycan devleti hem kendi topraklarını savunmak hem işgal altındaki Karabağ'ı kurtarmak üzere büyük bir harekât başlattı. Şu ana kadar cephede başarıyla ilerleyen Azerbaycan ordusu pek çok yeri işgalden kurtardı. Türkiye olarak tüm imkânlarımızla ve tüm kalbimizle dost ve kardeş Azerbaycan'ın yanındayız, yanında olacağız. İnşallah Karabağ işgalden kurtulana kadar bu mücadele sürecektir.”¹⁹

Öte yandan, Recep Tayyip Erdoğan'ın Ermenistan'a dair konuşmalarındaki en dikkat çekici nokta, defalarca Ermenistan'ın işgalci ve saldırgan tutumunun eleştirilmesidir. Ermenistan yönetimi bölgedeki barışın ve huzurun önündeki en büyük engel olarak tarif edilmiş ve Ermenistan haydut devlet olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte zalim, şımarık, katliamcı ve iftiracı bir aktör olarak çerçevelenmiştir. Örneğin, Erdoğan Ermenistan'ı şu şekilde eleştirmiştir:

“Evet, zalimleri iflah etmeyen bu alçak oyun inşallah bozuluyor. Bu bölgedeki kalıcı barışın yolu Ermenilerin işgal ettikleri her karış Azerbaycan toprağından geri çekilmelerinden geçiyor. Ermenistan yönetimini her şeyi bir kenara bırakıp ısrarla Türkiye'ye iftira atma gayreti de kurtaramayacak. Bu haydut devlete destek verenleri kendilerine insanlığın ortak vicdanı önünde hesap sorulacağı konusunda ikaz ediyorum.”²⁰

19 Recep Tayyip Erdoğan, “Artık hem sahada hem de masada asli yeri olan bir ülke durumundayız”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 2 Ekim 2020, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/122235/-artik-hem-sahada-hem-de-masada-asli-yeri-olan-bir-ulke-durumundayiz->.

20 Recep Tayyip Erdoğan, “TBMM 27. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşmaları,” T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 1 Ekim 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122222/tbmm-27-donem-4-yasama-yili-acilis-konusmalari>.

İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Türkiye-Azerbaycan İttifakının Rol Teorisi Çerçevesinde Analizi

Aşağıdaki tabloda Recep Tayyip Erdoğan'ın incelenen toplam 38 konuşmasında Ermenistan ve Azerbaycan için en çok kullandığı sıfat ve tanımlamaların kaç konuşmada ve kaç farklı seferde geçtiği karşılaştırmalı bir şekilde yer almaktadır:

Ermenistan için kullandığı tanımlar			Azerbaycan için kullandığı tanımlar		
Tanım	Konuşma Sayısı	Kullanım Sayısı	Tanım	Konuşma sayısı	Kullanım Sayısı
İşgalci	18	35	Kardeş	19	37
Saldırgan	11	15	Vatanını savunan	14	18
Zalim	4	6	Türk	4	6
Haydut devlet	2	4	Dost	5	5
Şımarık	3	3	Mazlum	4	4
Katliamcı	1	2	Haklı taraf	2	2

Tablo 1: Recep Tayyip Erdoğan'ın Ermenistan ve Azerbaycan için En Çok Kullandığı Tanımlar

Recep Tayyip Erdoğan'ın analiz edilen konuşmalarındaki en dikkat çeken temalardan birisi Minsk Üçlüsü ile ilgili söylemleridir. Analize dahil edilen 38 konuşmasının 14'ünde bu husustan çeşitli şekillerde bahsedilmektedir. AGİT Minsk Grubu, Karabağ sorunu için barışçıl bir çözüm yolu bulunmasını teşvik etmek amacıyla 1992 senesinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde kurulmuştur. Minsk Üçlüsü olarak ifade edilen ABD, Fransa ve Rusya bu grubun eş başkanlarıdır. Erdoğan bu üçlünün sorunu sürekli ihmal ettiğini, çözüm odaklı davranmaktan kaçındığını, “adeta bu sorunu çözmek için de ellerinden geleni” yaptığını ifade etmektedir.²¹ Bu üçlünün yaklaşık 30 yıldır Azerbaycan'ı oyaladığını, hatta Ermenistan'ın yanında yer aldığını ve Bakü yönetimini sorunu kendi başına halletmek zorunda bıraktığını belirtmektedir:

“Ermenistan'ın 28 yıllık zulmü karşısında Minsk Üçlüsü ne yazık ki her türlü ihmallerle bizim Azeri kardeşlerimizi orada evet Azeri Türklerin ifadesiyle “kaçkın” yaşattı. Ve topraklarından işgal altında olduğu için onlar kendi topraklarında değil merkeze gelmek zorunda kaldılar ve 28 yıl süren bu acımasız işgale Minsk Üçlüsü çözüm üretmedi. Hep

21 Recep Tayyip Erdoğan, “Tarih, Siyaset ve Ülkelerarası İlişkiler Bakımından Uluslararası Deniz Hukuku ve Doğu Akdeniz Sempozyumu'nda Yaptıkları Konuşma”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 28 Eylül 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122198/tarih-siyaset-ve-ulkelerarası-iliskiler-bakimindan-uluslararası-deniz-hukuku-ve-dogu-akdeniz-sempozyumu-nda-yaptıkları-konusma>.

oyalamaca, hep oyalamaca. Bunu kendileriyle konuştuğumuzda da bize hiçbir zaman bir çözüm üretmediler. Çünkü çözüm üretmek gibi bir derterleri de yoktu.”²²

Erdoğan’ın konuşmalarındaki en çok geçen temalardan biri de Türkiye’nin Azerbaycan’a olan desteğinin ön plana çıkarılmasıdır. İncelenen 38 konuşmasının 21’inde toplam 31 farklı yerde Türkiye’nin bütün imkanlarıyla Azerbaycan’ın yanında olduğunun altı çizilmektedir. Erdoğan (10 Aralık 2020), İkinci Karabağ Savaşı esnasında Türkiye ve Azerbaycan arasında sağlanan koordinasyon ve iş birliğinin çatışmaların sonra ermesinin ardından da devam edeceğini belirtmektedir. “Bundan sonra Türkiye ve Azerbaycan olarak hedefimiz, bu toprakları daha müreffeh, daha gelişmiş, çocuklarımız için daha yaşanabilir bir yer hâline getirmek için mücadele etmektir. Türkiye ve Azerbaycan sırt sırta verdiği sürece, Allah’ın izniyle zorlukları aşmaya, başarıdan başarıya koşmaya devam edecektir” demektedir. Savaş’ın başlangıcından itibaren Türkiye’nin gösterdiği dayanışmanın bir görev olduğunu vurgulayarak, bunu hakkın ve haklının yanında durmanın bir gereği olarak tarif etmektedir:

“En son Dağlık Karabağ meselesinde yine bize ve milletimize yakışan bir karakterle hareket ettik. Ermeniler Azerbaycan topraklarına saldırdığında tüm kalbimiz ve imkânlarımızla kardeşlerimizin imdadına koştuk... Ortak tarih, kültür, inanç ve dil birliğimizin gereği neyse onu yaparak Dağlık Karabağ’ın ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarının özgürlüğüne kavuşmasına katkıda bulduk. Azerbaycanlı kardeşlerimizin mücadeleleri neticesinde hamdolsun bugün Karabağ semalarını artık paçavralar değil, hilal ve yıldız süslüyor.”²³

Erdoğan’ın analize dahil edilen konuşmalarındaki en dikkat çeken bir diğer husus da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’e dair söylemleridir. İncelenen 38 konuşmasında İlham Aliyev için 15 defa “kardeşim” ibaresini kullanmıştır. Aliyev’e duyduğu şahsi yakınlığı pek çok kez ifade etmiş ve onun şahsında Azerbaycan ile Türkiye’nin yakınlığını sembolize etmiştir. İki ülkenin ilişkilerini tarif ederken 7 defa ‘tek millet, iki devlet’ ibaresine atıfta bulunmuştur. Örneğin, Azerbaycan’da düzenlenen Zafer Geçidi Töreni’nde yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

22 Recep Tayyip Erdoğan, “12. Büyükelçiler Konferansı’nda Yaptıkları Konuşma,” T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi 9 Kasım 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122735/12-buyukelciler-konferansi-nda-yaptiklari-konusma>.

23 Recep Tayyip Erdoğan, “Sarıkamış-Karakurt-Horasan Yolu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma,” T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 5 Aralık 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/123055/sarikamis-karakurt-horasan-yolu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma>.

“Azerbaycan’ın askerî ve diplomasi alanında elde ettiği başarıda en büyük paylardan biri Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’indir. Kardeşim İlham Aliyev böylelikle, merhum Haydar Aliyev’in kendisine vasiyet olarak bıraktığı arzusunu da yerine getirmiştir... Türkiye olarak Azerbaycan’la münasebetlerimizde kendimize her zaman Büyük Lider Haydar Aliyev’in ‘iki devlet, tek millet’ şiarını rehber aldık... Azerbaycan, Kardeşim İlham Aliyev’in dirayetli liderliği altında inşallah destan yazmaya devam edecektir.”²⁴

3. İlham Aliyev’in Konuşmalarının Nitel İçerik Analizi

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İkinci Karabağ Savaşı’nın başlangıcından itibaren düzenli bir şekilde uluslararası basın organlarına röportajlar vermiştir. Bu mülakatlardaki ortak konulardan biri Türkiye’nin savaştaki rolü ve etkisi olmuştur. Bu yayın kuruluşları arasında ABD’den Fox News ve CNN International Haber Kanalları, İngiltere’den BBC News Haber Kanalı, Rusya’dan İnterfax Haber Ajansı ile RBK, Perviy ve Rusya-1 TV Kanalları, İtalya’dan La Repubblica Gazetesi ve Rai-1 Haber Kanalı, Almanya’dan ARD TV Kanalı, Fransa’dan Le Figaro Gazetesi ve France 24 Haber Kanalı, İspanya’dan EFE Haber Ajansı, Japonya’dan Nikkei Gazetesi, Katar merkezli El Jazeera ve Birleşik Arap Emirlikleri merkezli El Arabiya Haber Kanalları ve Euronews Haber Kanalı yer almaktadır. Aliyev Türkiye’den ise TRT Haber, CNN Türk, Haber Türk, NTV, A Haber ve Haber Global kanallarına röportajlar vermiştir.

İlgili dönemde (27 Eylül 2020 ila 10 Aralık 2020 arası) Aliyev ve Erdoğan sık sık telefon görüşmesi yapmıştır. Ayrıca Türkiye Azerbaycan’a yoğun bir şekilde üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiştir. Türkiye’den giden heyetlerin içinde TBMM Başkanı Mustafa Şentop, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Millî İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan gibi isimler yer almıştır. Bu toplantılarda yapılan açıklamalar, yukarıda bahsedilen röportajlar ve ilgili dönemde İlham Aliyev’in içerisinde “Türkiye” (Türkiyə) kelimesi geçen konuşmaları ve basın açıklamaları bu analize dahil edilmiştir.

Aliyev’in incelenen konuşmalarında en çok öne çıkan tema, Ermenistan’ın işgalci olduğu, Azerbaycan topraklarında etnik temizlik yaptığı,

24 Recep Tayyip Erdoğan, “Türkiye ve Azerbaycan sırt sırta verdiği sürece zorlukları aşmaya, başarıdan başarıya koşmaya devam edecektir”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 10 Aralık 2020, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123134/-turkiye-ve-azerbaycan-sirt-sirta-verdigi-surece-zorluklari-asmaya-basariyan-basariya-kosmaya-devam-edecektir->.

Azerbaycanlıların kültürel mirasını yok ederek bu toprakları Ermenileştirmeye çalıştığı ve uluslararası hukuka uymayan Ermenistan yönetiminin müzakere sürecini bozarak ilk fiili saldırıyı yaptığı vurgusudur. Azerbaycan'ın ise sadece kendi topraklarını özgürleştirmek ve vatanını savunmak için mücadele ettiğini, asıl meselenin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü olduğunu özellikle belirtmektedir. “Azerbaycan kendi yurdunda savaşmaktadır. Askerlerimiz kurtarma askerleridir. Ermeni askerleri işgal ediyor. Fark bu. Biz kendi toprağımızda savaşıyoruz, Ermeni askerleri ise başka bir devletin (Azerbaycan) topraklarında ölüyor.” diyerek bu hususun altını çizmektedir.²⁵

İlham Aliyev Ermenistan'ın sürekli yeni ön şartlar getirerek müzakereleri sekteye uğratan taraf olduğunu ve yaptığı provokasyonlarla ateşkesleri defalarca kez ihlal ettiğini ısrarla vurgulamaktadır. Erivan'ın müzakere sürecini yok etmek için her şeyi yaptığını, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın işgal altındaki Azerbaycan topraklarında düzenlediği mitingde “Karabağ Ermenistan'dır” diyerek müzakere sürecini adeta yok ettiğini belirtmektedir. Buna rağmen, tıpkı Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemlerinde görüldüğü üzere, meseleye barışçıl bir çözüm bulmak amacıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı tarafından kurulmuş olan AGİT Minsk Grubunun üç eş başkanının Ermenistan'a baskı yapmadığına, sorunu çözme konusunda samimi davranmadığına, çatışmayı dondurarak işgalin sürmesini sağladıklarına, vaatler ve bürokratik prosedürlerle Azerbaycan'ı oyaladıklarına işaret etmektedir. Hatta tarafsız olması gereken eş başkanlardan olan Fransa ve Rusya'nın açıkça Ermenistan'ı desteklediğini söylemektedir.

Aliyev Azerbaycan'ın ise 1992 yılından beri devam eden müzakerelerden vazgeçmeyen, müzakere sürecinde yapıcı bir yaklaşım sergileyen, meseleye ısrarla diplomatik çözüm arayan hukuken haklı ve meşru taraf olduğunu ifade etmektedir. 1993 yılında kabul edilen BM Güvenlik Konseyi kararlarının Ermeni birliklerinin işgal altındaki topraklardan derhal, eksiksiz ve koşulsuz olarak geri çekilmesini gerektirdiğini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla uluslararası kamuoyunun ve uluslararası hukukun Azerbaycan'ın yanında olduğunu vurgulamaktadır. “Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Bağlantısızlar Hareketi, Avrupa Parlamentosu, AGİT, tüm bu kuruluşlar bizim pozisyonumuzu destekleyen açıklamalar yaptılar. Bunun için minnettarız.” diyerek Azerbaycan'ın uluslararası kamuoyunda haklılığının teslim edildiğini vurgulamaktadır.²⁶

25 İlham Aliyev, “İlham Əliyev Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Hərbi Klinik Hospitalında müalicə olunan yaralı hərbçilərlə görüşüb”, Azərbaycan Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 30 Eylül 2020, <https://president.az/az/articles/view/41228>).

26 Aliyev, “İlham Əliyev Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Hərbi Klinik Hospitalında müalicə olunan yaralı hərbçilərlə görüşüb”.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev açıklamalarında Erivan yönetimini eşkıya çetesi, kukla rejim, terör devleti, vahşi düşman, savaş suçlusuz, hırsız, iftiracı, cani cunta, faşist, zavallı ve kriminal rejim olarak tarif etmektedir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ı ise diktatör, sokak adamı, yalancı, yetersiz, despot, aptal, sefil, tutarsız, samimiyetsiz, provokatör ve suç rejiminin başkanı olarak nitelendirmektedir. 36 konuşmasında toplam 176 kez Ermenistan'ı işgalci olarak nitelendirmiş ve Azerbaycan topraklarının işgal altında olduğunu tekrar tekrar vurgulamıştır. Savaş boyunca yaptığı açıklamalarda Ermenistan'ın sivillere saldırdığını 76 kez ifade etmiştir. Savaş sonunda, bu saldırılarda 94 sivilin hayatını kaybettiğini, 400'den fazla sivilin yaralandığını ve 5.000'den fazla evin yıkıldığını söylemiştir. Ermenistan'ın kasten sivil yerleşim yerlerine saldırarak savaş suçu işlediğini belirtmiştir.

İlham Aliyev'in açıklamalarında ön plana çıkan bir diğer tema da Azerbaycan'ın Ermeni halkıyla hiçbir probleminin olmadığı vurgusudur. Aliyev işgalin sona ermesinden sonra savaşın yaralarını saracaklarını, Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler ile oraya dönen Azerbaycan Türklerinin birlikte yaşayacaklarını, oradaki Ermenilerin de Azerbaycan'ın vatandaşları olduklarını ifade etmiştir. Esas sorunun Nikol Paşinyan yönetimi olduğunu ve Ermeni halkının bu hükümetten hesap sorması gerektiğini belirtmiştir. "Ermeni halkıyla hiçbir sorunumuz yok. Azerbaycan çok uluslu bir devlettir ve Ermeni halkı da dahil olmak üzere birçok millet burada barış ve huzur içinde yaşamaktadır. Azerbaycan'da binlerce Ermeni yaşıyor. Onları kimse rahatsız etmiyor, onlar bizim vatandaşımız." diyerek Ermenistan yönetimi ile Ermeni halkını birbirinden ayırdığını açıkça ifade etmiştir.²⁷

Aşağıdaki tabloda İlham Aliyev'in incelenen toplam 40 konuşmasında Ermenistan ve Azerbaycan için en çok kullandığı sıfat ve tanımlamaların kaç konuşmada ve kaç farklı seferde geçtiği karşılaştırmalı bir şekilde yer almaktadır:

27 Aliyev, "İlham Əliyev Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Hərbi Klinik Hospitalında müalicə olunan yaralı hərbcilərlə görüşüb".

Ermenistan için kullandığı tanımlar			Azerbaycan için kullandığı tanımlar		
Tanım	Konuşma Sayısı	Kullanım Sayısı	Tanım	Konuşma sayısı	Kullanım Sayısı
İşgalci	36	176	Vatanını savunan	18	36
Saldırgan	24	74	İşgalden kurtaran	15	27
Yalancı	15	33	Barışçıl	15	24
Müzakereleri bozan	13	32	Saldırıya karşılık veren	8	18
Provokatör	13	28	Hukuken meşru	11	13
Hukuku çiğneyen	10	14	Müzakerelerde yapıcı taraf	9	13
Soykırımcı	9	13	Haklı taraf	8	8

Tablo 2: İlham Aliyev'in Ermenistan ve Azerbaycan için En Çok Kullandığı Tanımlar

İlham Aliyev'in analize dahil edilen açıklamalarındaki en önemli ana temalardan biri de Türkiye'nin pozisyonudur. Aliyev Türkiye'yi kardeş, müttefik, dost, güvenilir ortak ve komşu olarak tarif etmiş ve Türkiye'ye verdiği destekten ötürü 18 konuşmasında 24 defa teşekkür etmiştir. Güney Kafkasya'daki üç ülke (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ile sınıra sahip dünyadaki tek ülke olan Türkiye'nin dünyada ve bölgede istikrar sağlayıcı bir rol oynadığının ve mutlaka barış müzakerelerinin tarafı olması gerektiğinin altını çizmiştir. Sürecin başından itibaren Türkiye ile iletişim halinde olduklarını ve Türkiye'nin katılımı olmadan sorunun çözüme kavuşturulamayacağını belirtmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'ı yalnız bırakmayan desteği sayesinde üçüncü tarafların çatışmaya müdahil olmadığını söylemiştir. Örneğin zaferden sonra yaralı askerlerle yaptığı görüşmede yaptığı açıklamada şöyle demiştir:

*“Bu bayram bizde olduğu gibi kardeş Türkiye’de de kutlanmaktadır. Bu doğaldır. Çünkü biz bir milletiz, iki devletiz. Bu günlerde, sevgili kardeşim Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a defalarca teşekkür ettim... Tekrar teşekkür ederim. Bu zaferin elde edilmesinde Türkiye’nin siyasi ve manevi desteğinin büyük rolü olmuştur... Türkiye’nin bize gösterdiği destek ve dayanışma Azerbaycan halkı tarafından çok takdir edilmektedir.”*²⁸

28 İlham Aliyev, “İlham Əliyev 1 sayılı Kliniki Tibbi Mərkəzdə müalicə olunan hərbçilərlə görüşüb”, Azerbaycan Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 11 Kasım 2020, <https://president.az/az/articles/view/46142> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

Yabancı yayın kuruluşları Aliyev'le yaptıkları röportajlarda ısrarla Türkiye'nin İkinci Karabağ savaşındaki rolünü ve çatışmalara fiilen katılıp katılmadığını sormuşlardır. Türkiye'nin Suriyeli muhalif savaşçıları Azerbaycan'a getirdiği, bir Türk F-16'sının bir Ermeni Su-25'i düşürdüğü gibi iddiaları dile getirmişlerdir. İlham Aliyev ise bu iddiaların Ermenistan tarafından Türkiye'yi itibarsızlaştırmak ve savaşı uluslararasılaştırmak için kullanıldığının altını çizmiştir. Türkiye'nin bağımsız bir dış politika izleyerek özellikle bazı Batılı aktörleri rahatsız ettiği için bu iftiraların atıldığını söylemiş ve bu iddiaları defalarca kesin ve sert bir dille reddetmiştir. Örneğin Al-Arabiya kanalına verdiği röportajda şöyle demiştir:

“Azerbaycan'a Türkiye üzerinden Suriye'den paralı askerler geldiği suçlamasını tamamen reddediyoruz... Topraklarımızda Suriyeli savaşçıların olduğuna dair hiçbir kanıt yok. Hiçbir delil göstermeden bir ülkeyi suçlamak doğru değil... Örneğin, bir Türk F-16'sının bir Ermeni Su-25'ini düşürdüğüne dair bir başka yalan haber daha yaydılar. Bu yalan haber medyaya sunuldu. Avrupalı politikacılar bu sahte bilgiyi kullanmaya başladılar ve şimdi bunun doğru olmadığı kanıtlanınca kimse özür bile dilemedi. Bizi suçlayanlardan özür bekliyorum. Onları sorumlu olmaya ve söylediklerini kontrol etmeye çağırıyorum.”²⁹

Aliyev Türkiye'nin sahada çatışmaya doğrudan müdahil olmamakla birlikte, Azerbaycan'ı diplomatik, siyasi ve askeri alanda desteklediğini açıklamıştır. Özellikle Türkiye'nin sağladığı askeri ekipman ve teçhizat desteğinin önemini defalarca vurgulamıştır. Türk yapımı insansız hava araçları ve modern teknolojilere dayalı pek çok modern silahın sağlanmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Mesela TRT Haber kanalına verdiği röportajda şöyle demiştir:

“Maşallah, [Türkiye'nin bize sağladığı] bu silahlı uçaklar dünyanın en iyileri ve Azerbaycan Ordusu'ndaki varlıkları ordumuzu büyük ölçüde güçlendirdi. Çünkü bu imkanlara sahip olmasaydık, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da ve işgal altındaki topraklarda 30 yıldır inşa ettiği tahkimatları, tankları, topçuları ve roketatarları yok etmemiz daha zor olurdu. Daha fazla insan ölebilirdi. Dolayısıyla Türkiye gibi bir müttefikimiz ve bir kardeşimiz olduğu için çok mutlu bir ülkemiz.”³⁰

29 İlham Aliyev, “İlham Əliyev “Əl-Ərəbiyə” televiziya kanalına müsahibə verib”, Azərbaycan Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 4 Ekim 2020, <https://president.az/az/articles/view/41712>).

30 İlham Aliyev, “İlham Əliyev Türkiyənin “TRT Haber” televiziya kanalına müsahibə verib”, Azərbaycan Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 5 Ekim 2020, <https://president.az/az/articles/view/41763>).

İlham Aliyev incelenen 40 konuşmasının 22'sinde Recep Tayyip Erdoğan için toplam 48 defa “kardeşim” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca, Türkiye’yi ve Türk halkını 26 konuşmasında toplam 71 defa “kardeş” olarak nitelendirmiştir. Örneğin zaferden sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan’ı kabulünde konuşmasına şöyle başlamıştır:

“Bu benim zaferden sonraki ilk buluşmam; tabi ki kardeşlerimle buluştum. Sevgili kardeşim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bu sabah bu büyük zaferden dolayı birbirimizi tebrik ettik. Aynı zamanda gelecekteki çalışmalar hakkında görüş alışverişinde bulunduk. Bu destek ve dayanışmadan dolayı sevgili kardeşime ve tüm Türkiye halkına şahsım ve tüm Azerbaycan halkı adına bir kez daha en derin şükranlarımı sunuyorum. Türk kardeşlerimiz bu zafere kendi zaferleri gibi sevindiler. Bu zaten böyle. Bu bizim ortak zaferimizdir.”³¹

Sonuç

2020 yılındaki İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye ve Azerbaycan çok boyutlu diplomatik, siyasi, manevi ve askeri dayanışma sergilemiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’a sağladığı ekipman ve teçhizat desteği savaşın sonucunda belirleyici olmuştur. İki ülke zaferi Bakü’nün Azatlık meydanında birlikte kutlamıştır. Bu çalışmada, iki ülke liderlerinin bu yakın iş birliğini mümkün kılan faktörlerden olan kişisel ve ulusal rol tasavvurları incelenmiştir. Her iki ülkede de devlet başkanlarının yürütmede ve dış politika oluşturulmasında belirleyici rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla onların ulusal rol tasavvurlarına ilişkin algılarının, değerlerinin ve yaklaşımlarının anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, kırk dört gün süren savaşın başından sonuna kadar yaptıkları toplam 176.026 kelimedenden oluşan 78 açıklama NVIVO programından istifade edilerek rol teorisi kapsamında nitel içerik analizine tabi tutulmuştur.

Daha önce de ifade edildiği üzere, rol teorisi devletlerin dış politikalarının dış politika yapıcıları tarafından oluşturulan ulusal rol tasavvurları tarafından şekillendirildiğini öne sürmektedir. Bu çalışmada yapılan analiz neticesinde görülmektedir ki Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev’in kişisel ve ulusal rol tasavvurları birbiriyle uyumludur. Savaşın tarafları olan Azerbaycan ve

31 İlham Aliyev, “İlham Əliyev Türkiyənin xarici işlər, milli müdafiə nazirlərini və Milli Kəşfiyyat İdarəsinin rəisini qəbul edib”, Azərbaycan Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 10 Kasım 2020, <https://president.az/az/articles/view/46077> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

Ermenistan ile ilgili kullandıkları tanımlamalar ve nitelendirmeler örtüşmektedir. Dolayısıyla her iki liderin konuşmalarıyla ortaya koydukları söylem birlikteliği, savaş boyunca devam eden yakın iş birliğinin zeminini oluşturmuştur.

Her iki lider de sorunların Ermenistan'dan kaynaklandığını, Ermenistan'ın işgalci olduğunu ve saldırgan bir tutum izlediğini ifade etmiştir. Ayrıca her iki lider de AGİT Minsk Grubunun pasif durumda kalarak Azerbaycan topraklarındaki işgali uzattığını, özellikle grubun eş başkanlarının onlarca yıldır sorunu çözmek için gerçek bir çaba göstermediğini, hatta eş başkanlardan Fransa ve Rusya'nın tarafsız olmak yerine Ermenistan yanlısı politika izlediğini ve aslında böylece grubun problemin parçası haline geldiğini belirtmiştir. Bununla birlikte iki lider, Azerbaycan'ın müzakereleri destekleyen, kendi vatanını savunan, topraklarını özgürleştiren, barışçıl, mazlum ve haklı taraf olduğuna inanmaktadır. Böylece iki liderin savaşın taraflarıyla ilgili rol tasavvurları da birbirine paraleldir. Bu da savaş boyunca ortaya koyulan yakın iş birliğinin alt yapısını oluşturan ve Türkiye'nin aktif bir şekilde Azerbaycan'ı desteklemesini mümkün kılan en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Her iki lider birbirlerini sıkça 'kardeş' olarak nitelendirmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiyi bir kardeşlik ilişkisi şeklinde tarif etmiştir. Ortaya çıkan yakın birlik ve ittifak, bu kardeşlik ilişkisinin doğal sonucu olarak tasvir edilmiştir. Her iki cumhurbaşkanının sadece kişisel değil aynı zamanda ulusal rol tasavvurundaki bu kardeşlik vurgusu, kendisini 'tek millet, iki devlet' sloganıyla daha da açık bir şekilde göstermektedir. Türkiye'nin savaş boyunca bütün imkanlarıyla Azerbaycan'ın yanında yer alması, bu rol tasavvuru kapsamında anlam kazanmaktadır. Her iki lider Azerbaycan ve Türkiye ilişkisinin ayrıca sıkı bir müttefiklik, ortaklık, dostluk ve komşuluk ilişkisi olduğu konusunda hemfikirdir. Ulusal rol tasavvurları doğrultusunda, her iki lider de sadece bugün için değil gelecekte de Türkiye-Azerbaycan birliğinin bölgesel barış, huzur ve istikrarın teminatı olduğunu belirtmektedir. Nitekim rol teorisinin de öngördüğü üzere, devletler kendilerine atfettikleri rollere uygun davranışlar sergilemeye gayret etmektedir.

Kaynakça

- ALİYEV, İlham. “İlham Əliyev 1 sayılı Kliniki Tibbi Mərkəzdə müalicə olunan hərbcilərlə görüşüb.” *Azərbaycan Prezidenti Rəsmi İnternet Sitesi*, 11 Kasım 2020.
<https://president.az/az/articles/view/46142>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- ALİYEV, İlham. “İlham Əliyev “Əl-Ərəbiyə” televiziya kanalına müsahibə verib.” *Azərbaycan Prezidenti Rəsmi İnternet Sitesi*, 4 Ekim 2020,
<https://president.az/az/articles/view/41712>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- ALİYEV, İlham. “İlham Əliyev Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Hərbi Klinik Hospitalında müalicə olunan yaralı hərbcilərlə görüşüb.” *Azərbaycan Prezidenti Rəsmi İnternet Sitesi*, 30 Eylül 2020,
<https://president.az/az/articles/view/41228>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- ALİYEV, İlham. “İlham Əliyev Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Sədrinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib.” *Azərbaycan Prezidenti Rəsmi İnternet Sitesi*, 19 Ekim 2020,
<https://president.az/az/articles/view/43555>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- ALİYEV, İlham. “İlham Əliyev Türkiyənin “TRT Haber” televiziya kanalına müsahibə verib.” *Azərbaycan Prezidenti Rəsmi İnternet Sitesi*, 5 Ekim 2020,
<https://president.az/az/articles/view/41763>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- ALİYEV, İlham, “İlham Əliyev Türkiyənin xarici işlər, milli müdafiə nazirlərini və Milli Kəşfiyyat İdarəsinin rəisini qəbul edib.” *Azərbaycan Prezidenti Rəsmi İnternet Sitesi*, 10 Kasım 2020,
<https://president.az/az/articles/view/46077>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- ALİYEV, İlham. “İstanbulda Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VIII Zirvə Görüşü keçirilib.” 12 Kasım 2021, *Azərbaycan Prezidenti Rəsmi İnternet Sitesi*,
<https://president.az/articles/54183>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- ASLANLI, Araz. “10. yılında Azərbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar.” *Anadolu Ajansı*, 10 Ağustos 2020,
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

BREUNING, Marijke. "Role theory research in international relations: State of the art and blind spots", Harnisch et al., (ed.), *Role Theory in International Relations: Approaches and Analyses*, (New Jersey: Routledge, 2011) 16-35.

BREUNING, Marijke. "Words and Deeds: Foreign Assistance Rhetoric and Policy Behavior in the Netherlands, Belgium, and the United Kingdom", *International Studies Quarterly* 39, sayı 2 (June 1995): 235-254.

ERDOĞAN, Recep Tayyip. "Tarih, Siyaset ve Ülkelerarası İlişkiler Bakımından Uluslararası Deniz Hukuku ve Doğu Akdeniz Sempozyumu'nda Yaptıkları Konuşma." *T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 28 Eylül 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122198/tarih-siyaset-ve-ulkelerarasi-iliskiler-bakimindan-uluslararasi-deniz-hukuku-ve-dogu-akdeniz-sempozyumu-nda-yaptiklari-konusma>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

ERDOĞAN, Recep Tayyip, "TBMM 27. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşmaları," *T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 1 Ekim 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122222/tbmm-27-donem-4-yasama-yili-acilis-konusmalari>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

ERDOĞAN, Recep Tayyip. "Artık hem sahada hem de masada asli yeri olan bir ülke durumundayız." *T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 2 Ekim 2020, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/122235/-artik-hem-sahada-hem-de-masada-asli-yeri-olan-bir-ulke-durumundayiz-> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

ERDOĞAN, Recep Tayyip. "12. Büyükelçiler Konferansı'nda Yaptıkları Konuşma." *T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 9 Kasım 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122735/12-buyukelciler-konferansi-nda-yaptiklari-konusma>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

ERDOĞAN, Recep Tayyip. "Sarıkamış-Karakurt-Horasan Yolu Açılış Töreni'nde Yaptıkları Konuşma." *T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 5 Aralık 2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/123055/sarikamis-karakurt-horasan-yolu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

ERDOĞAN, Recep Tayyip. "Türkiye ve Azerbaycan sırt sırta verdiği sürece zorlukları aşmaya, başarıdan başarıya koşmaya devam edecektir." *T.C.*

Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 10 Aralık 2020,
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123134/-turkiye-ve-azerbaycan-sirt-sirta-verdigi-surece-zorluklari-asmaya-basaridan-basariya-kosmaya-devam-edecektir-> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

HARNISCH, Sebastian. “Introduction” içinde *Role Theory in International Relations: Approaches and Analyses*, (London: Routledge, 2011).

HASANOĞLU, Murteza vd., “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 3, sayı 3 (2020): 522-529.

HOLSTI, Kalevi J. “National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy.” *International Studies Quarterly* 14, sayı 3 (1970): 233–309.

ÖZDAMAR, Özgür vd., “From Good Neighbor to Model: Turkey’s Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring.” *Uluslararası İlişkiler* 11, sayı 42 (2014): 93-113.

ÖZER, Sarp. “Bakan Akar: Azerbaycan Karabağ’ı işgalden yerli ve milli silah sistemlerimizin de katkısıyla kurtardı.” *Anadolu Ajansı*, 5 Aralık 2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bakan-akar-azerbaycan-karabagi-iscalden-yerli-ve-milli-silah-sistemlerimizin-de-katkisiyla-44-gunde-kurtardi/2066618>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

SIMONYAN, ALEN. “What Speaker of the Parliament of Armenia really said in response to Russian journalist’s question.” *News.am*, 24 Kasım 2021,
<https://news.am/eng/news/674057.html>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

SULA, İsmail Erkam. “An Eclectic Methodological Approach in Analyzing Foreign Policy: Turkey’s Foreign Policy Roles and Events Dataset (TFPRED).” *All Azimuth* 8, sayı 2 (2019): 255-283.

ŞEFİYEV, Ferid ve Vasıf HÜSEYNOV. “İkinci Karabağ Savaşı’na Giden Yol.” Muhiittin Ataman ve Ferhat Pirinççi, (ed.), *Çıkmazdan Çözümüne Karabağ Sorunu* (Ankara: SETA Yayınları, 2021): 169-181.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Azerbaycan’a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.” No: 149, *T.C Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 12 Temmuz 2020,
https://www.mfa.gov.tr/no_149_azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 30.05.2022)

THIES, Cameron. "Role Theory and Foreign Policy." International Studies Association Compendium Project, Foreign Policy Analysis Section, Mayıs 2009, <http://myweb.uiowa.edu/bhlai/workshop/role.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.05.2022).

WALKER, Stephen G., *Role Theory and Foreign Policy Analysis*. Duke University Press, 1987.

Yayın Geliş Tarihi: 18.04.2022

Yayına Kabul Tarihi: 28.11.2022

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Koçak, Sinan. "Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi Ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 72 (2022): 69-105.

Araştırma Makalesi

RUSYA'DAKİ ERMENİ NÜFUSUNUN TARİHSEL GEÇMİŞİ VE ERMENİLERİN DEMOGRAFİK YAPISI (1926-2010)

(HISTORICAL BACKGROUND OF THE ARMENIAN POPULATION IN RUSSIA
AND THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF ARMENIANS (1926-2010))

Sinan KOÇAK*

Öz: *Bu makalede, Rusya'daki Ermeni nüfusunun tarihsel geçmişi ve Ermenilerin demografik yapısı incelenmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi'nde 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 ve 1989 yıllarında yapılan nüfus sayım sonuçları ve Rusya Federasyonu Dönemi'nde 2002 ve 2010 yıllarında gerçekleştirilen nüfus sayımları bu çalışmanın temel kaynaklarıdır. Nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya'da yaşayan Ermenilerin toplam nüfusu, yerleşim yerlerine göre dağılımı, cinsiyet kompozisyonu, medeni durumları, konuştukları diller ve eğitim seviyeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın amacı, nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya'da resmî olarak yaşayan Ermenilerin demografik yapısı hakkında detaylı bilgi vermektir.*

Araştırma sonucunda, Sovyetler Birliği Dönemi'nin ilk nüfus sayımı olan 1926 yılında Ermenilerin nüfusu 195.410 olarak tespit edilmiştir. Yıldan yıla artan Ermeni nüfusu 1989 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, 532.390'a yükselmiştir. Sovyetler Dönemi'nde Ermenilerin çoğunluğu kentsel bölgelerde yaşamaktadır. Ayrıca cinsiyet olarak, erkeklerin nüfusu kadınlara oranla daha fazladır. Rusya Federasyonu Dönemi'nin ilk nüfus sayımı olan 2002 yılında Ermeni nüfusu 1.130.491 olarak kayda geçmiştir. Rusya'da yaşayan

* ORCID: 0000-0001-7481-0100

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı. sinankocak@ankara.edu.tr

Ermenilerin çoğunluğu büyük şehirlerde ve ülkenin güney bölgelerinde ikamet etmektedir. 1.130.491 Ermeni'den 904.892'si Ermenice, 1.113.215'i ise Rusça konuşabilmektedir. 2010 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, 1.182.388 Ermeni, Rusya'da resmî olarak yaşamaktadır. 816.375'i kentsel, 366.013'ü ise kırsal bölgelerde ikamet etmektedir. Cinsiyet kompozisyonuna bakıldığında, 638.479'u erkek, 543.909'unun kadın olduğu tespit edilmiştir. 1.182.388 Ermeni'den 1.165.256'sı Rusça konuşabilmektedir. Nüfusun eğitim seviyesini incelediğimizde, 212.690 kişi yükseköğretim, 245.492 kişi ortaöğretim, 111.902 kişi temel eğitim ve 34.360 kişi ilköğretim seviyesinde bir eğitim derecesine sahip olduğu veriler üzerinden anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Demografi, Diaspora, Ermeni, Nüfus, Rusya Ermenileri*

Abstract: *In this article, the historical background of the Armenian population in Russia, and their demographic structure were analyzed. The main sources of this research are the census results in 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 and 1989 during the Soviet Period and the censuses carried out in 2002 and 2010 during the Russian Federation Period. These census results provide information about the total population of Armenians who live in Russia, their settlements, gender ratio, marital status, spoken languages and levels of education. This research aims to give detailed information about the demographic structure of Armenians officially living in Russia in the scope of these census results.*

As a result of this study, it is understood that the Armenian population was estimated at 195,410 in the first census which was conducted in the Soviet period in 1926. The Armenian population, which has increased yearly, reached 532,390 according to the 1989 census results. During the Soviet Period, the majority of Armenians had been living in urban regions. In addition, considering gender statistics, the number of males has been larger than females. In 2002, the first census of the Russian Federation, the Armenian population was recorded as 1,130,491. The majority of Armenians were living in big cities and the southern regions of the country. 904,892 out of 1,130,491 Armenians could speak Armenian, and 1,113,215 could speak Russian. According to census results in 2010, Armenians in Russia were estimated at 1,182,388. 816,375 of them were residing in urban areas, and 366,013 of them were living in rural areas. When the gender composition is considered, it is observed that 638,479 are male and 543,909 are female. Of the 1,182,388 Armenians, 1,165,256 can speak Russian. When the education level of the population is examined, it is seen that 212,690 people have higher education, 245,492 people have secondary education, 111,902 people have basic education, and 34,360 people have primary education level based on data.

Keywords: *Demography, Diaspora, Armenian, Population, Armenians of Russia*

Giriş

Hatem Cabbarlı, “Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri” başlıklı makalesinde, Rusya’daki Ermeniler hakkında özetle şu bilgileri vermektedir: Ermeniler tarih boyunca genellikle ticaretle uğraşan bir topluluk oldukları için birçok milletle temas halinde olmuşlardır. Ermenilerin temasta buldukları ve en çok etkiledikleri milletlerden birisi Ruslardır. Ermenilerin Rusya’ya yerleşmeleri ticari faaliyetlerinin bir sonucu olarak düşünülebilir ve yine buna bağlı olarak Rusya’da kısa süre içinde zenginleşerek itibarlı kişiler haline dönüşmüşlerdir. İlk zamanlarda pek çok ticari imtiyaz alan Ermeniler, daha sonrasında gittikleri bölgelerde kendilerine yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Ermeniler, pek çok alanda Rusya’da söz sahibi olmaya başlayınca kendi cemaatlerini oluşturmaya başlamışlardır. Rusya’daki Ermeniler, özellikle 1915 sonrasında diğer Ermeni lobilerinde olduğu gibi Türkiye aleyhinde propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu doğrultuda, iddia ettikleri Ermeni soykırımının 50. yılını Erivan’da anmak amacıyla yoğun çaba içerisine girmişler ve sonunda gerekli izni alarak bir miting düzenlemişlerdir. Sonraki süreçte oluşturdukları birçok kuruluş vasıtasıyla soykırım iddialarını Türkiye’nin karşısına çıkarmaya ve bu konuda Rusya hükümetinin desteğini kazanmaya çalışmışlardır.¹

İlk dönemlerde ticaret yapmak amacıyla Rusya’ya göç eden Ermeniler, Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu Dönemi’nde ülkelerinde yaşadıkları ekonomik sorunlardan ötürü iş bulabilmek amacıyla Rusya’ya göç etmişlerdir. Büyük bir çoğunluğu güney bölgelerde yaşasalar da Rusya’nın hemen hemen her bölgesinde Ermeniler ikamet etmektedir. Ancak Rusya’da yaşayan Ermenilerden Rusya vatandaşı olanların sayısı ve ülkede yaşayan yasadışı göçmenlerin sayısı bilinmediği için Rusya’da yaşayan Ermeni nüfusu hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır.

Bu çalışmanın inceleme konusu, Sovyetler Birliği Dönemi’nde ve sonrasında Rusya’da yaşayan Ermenilerin demografik yapısı olarak belirlenmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi’ndeki veriler kısıtlı olsa da 2002 ve 2011’de yapılan nüfus sayımlarında Ermenilere ait önemli bilgiler yer almaktadır. Yapacağımız analizlerin temel kaynağı 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, 2002 ve 2011 yıllarında yapılan nüfus sayımlarıdır. Nüfus sayım sonuçları üzerinden Rusya’da resmî olarak yaşayan Ermenilerin demografik yapısı ortaya konmaya çalışılacaktır.

1 Hatem Cabbarlı, “Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, (2001): 131-152.

Türkiye’de, Rusya’nın etnik yapısı, Rusya’da yaşayan Müslüman nüfus ve Ermenilerin Ruslar tarafından Kafkasya’ya yerleştirilmeleri üzerine pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda, Ermeni nüfusuyla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almamaktadır. Ermeni nüfusunun demografik yapısını ele alan kapsamlı bir çalışmanın olmayışı inceleme konusunun seçiminde itici güç olmuştur.

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Rusya’daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi” başlıklıdır. Bu bölümde, Ermenilerin Rusya’ya ilk olarak ne zaman yerleştikleri, Anadolu’dan Rusya’ya yapılan göçler, hangi şehirlerde çoğunlukta oldukları ve Ermeni cemaatinin oluşum süreçleri hakkında bilgiler verilecektir. İkinci bölümün başlığı, “Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nde Ermenilerin Demografik Yapısı”dır. İlk olarak, Sovyetler Birliği Dönemi’nde Rusya’daki Ermenilerin faaliyetlerine değinilecektir. Sonrasında nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya’daki Ermenilerin demografik yapısı üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölüm, “Rusya Federasyonu’ndaki Ermenilerin Demografik Yapısı” başlığına sahiptir. Bu bölümde ilk olarak, Rusya Federasyonu’ndaki Ermeni diasporasının faaliyetlerine kısaca değinilecek, sonrasında Ermeni nüfusu üzerine ortaya atılan çeşitli iddialara temas edildikten sonra, 2002 ve 2010 nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya’da resmî olarak yaşayan Ermenilerin demografik özellikleri ortaya konulacaktır.

1. Rusya’daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi

Bu bölümde, Rusya’daki Ermeni nüfusunun tarihsel geçmişi hakkında bilgi toplayabilmek için çok sayıda uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Zira literatürde sadece bu araştırmanın konusuna odaklanmış başka bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu nedenle aşağıda sunulması planlanan tablo, istatistiksel verilerle değil, tarih konulu farklı çalışmalardan edinilen bilgiler sentezlenerek oluşturulmuştur.

Ermenilerin Rusya ile ilk temasları ve bölgeye yerleşme süreçleri hakkında Cabbarlı, şu bilgileri aktarmaktadır: Rusya tarihiyle alakalı bazı kaynaklar Ermeni tüccar ve seyyahların XI. yüzyıldan itibaren Rusya’ya geldiklerini işaret etmektedir. Ermeni araştırmacılar, Kiev Knezliği’ne Ermenilerin X-XI. yüzyıllarda geldiklerini ve XIV. yüzyılda ise Moskova’ya göç ettiklerine dikkat çekmektedirler. XI. yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni tüccarlar sayesinde Kiev Knezliği ve güney devletleri arasında ticari ilişkilerin oluşmaya başladığı vurgulanmıştır. Kiev Knezliği’nde yaşayan Ermenilerin genellikle ticaret, zanaat ve hekimlikle meşgul oldukları belirtilmiştir. Ermeniler, ticari

ilişkilerinin bir sonucu olarak, XIII. yüzyıldan itibaren güney bölgelerde kendi mahallelerini oluşturmaya başlamışlardır. Ayrıca kilise inşa edebilmek için izin almayı başarmışlardır. Ermenilerin ticaretle içli dışlı olmaları, buldukları bölgelerde itibar kazanmalarında etkili olmuştur. XIII. yüzyılda Kırım'da yaşayan birçok Ermeni ticaret yolu üzerinde bulunan Yazloveç şehrine yerleşmiştir. Ermeniler burada Aziz Bogorodiçi Kilisesi'ni, Balagoveşenya Saat Kulesi'ni ve Aziz Grigor Manastırı'nı inşa etme fırsatını bulmuştur. Ayrıca Ermenilere toprak sahibi olabilme, ev inşa edebilme ve zanaatkârlıkla uğraşabilmelerine olanak sağlayan izinler de verilmiştir. Hatta yerel mahkemelerden bağımsız bir şekilde işleyen kendi mahkemeleri de bulunmaktadır. Yazloveç şehrinin yanı sıra XVI-XVII. yüzyıllardan itibaren Ermeniler, Rusya'nın güneyinde yer alan Volını-Luçk, Vladimir, Tismeniç, Gorodenk, Obertin ve Stanislav gibi şehirlere yerleşip buralarda ticaret ve zanaatkârlıkla meşgul olmuşlardır.² Ermeni tarihçi Gerard Dedeyan *Ermeni Halkının Tarihi* adlı eserinde, XVIII. yüzyılda Rusların güneye doğru yaptıkları harekâtlarda Ermenilerle karşılaştığı ve onların Astrahan, Kızlar, Mozdok ve Pyatigorsk'a yerleşmelerine müsaade edildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılda, Rusların Kırım'ı ele geçirmesinden sonra eski Kefe kolonisinde yaşayan Ermenilerin, Rostov Na Donu ve Yeni Nahçivan'a yerleştirildiğini belirtmiştir.³

Cabbarlı, Ermenilerin Rusya'ya yerleşmelerinde ticaretle uğraşmalarının önemli rolünün olduğuna dikkat çekmektedir. Ermenilerin Moskova'ya yerleşmeleri de ticari faaliyetlerinin bir sonucu olarak düşünülebilir, demektir. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Ermeni tüccarlar için Moskova panayır yerlerinde "ticaret evleri" oluşturulmaya başlandığından bahsetmektedir. Cabbarlı'nın aktardığına göre, Rusya'da Ermenilerin ekonomik alandaki ağırlıkları, XVII. yüzyılın sonlarında kapitalist ekonominin gelişim göstermesiyle birlikte kendisini hissettirir hale gelmiştir. İngiliz ekonomisinin güçlenmeye başlamasıyla birlikte Ermeni tüccarlar gözlerini Rusya'ya dikmişlerdir. Çünkü Ermeni tüccarlarının Avrupa pazarlarında rekabet etme güçleri yoktur. Cugi tüccarı olan Hoca Zakhar Sagradyan, 1659'da elmas ve diğer kıymetli hediyelerle birlikte Rus Çarıyla Ermenilere sağlanacak imtiyazlar konusunu görüşmek için Rusya'ya gitmiştir. Bu görüşme sonucunda, 1667'de bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Ermeni tüccarlar, Rusya'nın tüm bölgelerinde sadece 5 kuruş vergi ödemekle yükümlü olacaklardır. Bu vergi, Avrupalı tüccarlardan alınan vergilere nazaran çok düşük bir orandır. Rusya'nın Ermeni tüccarlara sağladığı bu kolaylık sayesinde, Kafkasya ve İran'da ticaretle uğraşan birçok Ermeni Astrahan'da toplanmış ve

2 Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası," 132-134.

3 Gerard Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, çev. Şule Çiltaş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015): 429.

buranın bir ticaret merkezi haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Ayrıca 1695 yılında I. Petro, İran Şahı'na gönderdiği bir mektupta ipek ticaretiyle uğraşan Ermenilere kolaylık sağlanmasını istemiş ve 1711'de çıkarılan bir kararnameyle Ermenilerin Rusya ile gerçekleştireceği ticaretlerde ayrıcalıklar verilmesine karar verilmiştir. 17 Eylül 1746 tarihli Kararname'de ise Astrahan'daki Ermenilerin bazı vergilerden muaf tutulması söz konusudur. Ermenilere verilen bu ayrıcalıklar sayesinde, Astrahan'da millî Ermeni kolonisinin oluşmasına zemin hazırlanmıştır.⁴ Ayrıca Dedeyan, Rusya'da yaşayan büyük Ermeni ailelerinin toplumsal bakış açısından, bazı dönemlerde yerel aristokraziyle bütünleştiklerine dikkat çekmiştir.⁵

Ermeni tarihçi George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış* adlı eserinde, Rusya'daki Ermeni kiliselerinin durumundan bahsetmektedir. Bournoutian'ın aktardığına göre, 1716 yılında Rusya'da bulunan Ermeni kilisesi, Rusların siyasi çıkarlarını kısmen etkilediği için devlet tarafından resmen tanınmasına karar verilmiştir. Ayrıca merkezi Astrahan'da bulunan piskoposluk makamı oluşturulmuştur. Rus İmparatoriçesi Anna döneminde, Ermenilerin kendi bölgelerine yerleştirilmesi politikasına devam edilmiş ve dinî vecibelerini yerine getirebilmeleri konusunda da kolaylıklar sağlanmıştır. Ancak İmparatoriçe Yelizaveta döneminde, işler tersine dönmeye başlamış ve uygulanan Ruslaştırma politikasından, Moskova ve St. Peterburg'da inşa edilmekte olan Ermeni kiliseleri de payını almıştır.⁶

Büyük Katerina döneminde Ermeni cemaatinin elde ettiği haklar konusunda Bournoutian, şunları aktarmıştır: 1762-1796 yılları arasındaki Büyük Katerina'nın saltanatı döneminde, Rusya'da Ermeni cemaati genişleme fırsatı bulmuştur. 1763'te Katerina, Rusya'da yaşayan Ermenileri ve Ermeni piskoposluğunu ayrı bir dinî cemaat olarak tanımıştır. Ayrıca bu dönemde birçok bölgeden Rusya'ya, Ermeniler göç ettirilmiş ve yerleştirildikleri bölgelerde yerleşim yerleri oluşturmalarına olanak sağlanmıştır. Örneğin, Yeni Nahcivan adıyla bilinen yerleşim yerinde Ermenilere ait altı kilise, bir tiyatro ve bir de okul bulunmaktadır.⁷

Cabbarlı ve Bournoutian, Rusya'daki Ermenilerin ticari uğraşları ve sosyo-kültürel faaliyetleriyle alakalı önemli bilgiler vermiştir: Kizlyar kalesi, Ermeni tüccarların yoğun olduğu bölgelerden biridir. İran ve Türkiye'den gelen

4 Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası," 135-136.

5 Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, 391.

6 George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*, çev. Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016): 186-188.

7 Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, 189.

tüccarlar ile Astrahan ve Kafkasya'dan gelen Ermenilerin toplandığı bir merkez konumundadır. Burada yaşayan Ermeniler genellikle dokumacılık, boyacılık, kuyumculuk ve meyvecilik gibi işlerle uğraşmaktadırlar. Ayrıca şarap ve konyak gibi içkilerin üretimi de Ermenilerin tekelindedir. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir diğer bölge Peterburg'dur. Ermeni kaynaklarına göre, 1708 yılından itibaren bölgeye Ermenilerin geldikleri yazmaktadır. Buradaki Ermeniler, ticaret ve boyacılık işleriyle uğraşmaktadırlar. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler, Peterburg'da örgütlenme sürecine başlamışlardır. Ermeniler, doğu dillerini konuşabildikleri için devlet dairelerinde tercüman olarak da görev yapmaktadırlar. Özellikle Peterburg Ermeni cemaatinin önde gelen simalarından L.N. Lazarev, devlet nezdinde çeşitli görevlerde bulunmuş ve kendisine asilzade unvanı verilmiş bir kişidir. Burada yaşayan Ermeniler şehrin sosyal-siyasi hayatında da önemli rol oynamaktadırlar. Sadece ticaretle uğraşmıyorlardır. Ayrıca üniversitelerde eğitim alıyorlar ve öğretim elemanı olarak da görev yapmışlardır. 1780 yılında St. Peterburg'da Ermeniler bir matbaa kurmuşlardır. 18. yüzyılın sonlarına doğru, bazı Avrupa klasiklerinin çevirisi ve basımı gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda Ermeniler, Yeni Nahcivan ve Astrahan şehirlerinde okullar açmışlardır. 1813'te Eçmiatzin'de ruhban okulu ve 1815'te Moskova'da Lazaryan Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitünün kendisine ait kütüphanesi ve matbaası vardır. 1842'de Kazan ve 1849'da Peterburg üniversitelerinde Ermeni dili ve edebiyatı fakülteleri kurulmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler, basın ve yayın alanında da faaliyetlerine başlamışlardır. 1863'de Հյուսիս (Kuzey), Արարս (Araks), 1903-1904'de Բանբեր Գրականություն և Արվեստ (Edebiyat ve Sanat Haberleri), Արցունի (Gözyaşı) ve Մարտի (Kuaför) adlı süreli yayımları neşretmişlerdir.⁸

Rusya'daki Ermenilerin "Ermeni Eyaleti" kurulması aşamasında gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlere de Bournoutian değinmiştir: Rusya'daki ileri gelen Ermeniler, ikinci Rus-İran savaşı (1826-1828) sonrası "Ermeni Eyaleti" kurulması fikrini savunmaya başlamışlardır. Ermenistan coğrafyasında ve Erivan bölgesinde Ermenilerin azınlık konumuna düşmelerinden dolayı, Rusya'nın himayesi altında bir Ermeni anayurdunun yeniden oluşturulabilmesi amacıyla Ermeniler bir kampanya başlatmışlardır. Yapılan çalışmalar sonucunda, Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesine gerekli ibare eklenmiştir. Antlaşma gereği nüfus mübadelesi yaşanmıştır. 30.000'den fazla Ermeni, Ermenistan coğrafyasına geri dönmüştür. Ayrıca Erivan ve Nahcivan hanlıklarının birleştirilmesiyle 1828'de resmen Rus Ermenistan vilayeti oluşturulmuştur. Ermeni kaynaklarına göre, Ermeniler, imparatorluğun saygın vatandaşları olarak kabul gördükleri için birçok ayrıcalığa sahiptirler. Dönemin

8 Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası," 136-137; Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, 231.

Kafkasya valisi Vorontsov, Ermenilerin daha fazla takdirini kazanabilmek amacıyla 1849'da Erivan ve Nahcivan bölgelerini Ermenistan vilayetinden ayırarak beşinci vilayet olarak Erivan'ı kurmuştur.⁹

Esat Uras *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* adlı kitabında, Ermenilerin Rusya'ya gerçekleştirdiği göçler hakkında şunları aktarmıştır: Türkmençay Antlaşması gereğince, Ermenilere istedikleri bölgelere göç etme hakkı tanınmıştır. Ermeniler bu haklarını Rusya yönünde değerlendirmişlerdir. Abbas Mirza, Ermenilere Rusya'ya gittikleri takdirde kötü şartlar altında yaşayacaklarını belirtse de Ermeniler İran'da kalmak yerine kendileri gibi Hristiyan bir topluluk olan Rusları tercih etmişlerdir. Ruslar, Ermenileri Nahcivan, Erivan ve Karabağ'a yerleştirmeye karar vermişlerdir. Ayrıca onları 20 yıl vergilerden muaf tutmuşlardır. Bu süreç içerisinde, Erzurum, Kars ve Bayazıt'tan 70.000 Ermeni, Rusya topraklarına göç etmiştir. 1828 yılında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı'nın doğu bölgelerinde ikamet etmekte olan Ermeniler, Ruslara yardım etmişlerdir. Bu yaptıklarının cezası olduğunu düşünen Erzurum Marhasası Episkopos Karabet yanına Erzurum, Kars ve Bayazıt bölgelerinde yaşayan 90.000 Ermeni'yi alarak Rusya'ya gitmiştir. Bu göçmenler Rusya tarafından Gümrü ve Gürcistan'da iskân ettirilmiştir.¹⁰

Sezai Balcı'ya göre, Anadolu'dan Rusya'ya yapılan Ermeni göçlerinin temel sebepleri şunlardır: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki süreçte Ermenilerin Rusya'ya göçleri devam etmiştir. Görünüşte, Ermenilerin Rusya'ya göç etmelerinin temel sebebi, Müslümanların kendilerinden intikam alacakları korkusudur. Ancak Rusya'ya yapılan göçlerin temel sebebi geçim sıkıntısıdır. Bunların yanı sıra bazı bölgelerdeki ağalar ve muhacirlerin baskıları, vergi toplama esnasında yaşanan adaletsizlikler, yerel yöneticilerin adil olmayan davranışları, tarıma elverişli toprakların az oluşu, Kürt aşiretlerinin ve Ermeni ayrılıkçılarının silahlı baskıları Ermenilerin Rusya'ya göç etmelerinin başlıca sebepleri olarak gösterilmektedir.¹¹

Türkiye'den Rusya'ya göç eden Ermenilerin sayısını tespit edebilmek zor bir konudur. Çünkü farklı dönemlerde birçok kez Ermeniler dağınık gruplar halinde Rusya'ya göç etmişlerdir. Balcı, Osmanlı'dan Rusya'ya göç eden Ermenilerin sayısı hakkında şu bilgileri paylaşmaktadır:

9 Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, 192-229.

10 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2.Baskı, (İstanbul: Belge Yayınları, 1987): 623-624.

11 Sezai Balcı, *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Merkez ve Taşrada Ermeniler VII*, ed. Mehmet Metin Hülagü vd., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014): 210.

“Rusya’ya göçen Ermeniler hakkında vilayetlerinden alınan bilgilere göre ticaret yapmak amacıyla Muş Sancağı’ndan 330 hane ile 1010 kişi, Sivas’tan 37, Van’dan ise isyan sırasında Rusya’ya gidenlerin sayısı yaklaşık 4500 olarak verilmektedir. Sason isyanından sonra Rusya’ya göçen Ermeni sayısı bir belgede 10 bin kişi olarak zikredilirken bu rakam Ruslar tarafından 10 bin aile olarak bildirilmiştir. Bununla birlikte belgelerden anlaşıldığı kadarıyla özellikle Doğu Anadolu’dan Rusya’ya ne kadar Ermeninin göçtüğü Osmanlı makamları tarafından da tam olarak tespit edilememiştir. Rusya’ya göçen Ermenilerin sayısı Rus Elçisi tarafından Hariciye Nezareti’ne verilen 12 Haziran 1898 tarihli bir belgede 20-30 bin, 14 Mart 1899 tarihli başka bir belgede ise 30 bin olarak gösterilmektedir. Liverpool’da çıkan Daily Post gazetesi de 17 Mart 1899 tarihli nüshasında Doğu Anadolu’dan sürülen Ermenilerin sayısını 40 bin olarak vermektedir. Bu rakamların dışında 4.Ordu Müşiri Zeki Paşa’ya göre Sason vukuatından önce ve sonra Rusya’ya göçenlerin sayısı 20-25 bin, Rus makamlarına göre ise 1893-1901 yılları arasında Rusya’ya yaklaşık 40 bin Ermeni göç etmiştir ve bunların büyük bir kısmı erkek nüfustur. Şu halde belgelere göre Türkiye’den Rusya’ya 30-40 bin Ermeni’nin göç ettiği anlaşılmaktadır.”¹²

1860-1923 yılları arasında yaşanan göç hareketliliği hakkında Salih Yılmaz, şu bilgileri vermektedir: 1860-1890 yılları arasındaki dönemde, Osmanlı Devleti’nin Ordu ve Trabzon vilayetlerinde yaşayan çok sayıda Ermeni, Rusya’ya göç etmiştir. Göç eden Ermeniler günümüzdeki Krasnodar bölgesine yerleşmişlerdir. Burada Ermeni mahalleleri ve çevresinde 7 büyük köy oluşturmuşlardır. 1915-1923 yıllarında önemli bir göç hareketi daha gerçekleşmiştir. Sadece Adıgeya bölgesinde Ermeniler yaklaşık 70 köy kurmuşlardır.¹³

Yukarıda vermiş olduğumuz iktibaslardan yola çıkarak, Ermenilerin Rusya’da nüfuslarını artırmalarının temel sebebi ticaretle uğraşmalarıdır. Ticaretle uğraştıkları için önemli derecede güçlenen Ermeniler, Rusya’dan aldıkları imtiyazlar sayesinde gittikleri yerlerde mahalleler oluşturma fırsatını bulmuşlardır. Ayrıca burada kiliseler inşa etmişler ve hatta kendi mahkemelerini oluşturmuşlardır. Rusya’daki Ermeniler, ilerleyen zamanlarda sadece ticaretle sınırlı kalmamış, siyasi ve kültürel hayatta da ön plana çıkmaya başlamışlardır. Çok sayıda sosyal ve kültürel faaliyet içerisine giren Ermeniler,

12 Balcı, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, 227.

13 Salih Yılmaz, *Rusya’da Kimler Yaşıyor? Rusya Federasyonu Etnik Atlası* (Ankara: Atalay Konfeksiyon Matbaacılık ve Reklam, 2020): 168.

Rus Ermenistan vilayetinin oluşturulmasında da etkili bir güç olmuşlardır. 19. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarının bir sonucu olarak, Anadolu’da yaşayan çok sayıda Ermeni, Rusya’ya göç etmiş ve oradaki Ermeni nüfusunun artmasına sebep olmuştur.

2. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nde Ermenilerin Demografik Yapısı

Bolşevik İhtilali’nden sonra Rusya Genel Meclisi dağıtılmıştır. 15 Kasım 1917’de Kafkasya devletleri arasında “Transkafkasya Komiserliği” oluşturulmuştur. Bu komiserlikten Kafkasya’nın yüksek hâkimiyet organı olması beklenmiştir. Ancak üye devlet arasında dış politika konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Böyle bir atmosferde, 22 Nisan 1918’de “Kafkasya Bağımsız Federe Devleti” ihdas edilse de bu oluşum kısa ömürlü olmuştur. Çünkü 26 Mayıs 1918’de Gürcistan, 28 Mayıs’ta ise Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. İki yıl bağımsız kalmayı başaran Ermenistan, 1920 yılında Bolşevik Rusyası tarafından ele geçirilmiştir. 1922’de Kafkasya Federasyonu’na, 1936’da ise SSCB’ye dâhil olmuştur.¹⁴

Rusya’daki Ermenilerin Türkiye ve Türkler aleyhinde yapmış oldukları propaganda faaliyetlerini Cabbarlı, dört aşamada incelemektedir: Sovyetler Birliği Dönemi’nde Ermeniler, birçok propaganda faaliyetinde bulunmuşlardır. Ermenilerin ilk propaganda faaliyeti, Ermeni meselesi hakkında Ermeni iddialarını destekleyen yazıların kaleme alınmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nde Ermeni iddialarını destekleyen bir yazıyı Gurko Kryajin kaleme almıştır. İkinci propaganda faaliyeti, Ermenistan topraklarında yaşayan Türklerin Azerbaycan’a göç ettirilip, yerine İran’da yaşayan Ermenilerin bu bölgeye göç ettirilmesi üzerinedir. Ermenilerin yoğun çabalarının bir sonucu olarak ve Stalin’in vermiş olduğu karar doğrultusunda, 1948-1950 yılları arasında 100 bin Türkün göç ettirilmesi amaçlanmıştır. Ermeni propagandasının üçüncü ayağını, Türkiye’den toprak talepleri oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında SSCB-Türkiye ilişkileri önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Stalin, boğazların kontrolünü bizzat ele geçirmek istemiştir. Böyle bir ortamda Eçmiatzin’de yapılan bir toplantının sonucunda, Kars ve Ardahan bölgesinin Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi istenmiştir. Ermenilerin dördüncü propaganda faaliyeti, sözde soykırım günü olarak 24 Nisan’ın kabul edilmesi ve anma törenlerinin gerçekleştirilmesi üzerinedir. Ermeniler, bu konuda izin alabilmek için Moskova’da yoğun çaba sarf etmişlerdir. 1965’te Rusya’nın ileri gelen Ermenileri ve Mikoyan’ın

14 Cabbarlı, “Rusya’da Ermeni Diasporası,” 138.

çabalarının bir sonucu olarak “sözde Ermeni soykırımının” 50. yıldönümünü anmak amacıyla izin almayı başarmışlardır. Ayrıca bu tarih, Ermenilerin millî kahraman olarak kabul ettikleri Antranik'in doğum gününe de denk geldiği için Moskova'dan tekrar izin almışlardır. Birçok gazete ve dergilerde Antranik hakkında yazılar neşredilmiştir. Moskova'dan izin çıktıktan sonra 24 Nisan 1965 günü dört yüz bin Ermeni'nin katılımıyla Erivan'da bir miting düzenlenmiştir.¹⁵

Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'daki Ermeni nüfusunda hareketliliğe yol açan bazı olaylar yaşanmıştır. Örneğin, 1944 yılında Kırım Ermenileri, Bulgarlar, Rumlar ve Tatarlar ile birlikte Orta Asya'ya sürgüne gönderilmiştir. 1986'dan itibaren Tatarlar hariç diğer sürgün edilen toplulukların çoğu Kırım'a geri dönmeyi başarmışlardır.¹⁶

1970 ve 1980'li yılları Rusya'daki Ermeni diasporasının propaganda faaliyetlerini sürdürdüğü bir dönem olarak tanımlayan Cabbarlı, bu süreçte gerçekleştirilen faaliyetlere de temas etmiştir: Bu dönemde Ermeniler, genellikle eğitimle ve kitap yayınıyla ilgilenmişlerdir. Zori Balayan'ın *Ocak* adlı kitabı bu dönemde yayımlanmıştır. Balayan, eserinde Büyük Ermenistan hayalinden bahsetmektedir. Ayrıca Ermenistan'ı doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Moskova'nın bu tarz faaliyetlere müsaade etmesinin temel sebebi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği topraklarına en yakın NATO müttefiki olmasıdır. Ermeni meselesi, Rusya'nın istihbarat kurumlarının da ilgisini çekmektedir. Bu konu üzerinden Rus istihbaratı Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulabileceğini hatta Türkiye'nin NATO'dan ayrılabilceğini düşünmektedir. Ermenilerin Rusya'da bu derece başarılı propaganda yapabilmelerinin bir diğer sebebi, Moskova merkezî yönetiminde üst düzey Ermeni görevlilerinin sayısının fazla olmasıdır. Siyasi görevlerinin yanı sıra bilim ve eğitim alanında da çok sayıda Ermeni vardır. Özetle, Ermeni diasporası birçok alanda Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'da etkin bir güce sahiptir.¹⁷

Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'ya gerçekleştirilen Ermeni göçleri hakkında bilgiler veren Bournoutian, 1960'lardan önce Rusya'ya ordu mensubu veya resmî görevli olarak az sayıda Ermeni'nin ülkeye yerleştiğine dikkat çekmiş ve Ermenilerin çoğunun Ruslarla evlenip, Rus kültürüne adapte olmayı başardığını da belirtmiştir. Ayrıca Bournoutian yaşanan göç hareketliliği ve ülkedeki Ermeniler hakkında özetle şu bilgileri vermiştir: 1960-1990 yılları arasında, Moskova, St. Peterburg, İrkutsk, Habarovsk, Novosibirsk, Soçi,

15 Cabbarlı, “Rusya'da Ermeni Diasporası,” 138-140.

16 Salih Yılmaz, *Rusya'da Kimler Yaşıyor?*, 169.

17 Cabbarlı, “Rusya'da Ermeni Diasporası,” 141-142.

Saratov, Rostov Na Donu, Krasnodar ve diğer Rus şehirlerine çok sayıda Ermeni göçü olmuştur. Meslek sahibi olan Ermeniler, Rusya’da diplomatik, askerî, ekonomik ve bilimsel alanlarda kendilerini yetiştirme fırsatını bulmuşlardır. Bunların yanı sıra yasadışı göçmen olarak Moskova ve St. Peterburg’a gelen Ermenilerin çoğu, açık pazarlarda ve karaborsada mal satarak hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.¹⁸

Sovyetler Birliği’nin ortaya çıkmasından sonra Ermenistan’dan Sovyetlerin Avrupa ve Asya bölgelerine istihdam amacıyla göçler yaşanmıştır. Hrair Dekmejian, Ermenistan dışında 1980 yılının sonlarına kadar Gürcistan, Azerbaycan, Orta Asya, Ukrayna, Rusya ve diğer bölgelerde 1 milyon 300 bin Ermeni’nin yaşadığını iddia etmektedir. Ayrıca Dekmejian, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte İslam cumhuriyetlerinde yaşayan Ermenilerin Rusya’ya ve Ermenistan’a göç ettiklerini belirtmektedir.¹⁹

Sovyetler Birliği Dönemi’nde 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 ve 1989 yıllarında genel nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayım sonuçları üzerinden, Sovyetler Birliği idaresinde yaşayan toplulukların demografik yapısına dair önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu çalışma bağlamında, nüfus sayım sonuçlarına göre, Sovyetler Birliği Dönemi’nde Rusya’daki Ermenilerin demografik yapısına ait bilgiler verilecektir.

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi’nde yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya’nın toplam nüfusu ve burada yaşayan Ermenilerin sayısı ve toplam nüfusa oranları şu şekildedir:

18 Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, 310-311.

19 Richard G. Hovannisian, *The Armenian People from Ancient to Modern Times Volume II*, (Houndmills: Macmillan, 1997): 430.

Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)

YIL	RUSYA SOVYET FEDERATİF SOSYALİST CUMHURİYETİ'NİN NÜFUSU	TOPLAM ERMENİ SAYISI	ERMENİLERİN TOPLAM NÜFUSA ORANI
1926 ²⁰	100.891.244	195.410	0,2
1939 ²¹	109.397.463	218.156	0,2
1959 ²²	117.534.315	255.978	0,2
1970 ²³	130.079.210	298.718	0,2
1979 ²⁴	137.409.921	364.570	0,3
1989 ²⁵	147.021.869	532.390	0,4

*Tablo 1: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde
Ermeni Nüfusu ve Toplam Nüfusa Oranı (1926-1989)*

Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'nın nüfusu yıldan yıla artış göstermiştir. Aynı doğrultuda, Ermenilerin nüfusunda da sürekli olarak bir artış söz konusudur. 1926 yılında yapılan ilk nüfus sayım sonucuna göre, Ermenilerin nüfusu 195.410'dur. Toplam nüfusa oranı ise 0,2'dir. 1989 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Ermenilerin nüfusu 532.390'a yükselmiştir. Bunların toplam nüfusa oranı ise 0,4'tür. Tabloyu incelediğimizde, 1979-1989 yılları arasında Ermeni nüfusunda önemli ölçüde artış olduğu görülmektedir. Bu yıllarda Ermenilerin nüfusu 167.820 kişi artmıştır.

Emin Atasoy “Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Özellikleri” adlı çalışmasında, Rusya'daki yerleşim yerlerinin genel özellikleri hakkında şu

20 “Всероссийская перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по республикам СССР”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=2 .

21 “Всероссийская перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_39.php .

22 “Всероссийская перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_59.php .

23 “Всероссийская перепись населения 1970 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_70.php .

24 “Всероссийская перепись населения 1979 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_79.php .

25 “Всероссийская перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022,s http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89.php .

bilgileri vermektedir. Rusya’da yerleşim yerleri kent ve kasaba olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar arasındaki temel fark, beşeri sayı ve çalışan nüfusun iş kollarına göre dağılımından kaynaklanmaktadır. Bir yerleşim yerinin kasaba olarak kabul edilebilmesi için en az 3.000 nüfusa sahip olması gerekmektedir. Kent statüsünde yer alabilmesi için ise en az 12.000 kişinin yaşaması şarttır. Ancak bu hususlar genelde yeni kurulan yerleşim yerleri için geçerlidir. Yaşanan göç hareketlerinin bir sonucu olarak bazı yerleşim yerlerinde, yukarıda belirtilen rakamlarına altına da düşebilmektedir. Örneğin, 30.000 nüfusa sahip bir yerleşim yerinin kent grubunda yer alması gerekirken kasaba statüsünde kabul edildiği görülmektedir. Özetle, Rusya’da yerleşim yerlerinin statüsünü nüfustan ziyade idari kriterler ve nüfusun ekonomik uğraşları belirlemektedir.²⁶ Bu bilgilerden sonra Rusya’daki Ermenilerin yerleşim yerlerine göre dağılımı şöyledir:

YIL	KENTSEL NÜFUS	KIRSAL NÜFUS	TOPLAM NÜFUS
1926 ²⁷	116.157	79.253	195.410
1939 ²⁸	135.850	82.306	218.156
1959 ²⁹	171.611	84.367	255.978
1970 ³⁰	215.749	82.969	298.718
1979 ³¹	268.800	95.770	364.570
1989 ³²	376.648	155.742	532.390

Tablo 2: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nde Ermenilerin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı (1926-1989)

26 Emin Atasoy, “Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Özellikleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, Sayı 16, (2009): 2-3.

27 “Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по республикам СССР”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=2.

28 “Всесоюзная перепись населения 1939 г. Распределение городского и сельского населения СССР и союзных республик по национальности и полу”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39_gs.php?reg=1&gor=3&Submit=tamam.

29 “Всесоюзная перепись населения 1959 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_59.php?reg=1.

30 “Всесоюзная перепись населения 1970 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_70.php?reg=1.

31 “Всесоюзная перепись населения 1979 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_79.php?reg=1.

32 “Всесоюзная перепись населения 1989 года. Распределение городского и сельского населения республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_89.php?reg=1.

Ermenilerin yerleşim yerlerine göre dağılımını gösteren bu tablo, Ermeni nüfusunun çoğunluğunun kentsel bölgelerde hayatlarını sürdürdüklerini göstermektedir. Ayrıca yıldan yıla kentsel bölgelerde yaşayan Ermeni nüfusunda artış gözlemlenmiştir. Kırsal bölgelerde ise 1959 yılına kadar nüfuslarında bir artış söz konusudur. Ancak 1970 yılı nüfus sayım sonucuna göre, kırsal bölgelerde yaşayan Ermenilerin nüfusunda bir azalmanın olduğu tespit edilmiştir. Fakat 1979 yılındaki nüfus sayımıyla birlikte Ermeni nüfusunun tekrardan kırsal bölgelerde artış eğilimine geçtiği görülmektedir.

Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'nın idari yapısının birimlerini Özerk Cumhuriyetler, Özerk Oblastlar, Özerk Okruglar, Kraylar, Oblastlar ve Rayonlar oluşturmaktadır. 1980 yılı verilerine göre, Sovyetler Dönemi'nde Özerk Cumhuriyetlerin sayısı 16, Özerk Oblastların 5, Özerk Okrugların 10, Krayların 6, Oblastların 49 ve Rayonların 1.805'tir.³³ Rusya'da ikamet eden Ermenilerin bazı idari birimlere göre dağılımı şu şekildedir:

33 “Административное деление СССР”, Государственная публичная историческая библиотека России, Erişim tarihi 17 Nisan, 2022, <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/8459-sssr-administrativno-territorialnoe-delenie-soyuznyh-respublik-na-1-yanvary-a-1980-goda-spravochnik-m-1980#mode/inspect/page/10/zoom/6>.

BÖLGELER	1926 ³⁴	1939 ³⁵	1959 ³⁶	1970 ³⁷	1979 ³⁸	1989 ³⁹
St. Peterburg Şehri	1.739	4.615	4.897	6.628	7.995	12.070
Moskova Şehri	6.369	13.682	18.379	25.584	31.414	43.989
Krasnodar Krayı	-	60.501	78.176	98.589	120.797	182.217
Stavropol Krayı	-	29.633	25.618	31.096	40.504	72.530
Rostov Oblastı	-	49.339	49.305	53.620	56.902	62.603
Saratov Oblastı	490	826	1.046	1.815	3.531	6.404
Astrahan Oblastı	3.115	-	1.694	1.784	1.646	2.807
Volgograd Oblastı	703	3.170	1.907	2.898	4.229	6.784

Tablo 3: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde Ermenilerin Yaşadıkları Bölgelere Göre Dağılımı (1926-1989)

Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'daki Ermeniler, ülkenin ağırlıklı olarak güney bölgelerinde yaşamaktadırlar. Örneğin, Krasnodar Krayı ve Rostov Oblastı'nda Ermeni nüfusu diğer bölgelere nazaran daha fazladır. Ayrıca Ermeniler, Rusya'nın büyük şehirleri olan Moskova ve St. Peterburg'da ikamet etmektedirler.

Rusya'daki Ermenilerin cinsiyet kompozisyonuna ait bilgilere de nüfus sayım sonuçlarından ulaşılabilmektedir. Sovyetler Birliği Dönemi'nde yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre, Ermenilerin cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

34 “Всероссийная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 1 Mart, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26.php.

35 “Всероссийная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 1 Mart, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_39.php.

36 “Всероссийная перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 1 Mart, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_59.php.

37 “Всероссийная перепись населения 1970 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 1 Mart, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_70.php.

38 “Всероссийная перепись населения 1979 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 1 Mart, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_79.php.

39 “Всероссийная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по регионам России”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 1 Mart, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89.php.

Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)

YIL	ERKEK NÜFUS	KADIN NÜFUS	TOPLAM NÜFUS
1926 ⁴⁰	101.069	94.341	195.410
1939 ⁴¹	117.894	100.262	218.156
1959 ⁴²	136.713	119.265	255.978
1970 ⁴³	161.435	137.283	298.718
1979 ⁴⁴	203.149	161.421	364.570
1989 ⁴⁵	294.903	237.487	532.390

Tablo 4: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde Ermenilerin Cinsiyete Göre Dağılımı (1926-1989)

Cinsiyet kompozisyonunu gösteren tabloyu incelediğimizde, Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'da yaşayan Ermeniler içerisinde erkek nüfusun daha fazla olduğu görülmektedir. 1926'da 101.069 olan erkek nüfus yıldan yıla artış göstermiş ve 1989 yılında 294.903'e ulaşmıştır. 1926 yılında 94.341 olan kadın nüfus, tıpkı erkek nüfus gibi yıldan yıla artış eğiliminde olmuştur. 1989 yılında yapılan son nüfus sayımı verilerine göre, Ermeni kadın nüfusu 237.487'e yükselmiştir. İlk nüfus sayımında kadın ve erkek nüfus arasında fark 6.728 iken bu fark yıldan yıla artış göstermiş ve 1989 yılında 57.416'ya çıkmıştır.

40 “Всероссийная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по республикам СССР”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=2 .

41 “Всероссийная перепись населения 1939 г. Распределение городского и сельского населения СССР и союзных республик по национальности и полу”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39_gs.php?reg=1&gor=3&Submit=tamam .

42 “Всероссийная перепись населения 1959 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_59.php?reg=1 .

43 “Всероссийная перепись населения 1970 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_70.php?reg=1 .

44 “Всероссийная перепись населения 1979 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_79.php?reg=1 .

45 “Всероссийная перепись населения 1989 года. Распределение городского и сельского населения республик СССР по полу и национальности”, ДЕМОСКОП Weekly, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_89.php?reg=1 .

3. Rusya Federasyonu'ndaki Ermenilerin Demografik Yapısı

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda, 23 Ağustos 1991 tarihinde Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü Sovyet ekonomik sistemine göre, bütün cumhuriyetlerin ekonomisi birbirine entegredir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu sistem çökmüştür. Böylece Ermenistan'da ekonomik sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Birçok sanayi merkezi ve iş yerlerinin kapanması üzerine Ermeniler, Rusya ve batı ülkelerine göç etmişlerdir. Cabbarlı, Rusya'ya göç eden Ermenilerin oradaki diaspora oluşumuna bir katkıda bulunmadıklarını belirtmiştir. Çünkü eskiden beri Rusya'da yaşayan Ermeniler, yeni gelenleri vatana ihanetle suçlamışlardır. Rusya'ya göç edenlerden bazıları iş kurarak önemli başarılar elde etmişse de bazı Ermeniler de suç örgütlerine dâhil olarak Ermenistan'ın imajını kötüye çıkarmışlardır. Bundan dolayı iki grup arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.⁴⁶

Fatih Orbay, Rusya'daki Ermeni diasporasının oluşum süreci, yapısı, faaliyetleri ve özellikleri hakkında şunlara değinmiştir: Diaspora Ermenilerinin nüfus bazında en büyük topluluğu Rusya'dadır. 1991'den sonra nüfusunu artıran Rusya'daki Ermeni diasporası ilk yıllarda toparlanma dönemini yaşamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise daha aktif ve örgütlü bir hale bürünen diaspora örgütleri, oluşturdukları kuruluşlar ve yaptıkları organizasyonlar sayesinde güçlerini artırmışlardır. Bu ülkedeki Ermeni diasporasının en belirgin özelliği Türkiye düşmanlığıdır. Özellikle Ermeni soykırımı iddialarını kabul ettirebilmek amacıyla birçok propaganda faaliyetinde bulunmaktadır. Ayrıca Ermeni kültürünü tanıtmak ve Ermenistan'a Rus sermayesini çekebilmek diğer başlıca amaçlarıdır.⁴⁷

Batı ile Rusya'daki Ermeni diasporasını Cabbarlı, şu sözlerle karşılaştırmaktadır: Batıdaki diasporanın finansal açıdan Rusya'dakinden daha güçlü olduğu ve Ermenistan'ın dış politikasını yönlendirmede daha başarılı olduğu görülmektedir. Ancak Rusya'daki Ermeni diasporasının siyasi ve ekonomik gücü batıdakine nazaran daha zayıftır. Ayrıca Rusya'daki diaspora, batıdaki diaspora kadar siyasi ve kültürel faaliyetlerde de bulunamamakta ve çoğu konuda batı diasporasının görüşlerini kabul etmektedir. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Rusya'ya sonradan göç eden Ermenilerin, siyasi ve kültürel hayata uyum sürecinde zorluk yaşamalarıdır.

46 Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası," 143.

47 Fatih Orbay, "Ermeni Diasporası ve Türkiye-Rusya İlişkileri", *TASAM*, Stratejik Rapor No:5, (2005): 3-5.

İkinci neden, Ermenistan'dan Rusya'ya göç eden varlıklı Ermenilerin mafyalarla işbirliği yapmaları ve diaspora ile ilgilenmemeleridir. Üçüncü neden ise Ermeni siyasi partilerinin Rusya'da var olabilmek için çalışmalar yürütmüyor olmasıdır. Rusya'da sadece Taşnaksutyun Partisi'nin faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir.⁴⁸

Rusya'da yaşayan Ermenilerin ekonomik uğraşlarına değinen Orbay, Rusya'da genellikle Ermenilerin küçük ve orta işletmelerde çalıştıklarını belirtmiştir. Pazarcılık, restoran işletmeciliği, bakkalcılık, ayakkabıcılık, terzilik ve fırıncılık gibi işlerle meşgul oldukları ve ayrıca elmas ticaretiyle uğraşan Ara Arşaviroviç Abramyan gibi varlıklı Ermeni işadamlarının da olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹

Cabbarlı, Rusya'daki Ermeni diasporasının en önemli kuruluşlarından olan *Rusya Ermenileri Birliği* ve Moskova'daki Ermeni diasporası hakkında şu hususlara temas etmiştir: Rusya'da Ermeni aydınları ve iş adamlarının en yoğun olduğu şehir Moskova'dır. Moskova'da Ermeni diasporası 1988'de oluşturulmuştur. Moskova'daki Ermeni diasporasının en önemli kuruluşlarından birisi *Rusya Ermenileri Birliği*'dir (REB). Bu kuruluşun amacı, Rusya'daki Ermenileri kendi çatıları etrafında toplamak, Ermenistan'a varlıklı kişilerin yatırım yapmalarını sağlamak ve Ermeni soykırımı iddialarını gündemde tutmaktır. Rusya Ermenileri, 1990 yılından itibaren açıkça Türkiye'den toprak talep etmeye başlamışlardır. Ayrıca Ermenilere "soykırım" yapıldığını iddia ederek, Türkiye'nin bu iddiaları kabul etmesi konusunda çağrıda bulunmaktadırlar.⁵⁰ Dünya Ermenileri Kongresi'nin kuruluş süreci ve ilk toplantısı hakkında Orbay, şu bilgileri aktarmıştır: REB'in başkanı Abramyan, 2002 yılından itibaren *Dünya Ermenileri Kongresi* (DEK) kurabilmek amacıyla birçok ülkeyi ziyaret etmiş ve devlet görevlileriyle görüşmüştür. Yapmış olduğu görüşmelerin sonucunda, 6-7 Ekim 2003 tarihlerinde DEK, 38 ülkeden 114 organizasyonun katılımıyla Moskova'da ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Bu kuruluş toplantısında çoğunlukla Rusça konuşmalar yapılmıştır. Rus televizyonlarında, dünyadaki 12 milyon Ermeni'nin birleşmeye Moskova şehrinde başladıkları yorumları yapılmaya başlanmıştır. Kısaca bu kuruluşun amacı, dünyadaki Ermeni diaspora örgütlerini tek çatı altında birleştirmek ve örgütler arasında yardımlaşma ağını oluşturmaktır.⁵¹

48 Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası," 143-145.

49 Orbay, "Ermeni Diasporası," 5-6.

50 Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası," 145-146.

51 Orbay, "Ermeni Diasporası," 6-7.

Moskova'daki Ermenilerin sosyo-kültürel faaliyetlerine temas eden Cabbarlı, Moskova'daki Ermenilerin sosyal ve kültürel faaliyetlere de önem verdikleri bilgisini vermektedir. Ayrıca Ermeni kültürünü tanıtmak amacıyla oluşturmuş oldukları basın yayın kuruluşları bulunmaktadır. Moskova'da faaliyet gösteren Ermeni kuruluşlarından bazıları şunlardır: Rus-Ermeni Derneğini Koruma Fonu, Moskova Ermenileri Topluluğu, Ermeni Gençlik Merkezi *Арегак* (Güneş), Uluslararası Ermeni Öğrenciler Birliği, *Юсисапайл* (Yusisapayl) gazetesi, *Армения и Мир* (Ermenistan ve Dünya) ve *Армянский Переулоч* (Ermeni Sokağı). 1988 yılında Ermenistan'da olan deprem ve Dağlık Karabağ sorunundan dolayı birçok Ermeni, Rusya'nın Moskova, Leningrad (Peterburg) ve Krasnodar şehirlerine göç etmiştir. Gittikleri yerlerde, dayanışma amacıyla çeşitli yardım komiteleri oluşturmuşlardır. Hükümetin vermiş olduğu destek sayesinde kısa sürede Ermeniler, gittikleri yerlerde kendi cemaatlerini oluşturmuşlardır. Ermeniler, Rusya'nın sadece güneyinde değil, kuzey bölgelerinde de örgütlenmiştir. Ancak güneydeki örgütlenmeleri kuzeydeki şehirlere nazaran daha güçlüdür. Bunun temel sebebi, güneydeki Ermeni nüfusunun daha yoğun olması ve diaspora kuruluşları ile doğrudan temas içerisinde olmalarıdır.⁵²

Bournoutian, Ermenilerin Rusya'ya göç etme sebepleri ve ülkedeki Ermeni nüfusu hakkında şu verileri paylaşmıştır: 6 Şubat 1992 öncesi ülkede yasal olarak yaşayan herkese Rusya hükümeti, vatandaşlık vermeye karar vermiştir. Bu durumdan binlerce Ermeni yararlanmıştır. Ancak açıkta kalanların sayısı da bir o kadardır. Ermenistan'daki ekonomik kriz Ermenileri iş aramak amacıyla Rusya'ya yöneltmiştir. Bu yüzden Rusya'da yaşayan Ermenilerin tam sayısını tahmin etmek güçtür. Bazı kaynaklara göre, Rusya'da en az iki milyon Ermeni'nin yaşadığı iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre, 650.000'den fazla kişi Moskova'da, 200.000 kişi Rostov'da, 300.000 kişi St. Peterburg'da, 100.000 kişi Soçi'de, 50.000 kişi Krasnodar şehirlerinde yaşamaktadır. Geriye kalanların ise Sibirya ve Rusya'nın diğer şehirlerinde ikamet ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁵³ Rusya'daki Ermeni nüfusuyla alakalı Ermenistan'ın eski Moskova Büyükelçisi Vardan Toghanyan, St. Peterburg'da düzenlenen ekonomi konferansında, aralarında Rusya vatandaşı olan 2.5 milyon Ermeni'nin Rusya'da yaşadığını iddia etmiştir. Ayrıca Toghanyan, Rusya'da yaşayan Ermeniler arasında Ermenistan vatandaşlarının yanı sıra Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan'dan gelenlerin olduğuna da dikkat çekmiştir.⁵⁴

52 Cabbarlı, "Rusya'da Ermeni Diasporası," 147.151.

53 Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, 311.

54 "Rusya'da 2.5 milyona kadar Ermeni yaşıyor", *Ermeni Haber Ajansı*, Erişim tarihi 7 Şubat, 2022, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2017/06/02/Rusya-2-5-milyon-Ermeni/106039>.

Türk Asya Stratejik Araştırmaları Merkezi'nin 2005 yılında hazırlamış olduğu raporda, Rusya'daki Ermeni nüfusu hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

“Dünyadaki en kalabalık Ermeni diasporası ise Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ermeni nüfusu yaklaşık 2 milyondur. 2002 yılında yapılan nüfus sayımına göre Rusya'da yaşayan Ermenilerin sayısı 1.130.000. Ancak Ermeni uzmanlar Rusya'daki Ermenilerin sayısının 2.200.000 olduğunu belirtmektedir. Aradaki fark birçok Ermeni göçmenin resmî olarak kayıtlı olmamasından kaynaklanıyor. Her yıl yaklaşık 20.000 Ermeni Ermenistan'dan Rusya'ya göç ediyor. Rusya'daki Ermeni diasporasının üçte ikisini son 10 yıl içerisinde Rusya'ya göç eden Ermeniler oluşturmaktadır. Rusya Ermeni diasporası Azerbaycan, Dağlık Karabağ, Abhazya, Kuzey Kafkasya ve Orta Asya'daki etnik çatışmalardan kaçıp Rusya'ya yerleşen göçmenler ile Ermenistan'dan iş bulmak amacıyla Rusya'ya gelen göçmenlerden oluşmakta. Rusya Ermeni Birliği (REB) adlı kuruluşun verilerine göre ise Rusya Federasyonu'nda göçmen statüsünde veya yerleşik olarak 2,5 milyon kadar Ermeni yaşamaktadır. Rusya'daki Ermeni diasporası 350 bin kadarı Azerbaycan'dan, 250 bini Gürcistan'dan, 180 bin kadarı başta Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere Orta Asya Cumhuriyetlerinden, 850 bini Ermenistan'dan gelen Ermenilerden oluşmaktadır. Moskova'da yaklaşık 600 bin, Krasnodar'da ise yaklaşık 1 milyon Ermeni'nin yaşadığı belirtilmektedir.”⁵⁵

Görüldüğü üzere, Rusya'da yaşayan Ermeni nüfusunun 2 ila 2.5 milyon arasında olduğu iddia edilmektedir. Bu iddialar, kesin olmamakla birlikte herhangi bir istatistiki veriye de dayanmamaktadır. Rusya'da çok sayıda yasadışı göçmenin var olması, Ermeni nüfusunun tam olarak tespitine engel olmaktadır. Rusya'da yaşayan Ermeniler arasında Rusya vatandaşı olanların sayısı ve ülkede yasa dışı olarak yaşayan göçmenlerin sayısı tam olarak tespit edilmeden nüfus hakkında kesin bir hüküm vermek doğru olmayacaktır. Çalışmamızda Rusya Federasyonu'nda yapılan 2002 ve 2010 nüfus sayım sonuçlarına göre, resmî olarak Rusya'da ikamet eden Ermenilerin demografik yapısı hakkında bilgiler verilecektir.

55 Orbay, “Ermeni Diasporası,” 4-5.

3.1. 2002 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Rusya Federasyonu'ndaki Ermenilerin Demografik Yapısı

Rusya Federasyonu'nda 2002 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre, ülkenin toplam nüfusu 145.166.731'dir. Rusya'da yaşayan Ermenilerin toplam nüfusu ise 1.130.491'dir.⁵⁶ Ermenilerin toplam nüfusa oranı 0,8'dir.

Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ermenilerin 481.328'i Ermenistan'da doğmuştur.⁵⁷ Ayrıca Rusya'da yaşayıp Ermenistan vatandaşı olan Ermenilerin toplam sayısı 136.841'dir. Bunların 113.151'i kentsel bölgelerde, 23.690'ı ise kırsal bölgelerde hayatlarını idame ettirmektedirler. Ayrıca bunların toplam nüfusa oranı, sadece toplam nüfusun %0,1'lik kısmına karşılık gelmektedir.⁵⁸

12 Aralık 1993'te kabul edilen Rusya Anayasa'sına göre, Rusya Federasyonu 83 idari birimden oluşmaktadır. Bu birimler merkezî devlete bağlıdır. Ancak kendilerinin yasama, yürütme ve yargı organları bulunmaktadır. Kısaca, özerk bir yapıya sahiplerdir. Rusya Federasyonu 46 Oblast, 21 Cumhuriyet, 9 Kray, 4 Özerk Okrug, 1 Özerk Oblast ve 2 Federal kentten oluşmaktadır.⁵⁹ 2002 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya Federasyonu'ndaki Ermenilerin yaşadıkları bölgelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

56 "4.1. National composition of population", *Perepis*, Erişim tarihi 15 Şubat, 2022, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

57 "Всероссийская перепись населения 2002 года. Население по месту рождения и месту проживания на территории Российской Федерации", *ДЕМОСКОП Weekly*, Erişim tarihi 27 Ocak, 2022, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_pob_02.php.

58 "4.5. Population by citizenship", *Perepis*, Erişim tarihi 15 Şubat, 2022, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

59 Jale Akhundova, "Rusya'da Yerel Yönetimler: Mevcut Durum ve Sorunlar", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı 46, (2014-2): 42-43.

**Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi
ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)**

TOPLAM	1.130.491	TVER OBLASTI	7.331	GÜNEY FEDERAL BÖLGESİ	615.123
MERKEZ FEDERAL BÖLGE	249.220	TULA OBLASTI	6.507	ADİGE CUMHURİYETİ	15.268
BELGOROD OBLASTI	7.824	YAROSLAVL OBLASTI	5.993	DAĞISTAN CUMHURİYETİ	5.702
BRYANSK OBLASTI	3.618	MOSKOVA ŞEHİRİ	124.425	DAĞISTAN CUMHURİYETİ	64
VLADİMİR OBLASTI	4.999	KUZEYBATI FEDERAL BÖLGESİ	46.271	KABARDEY- BALKARYA CUMHURİYETİ	5.342
VORONEJ OBLASTI	8.813	KARELYA CUMHURİYETİ	1.599	KALMUKYA CUMHURİYETİ	887
İVANOVO OBLASTI	4.012	KOMİ CUMHURİYETİ	2.102	KARAÇAY- ÇERKESYA CUMHURİYETİ	3.197
KALUGA OBLASTI	7.095	ARHANGELSK OBLASTI	1.159	KUZEY OSETYA- ALANYA CUMHURİYETİ	17.147
KOSTROMA OBLASTI	1.462	NENETS ÖZERK OKRUGU	26	KRASNODAR ŞEHİRİ	424
KURSK OBLASTI	5.899	VOLOGDA OBLASTI	2.150	KRASNODAR KRAYI	274.566
LİPETSK OBLASTI	5.398	KALİNİNGRAD OBLASTI	8.415	STAVROPOL KRAYI	149.249
MOSKOVA OBLASTI	39.660	LENİNGRAD OBLASTI	5.518	ASTRAHAN OBLASTI	6.309
ORYOL OBLASTI	3.507	MURMANSK OBLASTI	1.954	VOLGOGRAD OBLASTI	26.974
RYAZAN OBLASTI	4.458	NOVGOROD OBLASTI	1.940	ROSTOV OBLASTI	109.994
SMOLENSK OBLASTI	3.893	PSKOV OBLASTI	2.270	PRİVOLZHSKY FEDERAL BÖLGESİ	105.083
TAMBOV OBLASTI	4.326	SAİNT PETERBURG ŞEHİRİ	19.164	BAŞKURDİSTAN CUMHURİYETİ	8.784

*Tablo 5: 2002 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Rusya'nın Bölgelerinde
Ermeni Nüfusu-1⁶⁰*

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Ermeniler Rusya Federasyonu'nun hemen hemen her yerinde ikamet etmektedirler. Çarlık ve Sovyetler Dönemi'nde olduğu gibi Ermenilerin büyük çoğunluğu Rusya'nın güneyinde yaşamaktadır. 2002 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, Güney Federal Bölgesi'nde Ermeni nüfusu 615.213'tür. Eski dönemlerden beri Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerler olan Moskova şehri, Krasnodar ve Stavropol Kray'larında hâlâ önemli bir oranda Ermeni nüfusu bulunmaktadır.

60 "4.2. National composition for regions of the Russian Federation", Perepis, Erişim tarihi 15 Şubat, 2022, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

MARİ EL CUMHURİYETİ	1.104	SVERDLOVSK OBLASTI	11.093	KEMEROVO OBLASTI	10.104
MORDOVYA CUMHURİYETİ	1.310	TÜMEN OBLASTI	14.802	NOVOSİBİRSK OBLASTI	7.850
TATARİSTAN CUMHURİYETİ	5.922	HANTI-MANSİ ÖZERK OKRUGU-YUGRA	6.471	OMSK OBLASTI	6.644
UDMURTYA CUMHURİYETİ	3.283	YAMALO-NENETS ÖZERK OKRUGU	1.554	TOMSK OBLASTI	2.336
ÇUVAŞİSTAN CUMHURİYETİ	1.261	ÇELYABİNSK OBLASTI	8.601	ÇİTA OBLASTI	3.594
KİROV OBLASTI	2.123	SİBİRYA FEDERAL BÖLGESİ	60.286	AGİN BURYAT ÖZERK OKRUGU	161
NİJNİ NOVGOROD OBLASTI	10.786	ALTAY CUMHURİYETİ	493	UZAK DOĞU FEDERAL BÖLGESİ	17.903
ORENBURG OBLASTI	10.574	BURYATYA CUMHURİYETİ	2.165	SAHA CUMHURİYETİ (YAKUTİSTAN)	2.764
PENZA OBLASTI	3.670	TUVA CUMHURİYETİ	500	PRİMORSKİ KRAYI	5.641
PERM KRAYI	4.979	HAKASYA CUMHURİYETİ	839	HABAROVSK KRAYI	2.666
KOMİ-PERMYAK OKRUGU	46	ALTAY KRAYI	8.105	AMUR OBLASTI	4.045
SAMARA OBLASTI	21.566	KRASNOYARSK KRAYI	10.807	KAMÇATKA KRAYI	948
SARATOV OBLASTI	24.976	TAYMİR (DOLGANO-NENETS) ÖZERK OKRUGU	53	KORYAK ÖZERK OKRUGU	22
ULYANOVSK OBLASTI	4.745	EVENK ÖZERK OKRUGU	12	MAGADAN OBLASTI	330
URAL FEDERAL BÖLGESİ	36.605	İRKUTSK OBLASTI	6.849	SAHALİN OBLASTI	1.144
KURGAN OBLASTI	2.109	UST-ORDA BURYAT ÖZERK OKRUGU	363	YAHUDİ ÖZERK OBLASTI	282
ÇUKOTKA ÖZERK OKRUGU	83				

Tablo 6: 2002 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Rusya'nın Bölgelerinde Ermeni Nüfusu-2⁶¹

61 "4.2. National composition for regions of the Russian Federation", Perepis, Erişim tarihi 15 Şubat, 2022, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

Bu tablo, Ermenilerin Rusya Federasyonu'nun büyük ve küçük yerleşim yerleri dâhil olmak üzere birçok yerinde yaşadıklarını göstermektedir. Örneğin, Sibirya Federal Bölgesi'nde 60.286, Uzak Doğu Federal Bölgesi'nde 17.903 ve Ural Federal Bölgesi'nde 36.605 Ermeni yaşamaktadır.

2002 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ermenilerin konuştukları dil profili şöyledir: Rusya'da 1.130.491 Ermeni yaşamaktadır. Ermenice bilenlerin sayısı toplam olarak 904.892'dir.⁶² Rusya'da yaşayan Ermenilerin 1.113.215'lik kısmı, yani büyük bir çoğunluğu Rusça konuşabilmektedir. Bölgelere göre, Rusça bilen Ermenilerin dağılımını gösteren tabloda, kentsel bölgelerde yaşayan 805.621 Ermeni'den 794.135'inin, kırsal bölgelerde ise 324.870 Ermeni'den 319.080'inin Rusça konuşabildiği verilerden anlaşılmaktadır.⁶³

Ermenistan'dan Rusya'ya çok sayıda Ermeni uyruklu kişi her yıl çeşitli amaçlar doğrultusunda gelmektedir. 2002 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, kişilerin geliş amaçlarına ait istatistiki verilerden Ermenistan'dan Rusya'ya 13.131 kişinin geçici olarak geldiği bilgisine ulaşılmaktadır. Bunlardan 7.878'i çalışmak, 416'sı iş seyahati, 1.855'i turizm, rekreasyon ve tedavi, 210'u transit göç ve 2.669'u diğer amaçlarla Rusya'da bulduklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca geliş amacını belirtmeyen kişi sayısı 103'tür.⁶⁴

3.2. 2010 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Rusya Federasyonu'ndaki Ermenilerin Demografik Yapısı

2010 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya Federasyonu'nun toplam nüfusu 142.856.536'dır. Nüfusun 105.313.773'ü kentsel bölgelerde, 37.542.763'ü de kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Rusya'da erkeklerin nüfusu 66.046.579, kadın nüfus ise 76.809.957'dir. Rusya Federasyonu'nda 1.182.388 Ermeni yaşamaktadır. Bunların toplam nüfusa oranı 0,8'dir. Kentsel bölgelerde toplam 816.375 Ermeni ikamet etmektedir. Bunların 441.798'i erkek, 374.577'si kadındır. Kırsal bölgelerde 366.013 Ermeni ikamet etmektedir. Buralarda yaşayan Ermenilerin 196.681'i erkek, 169.332'si kadındır. Özetle, Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ermenilerin 638.479'u erkek, 543.909'u kadın

62 "4.4. Spreading of knowledge of languages (except Russian)", Perepis, Erişim tarihi 15 Şubat, 2022, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87> .

63 "4.3. Population by nationalities and knowledge of Russian", Perepis, Erişim tarihi 15 Şubat, 2022, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87> .

64 "8.3. Population stayed temporarily on the territory of the Russian Federation by country of usual residence and purpose of arrival", Perepis, Erişim tarihi 15 Şubat, 2022, <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87> .

cinsiyetindedir.⁶⁵ Nüfus sayım sonuçları, Rusya’da genel olarak kadın nüfusunun erkeklerden daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak Rusya’daki Ermeni nüfusu, tam tersi bir görüntü sunmaktadır. Bunun temel sebebi, Ermenistan Cumhuriyeti’nin ekonomik olarak zayıf olmasından dolayı birçok erkeğin, ülkelerini terk ederek özellikle Rusya’ya göç etmesidir. Bundan dolayı Ermenistan Cumhuriyeti’nde kadın nüfusu, Rusya Federasyonu’nda ise erkek Ermeni nüfusu daha fazladır.

Rusya Federasyonu’nda yaşayan 1.182.388 Ermeni’den 1.165.256’sı Rusça konuşabilmektedir. Kentsel bölgelerdeki 816.375 Ermeni’den 804.512’si, kırsal bölgelerde yaşayan 366.013 Ermeni’den 360.744’ü Rusça bilmektedir.⁶⁶ Rusya’da Ermenice bilenlerin sayısı 660.935’tir.⁶⁷ Ermenice bilenlerin 592.086’sı Ermeni, 30.537’si Rus, 614’ü Tatar, 860’ı Ukraynalı, 100’ü Başkurt, 63’ü Çuvaş, 45’i Çeçendir.⁶⁸ Sovyetler Birliği idaresi altında kalmış ülkelerde resmî dil Rusça olduğu için Ermeniler bu dili büyük bir oranda konuşabilmektedir.

Rusya Federasyonu’nda yaşayan Ermenilerin yaşa ve cinsiyet göre dağılımını gösteren veriler aşağıda yer almaktadır:

65 “Национальный состав населения”, Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf.

66 “Население по национальности и владению русским языком”, Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-03.pdf.

67 “Владение языками населением Российской Федерации”, Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-05.pdf.

68 “Владение языками населением наиболее многочисленных национальностей”, Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-06.pdf.

**Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi
ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)**

YAŞ	ERKEKLER VE KADINLAR	ERKEKLER	KADINLAR
0-4	66.953	35.747	31.206
5-9	61.221	32.586	28.635
10-14	65.791	35.037	30.754
15-17	48.538	25.859	22.679
18-19	42.002	22.393	19.609
20-24	108.905	57.682	51.223
25-29	104.043	55.896	48.147
30-34	95.025	52.238	42.787
35-39	90.626	49.772	40.854
40-44	91.170	51.435	39.735
45-49	103.322	58.412	44.910
50-54	96.981	54.813	42.168
55-59	66.516	37.248	29.268
60-64	44.214	24.084	20.130
65-69	22.597	11.781	10.816
70 ve +	74.458	33.479	40.979
Yaş Belirtilmemiş	26	17	9
Toplam	1.182.388	638.479	543.909

Tablo 7: Rusya Federasyonu'nda Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Ermenilerin Nüfus Özellikleri⁶⁹

Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ermenilerden 193.965'i genç bağımlı nüfus (0-14 yaş), 891.342'si aktif nüfus (15-64 yaş), 97.055'i yaşlı bağımlı nüfus (65+) içerisinde yer almaktadır. Görüldüğü üzere, Ermeni nüfusunun büyük bir çoğunluğu aktif nüfustur. Özellikle Ermenistan'dan Rusya'ya göç edenlerin büyük bir çoğunluğu iş bulabilmek amacıyla gelen gençlerdir. Cinsiyet dağılımını gösteren veriler, erkek nüfusun kadın nüfustan 94.570 kişi daha fazla olduğunu göstermektedir. Cinsiyetin yaş aralıklarını incelendiğinde, 70 ve üzeri yaş haricinde erkek nüfus her yaş aralığında kadın nüfustan daha fazladır. 70 ve üstü yaş aralığında kadın nüfusun daha fazla olmasının temel

69 “Население наиболее многочисленных национальностей по возрастным группам и полу по субъектам Российской Федерации”, Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-10.pdf .

sebebi, kadınların erkeklere nazaran ortalama yaşam sürelerinin daha uzun olmasından kaynaklandığı söylenilebilir.

2010 yılında gerçekleştirilen nüfus sayım sonuçlarında, ülkenin medeni durum özelliklerini gösteren veriler de bulunmaktadır. Rusya’da yaşayan erkek cinsiyetindeki Ermenilerin medeni durumuna ait bilgiler şöyledir:

YAŞ	EVLİ	BEKÂR	BOŞANMIŞ	DUL
16-17	56	17.425	3	2
18-19	321	21.932	6	3
20-24	7.979	48.955	332	21
25-29	27.604	26.238	1.341	45
30-34	38.421	10.496	2.248	133
35-39	40.807	5.147	2.627	198
40-44	44.389	2.890	2.739	398
45-49	51.231	2.158	3.289	687
50-54	48.421	1.360	2.944	1.184
55-59	32.700	686	2.086	1.220
60-64	20.495	348	1.310	1.599
65-69	9.536	135	605	1.364
70 ve +	23.372	311	997	8.534
Toplam	345.332	138.081	20.527	15.388

Tablo 8: Rusya Federasyonu’nda Erkek Cinsiyetindeki Ermenilerin Medeni Durumunu Gösteren İstatistikler⁷⁰

Rusya Federasyonu’nda yaşayan erkek cinsiyetindeki Ermenilerin 16-17 yaş aralığında evlenmeye başladıkları görülmektedir. Evli sayısının en çok olduğu yaş aralığı 45-49 iken, en düşük olduğu yaş aralığı ise 16-17’dir. Toplam erkek nüfusunun 345.332’si evli, 138.081’i bekâr, 20.527’si boşanmış ve 15.388’i dul’dur.

70 “Население наиболее многочисленных национальностей по возрастным группам, полу и состоянию в браке”, Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-11.pdf.

Rusya'daki Ermeni Nüfusunun Tarihsel Geçmişi ve Ermenilerin Demografik Yapısı (1926-2010)

Rusya'da yaşayan kadın cinsiyetindeki Ermenilerin medeni durumlarına ait elimizdeki veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

YAŞ	EVLİ	BEKÂR	BOŞANMIŞ	DUL
16-17	225	15.196	2	1
18-19	1.852	17.592	26	6
20-24	18.813	31.122	741	67
25-29	32.162	12.904	1.994	230
30-34	33.246	5.258	2.771	517
35-39	33.045	2.775	3.215	922
40-44	32.241	1.739	3.251	1.641
45-49	35.787	1.566	3.774	2.891
50-54	31.642	1.360	3.776	4.533
55-59	19.664	979	2.787	5.271
60-64	11.438	597	1.736	5.987
65-69	5.041	288	703	4.617
70 ve +	11.006	1.104	1.911	26.552
Toplam	266.162	92.480	26.687	53.235

Tablo 9: Rusya Federasyonu'nda Kadın Cinsiyetindeki Ermenilerin Medeni Durumunu Gösteren İstatistikler⁷¹

Rusya Federasyonu'nda yaşayan kadın cinsiyetindeki Ermeniler, 16-17 yaş aralığında evlenmeye başlamaktadır. Kadın cinsiyetinde, en çok evlinin olduğu yaş aralığı 45-49'dur. En düşük olduğu yaş grubu ise 16-17'dir. Kadınların 266.162'si evli, 92.480'i bekâr, 26.687'si boşanmış ve 53.235'i dul'dur. Rusya Federasyonu'nda erkek evli ve bekâr sayısı kadın evli ve bekâr sayısından daha fazladır. Ancak kadın cinsiyetinde, boşanmış ve dul sayısı erkeklere nazaran daha yüksektir.

Ermenistan İstatistik Kurumu verilerine göre, 2010 yılında Ermenistan sınırları içerisine giren Ermenistan vatandaşı sayısı 905.691'dir. Ülkeden ayrılan Ermenistan vatandaşı sayısı ise 962.931'dir. Aynı yıl içerisinde Ermenistan'a giren Rusya vatandaşı sayısı 277.795'tir. Ermenistan'dan ayrılan kişi sayısı ise 271.889'dur.⁷² 2010 yılı içerisinde Ermenistan'dan ayrılan Ermenistan

71 "Население наиболее многочисленных национальностей по возрастным группам, полу и состоянию в браке", Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-11.pdf.

72 Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու 2012, Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե, (Երևան:2012), 119.

vatandaşlarının sayısı, ülkeye girenlerin sayısından 57.240 fazladır. Ayrıca Ermenistan'a giren Rusya vatandaşlarının sayısı, ülkeden ayrılanların sayısından 5.906 kişi daha yüksektir. Bu bilgiler doğrultusunda, şu yorumların yapılması mümkündür: Ermenistan dış göç vermektedir. Bununla birlikte Rusya'dan da göç almaktadır. Fakat Rusya vatandaşı olup Ermeni kökenli olanların sayısı bilinmediği için ve ayrıca ülkeye gelenlerin ne kadar süre ülkede kalacakları tespit edilemediği için bu konuda kesin hüküm vermek doğru değildir.

Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ermenilerin 5.709'u lisansüstü, 212.690'nı yükseköğretim, 10.334'ü lisans, 245.492'si ortaöğretim, 35.225'i ilköğretim, 111.902'si temel eğitim ve 34.360'ı ilkeğitim düzeyinde bir eğitim derecesine sahiptir. Ayrıca 1.521 kişi okuma-yazma bilmemektedir.⁷³

SONUÇ

Çalışmada kullanılan kaynaklar Ermenilerin Rusya ile olan ilk temasları ve Rusya'daki Ermeni nüfusu hakkında özetle şu bilgileri vermektedir: Rusya tarihiyle alakalı bazı kaynaklar Ermenilerin Rusya'ya ilk gelişlerini X-XI. yüzyıllara kadar dayandırmaktadır. Ermeniler, Rusya topraklarına ticaretle yoğun bir şekilde uğraşmalarının bir sonucu olarak gelmişlerdir. Ermenilerin ticaretle meşgul olmaları onların Rusya'da yerleşmelerine olanak sağlamıştır. Pek çok imtiyaza sahip olan Ermeniler, ilk olarak Rusya'ya yerleşme haklarını elde etmişlerdir. Daha sonrasında kendi mahallelerini oluşturmaya başlayan Ermeniler kendi kiliselerini de oluşturmuşlardır. Hatta Ermeniler kendi mahkemelerini oluşturma fırsatlarını bulmuşlardır. Zamanla güçlenen Ermeniler, devlet nezdinde nüfuz sahibi olmaya başlamışlar ve çeşitli devlet görevlerinde bulunmuşlardır. Ermeniler, Rusya'da sadece ticaretle sınırlı kalmayıp, sosyal ve kültürel alanlarda da faaliyetler göstermeye başlamışlardır. Kendi okullarını ve yardımlaşma kuruluşlarını oluşturan Ermeniler, zamanla burada diasporanın oluşmasını sağlamışlardır. Rusya'daki Ermeni diasporasının genel karakteristiği Türk düşmanlığı ve Ermenistan'a yatırımcı çekebilmeğidir. Bu amaç doğrultusunda pek çok faaliyette bulunmuşlardır.

Rusya'daki Ermeni cemaati öncelikle ticaretle uğraşmalarının bir sonucu olarak oluşmaya başlamış ve sonrasında yaşanan göç hareketleriyle de nüfusunu artırmaya devam etmiştir. Özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti ile

73 "Население наиболее многочисленных национальностей по возрастным группам, полу и уровню образования", Gks, Erişim tarihi 25 Şubat, 2022, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-13.pdf.

19. yüzyılda yaptıkları savaşlar sonucunda önemli miktarda Ermeni nüfusu, Rusya'ya göç etmiştir. Ermenilerin Rusya'ya göçleri günümüzde dahi devam eden ve araştırmacıların ilgisini bekleyen bir olgudur. Ermenistan ekonomisinin kötü oluşu çok sayıda aktif nüfus grubundaki erkeğin Rusya'ya göç etmesine sebep olmaktadır. Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi'nin 2005 yılında yayımladığı rapor ve Ermenistan'ın eski Moskova Büyükelçisi Vardan Toghanyan'ın iddialarına göre, Rusya'da yaşayan Ermeniler, Ermenistan'ın yanı sıra Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan ve Gürcistan'dan gelmişlerdir. Rusya'da yaşayan Ermenilerin çoğu kayıtsız olarak ülkede ikamet ettikleri için Ermeni nüfusu kesin olarak tespit edilememektedir. Bu durum Rusya'daki Ermeni nüfusu üzerine çeşitli iddiaların atılmasına sebep olmaktadır. Bu iddialara göre, Rusya'da Ermeni nüfusu 2 ila 2.5 milyon arasında olduğu öne sürülmektedir. Ancak bu veriler, herhangi bir istatistiki veriye dayanmadığı için iddia olmaktan öteye gidememektedir. Bu çalışmada, nüfus sayım sonuçları baz alınarak Rusya'da kayıtlı olarak yaşayan Ermenilerin demografik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir.

Sovyetler Birliği Dönemi'nde 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 ve 1989 yıllarında nüfus sayımları gerçekleşmiştir. Nüfus sayım sonuçlarına göre, 1926 yılında Rusya'da 195.410 Ermeni bulunmaktadır. Yıldan yıla artış gösteren Ermeni nüfusu 1989'da 532.390'a yükselmiştir. Verilerde 1979-1989 yılları arasındaki on yıllık süreç Rusya'da Ermeni nüfusun en çok artış gösterdiği dönem olarak gözlemlenmektedir. Sovyetler Dönemi'nde Rusya'da yaşayan Ermenilerin çoğunluğu kentsel bölgelerde ikamet etmektedir. Süreç içerisinde kentsel bölgelerde yaşayan Ermenilerin sayısı günden güne artış göstermiş ve 1989'da 376.648'e ulaşmıştır. Kırsal bölgelerde ise 1989 yılında 155.742 kişi yaşamaktadır. Cinsiyete göre dağılımı gösteren tablo, hem erkek hem de kadın nüfusun yıldan yıla artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak erkek nüfus kadın nüfusa nazaran her yıl daha yüksek bir sayıya sahip olmuştur.

Rusya Federasyonu Dönemi'nde 2002 ve 2010 yıllarında iki nüfus sayımı yapılmıştır. 2002 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya'da Ermeni nüfusu 1.130.491 olarak tespit edilmiştir. Rusya'da yaşayan Ermenilerin 481.328'i Ermenistan'da doğmuştur. Ermeniler çoğunlukla Rusya'nın büyük şehirleri ve güney bölgelerinde ikamet etmektedirler. Örneğin, Moskova şehri, Krasnodar ve Stavropol Kıray'larında önemli oranda Ermeni nüfusu bulunmaktadır. 1.130.491 Ermeni'den 904.892'si Ermenice, 1.113.215'i ise Rusça konuşabilmektedir. Görüldüğü üzere, Ermeniler kendi ana dillerinden çok Rusçayı bilmektedirler. Resmî kayıtlara göre, Ermenistan'dan Rusya'ya 13.131 kişi gelmiştir. Bunlardan 7.818'i çalışmak, 416'sı iş seyahati, 1.855'i turizm, rekreasyon ve tedavi, 210'u transit göç ve

2.669'u diğer amaçlarla Rusya'ya gelmişlerdir. Ayrıca geliş amaçlarını belirtmeyenlerin sayısı 103'tür.

2010 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, Rusya'da 1.182.388 Ermeni yaşamaktadır. 816.375'i kentsel bölgelerde, 366.013'ü ise kırsal bölgelerde ikamet etmektedir. Cinsiyet kompozisyonuna bakıldığında, 638.479'u erkek, 543.909'u ise kadındır. Rusya'daki Ermenilerin 891.342'si aktif nüfus grubundadır. Ayrıca genç bağımlı nüfus 193.965 ve yaşlı bağımlı nüfus ise 97.055'tir. Ermenilerin medeni durumunu incelediğimizde, 16-17 yaş aralığında evlenmeye başladıkları görülmektedir. 45-49 yaş aralığı her iki cinsiyette evli sayısının en fazla olduğu yaş aralığıdır. 16-17 yaş aralığı ise evlilik yaş aralığının en düşük olduğu aralıktır. Rusya'daki Ermeni erkeklerin evli ve bekâr sayısı kadınlara nazaran daha fazladır. Kadınlarda ise boşanmış ve dul sayısı erkeklere göre daha çoktur. Rusya'da yaşayan Ermenilerin 1.165.256'sı Rusça konuşabilmektedir. Rusya'da Ermenice bilenlerin toplam sayısı ise 660.935'tir. Bunlardan 592.086'sı Ermeni, 30.537'si Rus, 614'ü Tatar, 860'ı Ukraynalı, 100'ü Başkurt, 63'ü Çuvaş, 45'i ise Çeçen'dir. Rusya'daki Ermenilerin 5.709'u lisansüstü, 212.690'mı yükseköğretim, 10.334'ü lisans, 245.492'si ortaöğretim, 35.225'i ilköğretim, 111.902'si temel eğitim ve 34.360'ı ilkeğitim seviyesinde bir eğitim derecesine sahiptir. Ayrıca 1.521 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, Rusya'daki Ermenilerin demografik yapısı hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin Türk-Ermeni ilişkileri incelemelerine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu makale, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Ermenilerin demografik yapısıyla alakalı yapmakta olduğumuz çalışmaların bir halkasını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Ermenistan İstatistik Kurumu Verileri

Հայաստանի Տնտեսագրական Տնդվածու 2012. Երևան:
Հայաստանի Հանրապետության Վիճակագրական Կոմիտե, 2012.

Sovyetler Birliği Dönemi Nüfus Sayım Sonuçları

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по республикам СССР.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=2.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_39.php.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_59.php.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1970 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_70.php.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1979 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_79.php.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 27 Ocak 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89.php.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1939 г. Распределение городского и сельского населения СССР и союзных республик по национальности и полу.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39_gs.php?reg=1&gor=3&Submit=tamam.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1959 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и

национальности.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022.
http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_59.php?reg=1.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1970 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022.
http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_70.php?reg=1.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1979 года. Городское и сельское население республик СССР по полу и национальности.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022.
http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_79.php?reg=1.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1989 года. Распределение городского и сельского населения республик СССР по полу и национальности.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022.
http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_89.php?reg=1.

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР.” Erişim tarihi 1 Mart, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26.php .

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 1 Mart, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_39.php .

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 1 Mart, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_59.php .

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1970 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 1 Mart, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_70.php .

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1979 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 1 Mart, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_79.php .

ДЕМОСКОП Weekly. “Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по регионам России.” Erişim tarihi 1 Mart, 2022. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89.php .

Rusya Federasyonu Dönemi Nüfus Sayım Sonuçları

ДЕМОСКОП Weekly. “Всероссийская перепись населения 2002 года. Население по месту рождения и месту проживания на территории Российской Федерации.” Erişim tarihi 27 Ocak, 2022.
http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_pob_02.php.

Gks. “Национальный состав населения.” Erişim tarihi 25 Şubat, 2022.
https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf.

Gks. “Население по национальности и владению русским языком.” Erişim tarihi 25 Şubat, 2022.
https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-03.pdf.

Gks. “Владение языками населением Российской Федерации.” Erişim tarihi 25 Şubat, 2022.
https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-05.pdf.

Gks. “Владение языками населением наиболее многочисленных национальностей.” Erişim tarihi 25 Şubat, 2022.
https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-06.pdf.

Gks. “Население наиболее многочисленных национальностей по возрастным группам и полу по субъектам Российской Федерации.” Erişim tarihi 25 Şubat, 2022.
https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-10.pdf.

Gks. “Население наиболее многочисленных национальностей по возрастным группам, полу и состоянию в браке.” Erişim tarihi 25 Şubat, 2022.
https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-11.pdf.

Gks. “Население наиболее многочисленных национальностей по возрастным группам, полу и уровню образования.” Erişim tarihi 25 Şubat, 2022.
https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-13.pdf.

Perepis. “4.1. National composition of population.” Erişim tarihi 15 Şubat, 2022. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

Perepis. “4.2. National composition for regions of the Russian Federation.” Erişim tarihi 15 Şubat, 2022. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

Perepis. “4.3. Population by nationalities and knowledge of Russian.” Erişim tarihi 15 Şubat, 2022. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

Perepis. “4.4. Spreading of knowledge of languages (except Russian).” Erişim tarihi 15 Şubat, 2022. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

Perepis. “4.5. Population by citizenship.” Erişim tarihi 15 Şubat, 2022. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

Perepis. “8.3. Population stayed temporarily on the territory of the Russian Federation by country of usual residence and purpose of arrival.” Erişim tarihi 15 Şubat, 2022. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>.

Kitaplar

Balcı, Sezai. *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Merkez ve Taşrada Ermeniler VII.* ed. Mehmet Metin Hülügü vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Bournoutian, George A. *Ermeni Tarihi Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış.* çev. Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016.

Dedeyan, Gerard. *Ermeni Halkının Tarihi.* çev. Şule Çiltaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Hovannisian, Richard G. *The Armenian People From Ancient To Modern Times Volume II.* Houndmills: Macmillan, 1997.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi.* 2.Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Yılmaz, Salih. *Rusya'da Kimler Yaşıyor? Rusya Federasyonu Etnik Atlası.* Ankara: Atalay Konfeksiyon Matbaacılık ve Reklam, 2020.

Makaleler

Akhundova, Jale. "Rusya'da Yerel Yönetimler: Mevcut Durum ve Sorunlar." *Avrasya Etüdleri*, Sayı 46 (2014/2): 42-43.

Atasoy, Emin. "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Özellikleri." *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı 16 (2009/1): 2-3.

Cabbarlı, Hatem. "Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3 (2001): 132-134.

Orbay, Fatih. "Ermeni Diasporası ve Türkiye-Rusya İlişkileri." *TASAM*, Stratejik Rapor No:5 (Nisan 2005): 3-5.

İnternet Kaynakları

Ermeni Haber Ajansı. "Rusya'da 2.5 milyona kadar Ermeni yaşıyor." Erişim tarihi 7 Şubat, 2022.

<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2017/06/02/Rusya-2-5-milyon-Ermeni/106039>.

Государственная публичная историческая библиотека россии. "Административное деление СССР." Erişim tarihi 17 Nisan, 2022.

<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/8459-sssr-administrativno-territorialnoe-delenie-soyuznyh-respublik-na-1-yanvary-a-1980-goda-spravochnik-m-1980#mode/inspect/page/10/zoom/6>.

Yayın Geliş Tarihi: 24.04.2022

Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2022

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Öztürk, Engin. "İmparator Herakleios Döneminde Bizans'ın Doğu Politikası ve Armenia."
Ermeni Araştırmaları, Sayı 72 (2022): 107-131.

Araştırma Makalesi

İMPARATOR HERAKLEİOS DÖNEMİNDE BİZANS'IN DOĞU POLİTİKASI VE ARMENİA

(BYZANTINE EASTERN POLICY AND ARMENIA
IN THE PERIOD OF EMPEROR HERACLIUS)

Engin ÖZTÜRK*

Öz: 7. yüzyılın başı Bizans tarihi açısından tam bir kaos dönemidir. Sâsânîlerin Khalkedon önlerine kadar gelmeleri ve başkenti tehdit etmeleri Bizans'ın tarihinde önemli bir olaydır. Herakleios emperyal erki ele alınca uzun bir zaman neler yapması gerektiğini planlamış ve Batı yönünde de büyük bir tehlike olmasına rağmen politikasını Doğu yönünde belirlemiştir. Bu politikanın da ana hedefleri içinde Ermeniler önemli bir rol oynamışlardır. Herakleios'un düşündüğü yeni sistem için Ermeniler başat oyuncular ve onlar rollerini gerektiği şekilde oynamışlardır. Herakleios Sâsânîleri dizginledi, lakin hiç beklemediği yeni bir oyuncu tarih sahnesine çıkmıştır. Bu oyuncular Müslüman Araplardı ve Batı'nın Pers algısının yerini alacaklardır. Bu durumdan Bizans kadar Ermeniler de etkilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Herakleios, Sâsânîler, Müslüman Araplar, Ermeniler

Abstract: The beginning of the 7th century was a period of complete chaos in Byzantine history. The arrival of the Sassanids in front of

* ORCID: 0000-0002-2021-1396
Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Doktora Öğrencisi, engoztk@gmail.com

Chalcedon and threatening the capital are critical events in Byzantine history. When Heraclius took imperial power, he planned what he should do for a long time, and determined his policy in the East, although there was a great danger in the West. Armenians played a crucial role in the main objectives of this policy. Armenians were the main actors in the new system that Heraclius envisioned, and they played their roles properly. Heraclius restrained the Sassanids, but a new player, whom he never expected, appeared on the stage of history. These players were Muslim Arabs and would replace the Western perception of Persia. Armenians would be affected by this situation as much as Byzantium.

Key words: *Heraclius, Sassanids, Muslim Arabs, Armenians*

I. Herakleiosların Menşei

Herakleios 575 yılında kendisiyle aynı adı taşıyan babası Herakleios ve annesi Epiphania'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Erken ve geç dönem kroniklerinde Herakleios'un doğum yeri Kappadokia olarak geçmektedir¹. Ancak bu coğrafi bilgi onun ve ailesinin nesebi hakkında tam bir malumat vermemektedir. Modern tarihçiler Herakleios'un kökeni hakkında Afrikalı, Suriyeli veya Ermeni olduğunu dair görüşler ileri sürmüşlerdir. Peki coğrafya Herakleios'un tam nesebine dair ipucu verebilir mi? Baba Herakleios'un doğum yeri kaynaklara ihtilafli ve belirsiz olsa da Theodosiopolis (Erzurum) olarak geçmektedir². Anne Epiphania ise Kappadokia bölgesindedir. Dönemin kaynaklarında demografik olarak kesin bilgilerin olmaması bu iki bölgede Ermeni nüfusu hakkında bilgi sahibi olunmasını engellemektedir. Ayrıca Kappadokia bölgesi günümüzden çok farklı olarak Bizans Anadolu'sunda Tuz Gölü'nden Fırat Nehri'ne kadar olan büyük bir alanı kapsamaktadır³. Bu durum Herakleios'un etnisitesi hakkında kesin bir kanıt sunmamaktadır. Herakleios'un menşeinin bilinmemesinin en büyük nedenlerinden biri de dönemin Grek panegiristlerinin Herakleios'un kökenine Ermeni olsun ya da olmasın dikkat etmemeleri ve bunu belirtmek istememeleridir⁴. Normalde Bizans tarih yazımında imparatorların nesepleri çekinilmeden verilir. Bunun dışında bu panegiristler Herakleios'un hangi dillere vakıf olduğunu da belirtmedikleri için menşei sorunu bu noktada da belirsiz kalmaktadır. Herakleios'un iki dilli bir şahsiyet olması kuvvetle muhtemeldir. Latince ve ardından Grekçe olan imparatorluk dillerini kesin olarak bilmesinin yanında mensup bulunduğu milletin de dilini bilmektedir⁵.

Herakleios'un Ermeni kökenli olması ihtimali konumuz açısından önemlidir. Onun bu nesepten olduğunu belirten Ermeni kronikçisi Sebeos'tur. Sebeos İmparator Konstans'ın '[Simbat'a] kendi akrabaları olan Arşagunilerin [Aesacids] hanesinden bir kız verdi' demektedir⁶. Bu bilgiden yola çıkan bazı

1 Ioannes Nikiou'nun kroniğinde Phokas Herakleios'a boyun eğerken şöyle bir bilgi verir "Bunu gören siviller ve beraberindeki askerler de onu [Phokası] örnek alarak Herakleios ve Kappadokia'ya boyun eğdiler." Bkz: *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, çev: R.H. Charles, London: Williams&Norgate, 1916, s.176.

2 Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge: CUP, 2005, s.181.

3 Kappadokia [Kappadokia] Orta Anadolu'nun doğu yanında büyük bir bölgenin adı, daha doğrusu o adın Helen ağzındaki biçimidir. Roma çağının anlayışına göre Kappadokia, batıda, Tuz gölü kıyısına; güneybatıda, Toroslara; güneyde keza Toroslara; doğuda ve güneydoğuda, Fırat Irmağına; kuzeyde, Sivas yakınlarına kadar uzanır. Detaylı bilgi için bkz: Umar Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp, 1993, s.378.

4 Kaegi Walter, *Heraclius Emperor of Byzantium*, Cambridge: CUP, 2003, s.21.

5 Engin Öztürk, *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, İstanbul: Urzeni, 2020, s.120-121.

6 *The Armenia History attributed to Sebeos*, çev: R.W. Thomson, Liverpool: LUP, 1999, s.109.

modern tarihçiler Herakleiosların Ermeni olduklarını iddia etmektedirler⁷. Ancak Herakleios'un fiziki görünüşünü hakkında bilgi veren diğer kaynaklar onun altın sarısı renginde saçları olduğunu söylemektedir⁸.

Herakleios – Ermeni olduğunu varsaysak bile – Ermeni olduğundan daha çok bir Romalı/Bizanslıdır. Aldığı eğitim ve yetiştirilme tarzı hakkında dönemin kaynaklarında bir bilgi olmasa da o bir Ermeni'den daha çok emperyal düzenin getirdiği kozmopolit yapıdan dolayı bir Bizanslıdır. Ancak Herakleios kendi yönetim döneminde ve sonrasında haleflerince de Ermenileri saraya ve orduya almaları doğal olarak Ermeni olabileceğine dair bir algı yaratmaktadır. Zira Bizans tarihinde genel olarak hangi hanedan başa gelirse mensup olduğu topluğum insanlarını devletin önemli kademelerine getirmiştir; tıpkı Leon Hanedanı döneminde İsaerialıları, Iustinyan Hanedanı döneminde Slavları getirdikleri gibi. Ancak verilen bilgilerin tezatlığı görüldüğü gibi bize kesin bir sonuç vermemektedir. Bundan dolayı Herakleios'u üst kimliği olan 'Romalı/Bizanslı' kimliğine tanımlamak gerekir.

II. Herakleiosların Yükselişi: Magister Militum per Armenia ve Kartaca Eksarklığı

Baba Herakleios 585-588 yılları arasında doğunun en büyük bölgesel komutanlığı olan Magister Militum per Orientem altında ikinci büyük komutandır. Komutan Philippikos'tan sonra gelen ikinci kişidir⁹ ve bu makama İmparator Maurikios tarafından atanmıştır. 587 yılında komutan Philippikos hastalığı yüzünden Konstantinopolis'e gitmek zorunda kalmış ve onun yerine Prikos adında bir komutan atanmıştır. Baba Herakleios, Prikos'un emrinde Nisibis yakınlarında görevlerde bulunmuştur ve Sâsânîlere karşı başarılı savaflara katılmıştır. Baba Herakleios'un askeri faaliyetleri hakkında bilgiler mevcutken oğlu genç Herakleios hakkında bu dönem için bilgiler mevcut değildir. Genç Herakleios bu dönemde ya babasıyla birlikte Bizans-armenia'sında ya da Konstantinopolis'tedir¹⁰.

595 yılında gelindiğinde Baba Herakleios Ermeniler iyi ilişkilerinden dolayı Magister Militum per Armenia'nın komutanı olarak atanmıştır. Baba Herakleios'un geldiği bu mevki genç Herakleios için büyük bir fırsattır. Hem

7 Grousset, René, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*, Paris: Payot, 1973, s.273.

8 Vasiliev Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev: Tevabil Alkaç, (İstanbul: Alfa, 2016), s.229.

9 *The History of the Theophtlact Simocatta*, çev: Micheal Whitby, Mary Whitby, (Oxford: Clarendon, 1997), s.73.

10 Kaegi Walter, *Heraclius*, s.22.

bulduğu coğrafyayı ve insanlarını iyi bir şekilde tanıyabilir hem de ileride mücadele edeceği düşmanları hakkında fikir sahibi olabilir. Ancak daha önce dediğimiz gibi genç Herakleios'un nasıl büyüdüğünü, nasıl yetiştirildiğini ve nasıl bir eğitimi gördüğünü bilinmektedir. Babasının yanında iyi bir asker olarak yetiştiği ve gençlik yıllarında yanında bulunduğu olası bir durumdur¹¹. Baba Herakleios'un bu görev döneminde bölgedeki önemli Ermeni aileleri ile kurduğu iletişim ileriki dönemde oğlunun Sâsânîlere karşı savaşında çok işine yarayacaktır.

Baba Herakleios ya 600 ya da 602 yılında – Maurikios iktidardan düşmeden – Kartaca (Kuzey Afrika) Eksark'ı olarak atanmıştır¹². Eksarklık I. Iustinianos dönemde Avrupa'daki toprakları imparator adına yönetmek için gönderilen üst düzey bir valiliktir. İmparator Maurikios bu sistemi Kartaca'da da kurmuştur. Baba Herakleios bu eksarklığa getirilerek kendine zengin bir toprak bulmuştur. VII. yüzyıl Bizans'ında Kartaca ekonomi ve demografi bakımından imparatorluğun diğer bölgeleri gibi gerileme yaşamamaktadır. Ayrıca maden, gıda vb. gibi kaynaklar açısından çok mebzul bir bölgedir. Bu imkanlar Baba Herakleios'un güçlenmesinde ve sağlam bir otorite kurmasında çok etkilidir¹³.

602 yılında Phokas'ın isyan ile başa gelişi ve sekiz yıllık saltanatı Bizans'ın karanlık bir döneme girmesine neden olmuştur. Uyguladığı yanlış politikalar üst ve alt kesimlerin düşmanlığını kazanmasına neden olmuştur. Çaresiz olan halk bu tirana karşı Baba Herakleios'tan medet umdu ve ondan yardım istemişlerdir. Herakleios ilerlemiş yaşından dolayı bu görevi oğlu genç Herakleios'a vermiş. Herakleios Phokas'a karşı ani bir hareket yerine yavaşça onun sonunu hazırlamıştır. Phokas'ı tahtan indirmek için asker toplamının yanı sıra kendi adına gümüş sikkeler bastırarak amacını Phokas'a göstermiştir. İki yıl süren bir hazırlık aşamasından sonra Eylül 610'da Konstantinopolis'e giren genç Herakleios Phokas'ı devirerek Bizans'ın yeni imparatoru olmuştur¹⁴.

11 Kaegi Walter, *Heraclius*, s.23.

12 Timothy Venning'in hazırladığı kronolojik Bizans tarihi kitabında bu tarih 598 olarak verilir. Timothy Venning, *A Chronology of the Byzantine Empire*, New York: Palgrave, 2006, s.136. Charles Diehl *L'afrique Byzantine* adlı eserinde bu tarihi 602 olarak gösterir. Bkz: Diehl Charles, *L'afrique Byzantine de la Domination Byzantine en Afrique (533-709)*, Paris: Ernest Leroux, 1896, s.480.

13 Kaegi Walter, *Heraclius*, s.26-30.

14 Nicephori Patriarchae Constantinopolitani, *Breviarium Historicum*, ed-çev: Cyril Mango, Washington: Dumbarton Oaks, 1990, ss.34-36; *Chronicon Paschale 284-628 AD*, ing çev: Michael Whitby, Mary Whitby, Liverpool: LUP, 2007, ss.150-153; Theophanis, *Chronographia*, ed: Carolous de Boor, Lipsiae, 1883, s.298-299.

III. İmparator Herakleios ve Politikası

Herakleios imparatorluğun başına geçtiğinde ülke tam bir kaos içindedir. Belki de Bizans İmparatorluğu kurulduğundan beri hiçbir imparator ülkeyi bu durumda ele almamıştır. Batı'da Turko-Avarların Balkanları istilası, Doğu'da Sâsânîlerin ilerleyişi Bizans'ı iki büyük güç arasında sıkıştırmıştır. Başkent Konstantinopolis'in konumu ve surları bir nebze olsun Bizans'ı istilalara karşı rahatlatmıştır.

İmparator Herakleios ilk iş olarak iki taraf arasında da barış yapmalıdır. Özellikle Sâsânîler ile yapacağı barış imparatorluğun kendini toparlaması açısından önemlidir. Herakleios Sâsânî şahı ile barış görüşmeleri yapmak istemiş ve IV. Pervîz'e kıymetli hediyeler yollamıştır. Ancak IV. Pervîz Phokas'a yaptığı muameleyi Herakleios'a yapmıştır. Burada IV. Pervîz'in Maurikios'un oğlu olduğunu iddia ettiği kişi ile Bizans üzerinde hak sahibi olması da etkilidir. Sebeos bu konu ile ilgili IV. Pervîz'in şu sözlerini aktarmaktadır: “*Bu imparatorluk (Bizans) benim ve imparator olarak (iktidarı) Maurikios'un oğlu Theodosios için kurdum. Ama bu (Herakleios) bizim iznimiz olmadan imparator oldu ve bize hediye olarak kendi hazinemizi sunuyor. Ancak onu (iktidarı) elime alana kadar bırakmayacağım*¹⁵.”

Sâsânîlerin komutanı Şahen [ya da Şahin] önderliğinde 610/11 yılında Kappadokia bölgesini ve başşehri Kaisarea'yı işgal etmişlerdir. Bu işgal İmparator Herakleios açısından bir utanç olabilir. Zira Herakleios'un annesi ya da akrabaları bu bölgenin insanıdır¹⁶. İstilalarına devam eden Sâsânîler aynı yıllarda Antiokheia (Antakya), Apameia¹⁷ ve Emesa'yı¹⁸, 613 yılında da Damaskos'u (Dımaşk/Şam) ele geçirmişlerdir. Bizans için stratejik önemi olan bu bölgeleri tekrar ele geçirmek isteyen Herakleios Antiokheia'ya doğru hareket etmiştir. Ancak daha tecrübesiz bir lider ve komutan olduğu için Sâsânîler karşısında hezimete uğramıştır. Kilikya kapılarının kuzeyine doğru çekilen Herakleios bölgeyi Sâsânîlere bırakmak zorunda kalmıştır¹⁹.

615 yılına doğru Şahen birlikleri ile Khalkedon'a (Kadıköy) kadar gelmiştir. Bizans barış için elçiler yollasa da elçiler Sâsânîler tarafından öldürülmüştür.

15 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.66.

16 Kaegi Walter, *Heraclius*, s.68.

17 Seleukos'lar krallığı ülkesine bağlı birkaç kentin adıdır. Birisi günümüz Mudanya'sını, birisi Afyon'a bağlı Dinar'ı, birisi de Urfa'ya bağlı Birecik civarındadır. Buradaki Apameia Fırat kıyısındaki Urfa sınırları içindeki yerdir. Bkz: Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.81.

18 Günümüz Suriye'sindeki Humus şehrinin eski adıdır.

19 Mitchell Stephen, *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*, b.2, Blackwell, 2015, s.451-452; Pourshariati Parvaneh, *Decline and Fall of Sâsânian Empire*, (London: I.B. Tauris, 2008), s.141.

Boğazı geçemeyip şehri muhasara etmeyen Sâsânîler geri dönmüştür. 617 yılında Sâsânî birlikleri deniz yoluyla Kıbrıs'a gitmişler ve adayı işgal etmişlerdir²⁰.

Diğer taraftan 614 yılında Kudüs'ün Sâsânîler tarafından alınması Hristiyan dünyası onun hamisi Bizans için korkunç bir olaydır. Ayrıca şehrin alınmasının yanında kutsal emanetlerinde Ktesiphon'a²¹ yollanması manevi açıdan da bir yıkımdır²². 616/17 yıllarında ise Plesium ve 619 yılında da İskenderiye Sâsânî kontrolüne geçmiştir. Bu Bizans için Yakın Doğu ve Mısır'ın kaybedilmesi demektir²³.

İmparator Herakleios 618 yılında Batı ve Doğu'daki bu iki güçle başa çıkmak için babasının *eksark* olduğu Kartaca'ya gitmiştir. Konstantinopolis'teki bürokratik ve dini zümrenin baskısından uzak bir şekilde imparator yeni bir ordu tesis etmeye başlamıştır ve Kartaca'da geçirdiği süre içerisinde gereksiz protokoller yapmadığı için hazineden kâr bile elde etmiştir²⁴.

618 yılına kadar İmparator Herakleios iktidarında sekiz yılını doldurmuştur. Dönemin kaynakları bu dönem hakkında çok az bilgi vermektedir. İmparator Herakleios'un yapacağı seferler çok önemlidir. Aceleye getirilen ve sonucunda alınan bir mağlubiyet Herakleios'un saltanatının yanına imparatorluğunda yıkılmasına zemin hazırlayabilir.

İmparator Herakleios seleflerinden olan Maurikios gibi iyi bir askerdir. Maurikios'un Kartaca'da kurduğu eksarklıkta gençliğini geçirdi ve ona göre bir askeri eğitim almıştır. İmparator bu Kartaca günlerinde imparatorluk için yeni bir toprak ve askeri teşkilat kurmayı planlamış olabilir²⁵. Zira seferine başladığı sırada bu teşkilatın ve askeri teşkilatın ilk örneklerini görecektir.

20 Mitchell Stephen, *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*, s.452; Haldon John, "The Reign of Heraclius – A Context for Change?" *The Reign of Heraclius (610-641) Crisis and Confrontation*, ed: Gerrit J. Reinink, Bernard H. Stolte, Peeters, 2002, s.3.

21 Tizpon olarak da anılan şehir, İran eyaleti Hvarvaran'da Bağdad'ın 35 km güneyinde kadim Mezopotamya'nın en önemli şehirlerinden biridir. 800 seneden fazla bir süre Part ve Sâsânî devletinin başkenti olmuştur.

22 Bu konuda Pascal'ın anlatımı için bkz: *Chronicon Paschale 284-628 AD*, s.156-157.

23 Mitchell Stephen, *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*, s.453; Haldon John, "The Reign of Heraclius – A Context for Change?" s.2-3.

24 Norwich John Julius, *Bizans – Erken Dönem (MS 323-802)*, çev: Hamide Koyukan, İstanbul: Kabcacı, 2013, s.233.

25 Norwich Herakleios'un Seleukia'nın (Silifke) Kuzeydoğusundan Akdeniz kıyısına, Karadeniz'de Rhizos'a (Rize) kadar uzanan dört ana thema oluşturdu der. Bunlar Kuzeybatıda Opsikon, Kuzeydoğuda Armeniakon, Orta bölgede Anatolikon ve son olarak güney kıyısında Kibyraioton idi. Bkz: Norwich John Julius, *Bizans – Erken Dönem (MS 323-802)*, s.233-234.

Herakleios imparatorluğun mali durumunu da düzelttikten sonra 622 yılında Sâsânîlerin karşısına çımaya karar vermiştir. On iki yıl uzun bir süreçti ve bu Bizans için dinlenmiş ve motive olmuş savaşa hazır bir ordu demektir. Diğer önemli bir nokta ise Herakleios, İmparator I. Theodosios'tan sonra Bizans'ta askeri-komutan olan ve ordusunun başında savaşa giden ikinci liderdir. Askerlik vasfını liderlik vasfıyla birleştiren Herakleios Sâsânîler üzerine yağacağı seferde bunun faydasını görecektir.

IV. Bizans – Sâsânî Savaşı ve Ermeniler

İmparator Herakleios imparatorluğun dört bir yanından topladığı odular ile 5 Nisan 622 yılında Sâsânîlere karşı büyük bir sefer başlattı. Konstantinopolis'ten gemiye binen imparator, Anadolu'da karaya çıkmıştır ve Kaisareia şehrine gitmiştir²⁶. Bu sırada Sâsânîler Şahravaz adlı bir komutan altında toplanıp Kaisareia şehrinde konuşlanmışlardır. Bizans ordusunun bölgeye gelmesiyle iki büyük güç karşılaşmış olmuş ve savaş başlamışlar. Herakleios Sâsânîlerle ilk karşılaştığında çok toydur, ancak on iki yılın verdiği tecrübe meyvesini vermiştir. Karşısında deneyimli bir komutan olan Şahravaz'a karşı başarılı olmuş ve onu çember içine alarak büyük bir zafer kazanmıştır. Herakleios bu galibiyeti ile Sâsânîleri Kappadokia ve Pontos bölgesinden çıkarmıştır. Oysa savaş başlamadan önce Sâsânî Şahı IV. Pervîz Bizans'ı küçümseyerek İmparator Herakleios'a şöyle bir mektup yazmıştır;

“Büyük Hürmüz'den doğan, bütün ülkelerin efendisi ve şahı olan, Tanrıların şerefleştirdiği Hüsrev'den, aptal ve beş para etmez hizmetkârımız Herakleios'a...

Hizmetimize girmeyi istemedin, daha doğrusu, kendini efendi ve imparator saydın ve benim olan hazineleri harcıyorsun ve kullarımı aldatıyorsun. Üstelik askerlerden tugaylar toplayarak, bana hiç dinlenme fırsatı vermedin. Sahi, Romalıları mahvetmedim mi? Tanrına itimat ettiğini söylüyorsun, lakin birliklerin Kaesarea, Kudüs ve Antakya'yı elimden kurtarabildi mi? Hatta şuan an bile, kara ve denizin bana itaat ettiğini bilmiyorsun. Şuan silip atamadığım yalnızca Konstantinopolis'tir. Yine de, bütün hatalarını bağışlayacağım. Eşini ve çocuklarını buraya getir ve size yaşayabileceğiniz topraklar, üzüm bağları ve zeytin ağaçları vereyim ve size sevgiyle bakayım. Kendini beyhude umutlarıyla kandırma, zira kendisini Yahudilerden

26 Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev: Yusuf Gedikli, İstanbul: Selenge, 2006, s.140-141; Treadgold, *A History of the Byzance State and Society*, s.294.

kurtaramamış ve (çarmıha gerilmiş olan) Mesih seni benden kurtarabilir mi? Zira denizin dibine dahi insan, ellerimi uzatarak seni yakalayacağım. Daha sonra hiç istemeyeceğin şartlar altında beni göreceksin²⁷.”

Gerçi bu mektuplar modern alimler tarafından şüpheyle karşılanmıştır ve bazıları gerçekliğini ret dahi etmişler²⁸. Ancak dönemin atmosferini anlamak için yine de önemli bir belgedirler.

Herakleios ilk savaşında Sâsânîleri büyük bir bozguna uğratmıştır. İmparator motive olmuş bir ordu ile Sâsânîlerin üzerine gidecekken Avarların Bizans'ın sınırlarını tehdit etmesi Herakleios'un başkente dönmesine neden olmuştur²⁹.

Avar sorununu halleden Herakleios 623 yılında Sâsânîler üzerine yeni bir sefer başlatmıştır. İlk seferde olduğu gibi denize açılan imparator bu sefer Trapezounta (Trabzon) şehrine inip Pontos bölgesinde geçti ve Ermenilerin topraklarına girmiştir. Bizans-Armenia'sının başkenti Theodosiopolis'ten Pers-Armenia'sının başkenti Dvin'e kadar uzun bir yol kat ederek Naksouana'ya (Nahçıvan) girmiş ve İran Azerbaycan'ına akınlar düzenleyerek Sâsânîlerin başkentine doğru ilerlemiştir. İmparatorun bu ilerlemesinin bir nedeni de Sâsânîlerin Kudüs'ü istilası sırasında Hıristiyanların kutsal emanetlerini almasıdır. Eğer imparator bu emanetleri alırsa Hıristiyanlar üzerindeki etkisini daha da arttırabilirdi. Herakleios'un gelişi ile IV. Pervîz Nineve şehrine kaçmış ve Gandzak (Gence) şehri imparatorun gazabına uğrayarak küle dönmüştür. İmparator daha sonra komşu şehir Thebarmes'e geçti ve bu şehir de Gandzak ile aynı sonu yaşadı. İmparator Herakleios düşmanına hiç acımayarak Sâsânî başkenti Ktesiphon'a doğru ilerlemiştir. Ancak kışın gelmesi imparatorun seferi sonlandırmasına neden olmuştur. Herakleios ordusunu dinlendirmek için Albania bölgesine gitmiştir³⁰. İleriki seferlerinin planlarını yapan Herakleios Kura, Aras, Albania ve Armania bölgeleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Baharın gelmesiyle birlikte iki ordu tekrardan savaş için harekete geçmiştir. Bu sefer savaş Armenia toprakları üzerinde gerçekleşecektir. Theophanes imparatorun bu savaşta yapacağı taktiği şöyle nakletmektedir: “*Kıvrak Sâsânî*

27 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.79-80.

28 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.79-80. Bu ve Herakleios dönemine ait diğer mektuplara dair bkz; Maksymiuk Katarzyna Iwona, “Destruction of the ādur gušnasp temple in ādurbādagān as a revenge for abduction of the Holy Cross from Jerusalem in the context of the letters of Heraclius,” *ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА (Istoriya Drevnego Mira)*, Udc 94 (357), ss.109-125.

29 *Chronicon Paschale 284-628 AD*, s.165.

30 Theophanis, *Chronographia*, ss.306-308;

ordusunu çetin topraklarda dolaşırken atlarını yordüğünü ve zayı ettiğini bilelim kardeşlerim. Bize gelince, Hüsrev'e karşı tüm hızımızla ilerleyelim ki, beklenmedik bir anda üzerlerine atılarak onu şaşkına çevirelim³¹." Kalankatlı Moses de buna benzer bir yorum yaparak imparatorun taktiğini bize şöyle anlatmaktadır: "Herakliyus ülkesini ve şehirlerini alan ve onları itaatle koruyan İran birliklerine hücum etmiyor, onların yakınından geçmiyor ve savaşta tahrik etmiyordu. İranlıları kendi ülkesinde bırakıp ordusuyla denizi geçti, yolunu Egerlerin topraklarına uğratarak Ermeniyeye dahil oldu, Aras nehrini geçti ve büyük Hüsrev şahın üzerine ansızın hücum etmek istedi³²." Sâsânî komutanı Şahravaz da Theophanes'te geçtiği gibi Armania'daki toprakların güvenliğini sağlamak için Gardman'dan geçerek Armania-İberya sınırında, Aparner olarak da adlandırılan Transkafkasya Tigranokerta'sının etrafındaki karargâha dönmüştür, yani ordusunu çetin kırlarda yormuştur. Diğer bir Sâsânî komutanı olan Şahen de 30.000 kişilik bir orduyla Şahravaz'a katılmıştır. İki komutan Herakleios'un ordularını çember içine aldı, lakin Herakleios Şahen'in bulunduğu kanata saldırmış ve onun ordularını yarararak Dziğug yolundan Naksouana ovasına inmiş ve Vrencunig Kasabasından Aras'a geçmiştir. Şahravaz ve Şahen ordularıyla peşlerine düşmüştür. Herakleios Pakrevant'a ve Abahunik'e doğru inmiş ve Hreçmunkh denilen bir köyde konaklamıştır. Bu sırada Şahravaz ordularıyla dinlenmeden daha güneye inerek Ağiouit kazasına gelmiştir. 6.000 seçkin adamı ile Van gölünün kuzeydoğu kıyısındaki Erçiş'te mevzilenmiştir³³. Şahravaz, Herakleios'a pusus kurarak kellesini IV. Pervîz'e götürmek istemiştir. Ancak casusları aracılığıyla bu pusudan haberdar olan Herakleios 20.000 askeri ile Erçiş'e doğru yürümüştür. Gece vakti Sâsânî birliklerine aniden saldıran Bizans ordusu Sâsânîleri şehre hapsedmiş ve şehri ateşe vermiştir. Sâsânî ordusu şehirde kül olurken sadece komutan Şahravaz kaçıp kurtulabilmiştir. Kış ayının gelmesi üzerine imparator sefere son verdi ve ordusuyla birlikte önce Kaisareia'ya oradan da Amaseia (Amasya) bölgesine gitmiştir³⁴.

Havaların ısınmasıyla birlikte imparator bu seferde Phokas döneminde kaybedilen Mesopotamia'daki (Mezopotamya) topraklar üzerine yürümeye karar vermiştir. 625 yılının Mart ayında Herakleios, Martyropolis (Silvan), Amida (Diyarbakır), Samosata (Samsat) ve Germanikeai'dan (Maraş) güney Armania'nın batı kısımlarına akınlar düzenlemiş ve bu şehirleri Bizans topraklarına katmıştır³⁵. Sâsânî komutanı Şahravaz yeni bir ordu ile Bizans'ın

31 Theophanis, *Chronographia*, s.441.

32 Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, s.141.

33 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.82.

34 Theophanis, *Chronographia*, ss.308-312.

35 Grousset, René, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*, s.274.

bu ilerleyişini durdurmak için peşlerinden gitmiştir. İmparator Herakleios'u Martyropolis ve Amida şehri arasında sıkıştırmıştır. Güneye doğru ilerleyen imparator Adana civarına varınca karşılık vermeyi göze almış ve Sâsânî ordusuyla yeni bir muharebeye tutuşmuştur. Savaş Bizans için de ağır kayıplarla geçmesine rağmen, Theophanes bu savaşı lejander bir anlatımla sunarak Herakleios'u bir nevi tanrılaştırmaktadır³⁶. Bizans ordusu Sâsânî ordusuna da bu savaşta ağır bir mağlubiyet yaşatmış ve Şahravaz korkusundan gece gizlice ordusuyla geri çekilmiştir. İmparator ise ordusunu toplamış ve kışı geçirmek için Sebasteia (Sivas) şehrine gitmiştir³⁷.

Sâsânî Şahı IV. Pervîz bu mağlubiyetten sonra savaşı tam olarak neticelendirmek için genel bir seferberlik başlatmış ve eli silah tutan herkesi Sâsânî ordusuna almıştır. Ayrıca şah Bizans'ın Batı'daki en büyük düşmanı olan Avarlarla da anlaşmıştır³⁸. Herakleios ise elindeki mevcut güçle Sâsânîlere ve Avarlara karşı koymanın yollarını bulmaya çalışmıştır. Ordusunu üçe bölen Herakleios, ilk ordusunu başkent Konstantinopolis'e yollayarak şehrin savunmasını kuvvetlendirmiştir. Kardeşi Theodoros'u ikinci orduyla Mesopotamia'da bulunan Sâsânî komutanı Şahen'in üzerine göndermiştir. Üçüncü orduyu ise kendi komutasına alarak Armania ve Kaukasos'u (Kafkaslar) zapt edip, buradan da Sâsânî topraklarına saldırmayı planlamıştır³⁹.

Sâsânîler ise Avarlarla güçlerini birleştirerek 29 Haziran 626 tarihinde Konstantinopolis'i kuşatmışlardır⁴⁰. Ancak Sâsânîler Avarlara nazaran kuşatmada daha pasif bir rol oynamışlardır. Bizans'ın barış görüşmelerine katılan Avarlar çok ağır şartlar öne sürdükleri için iki güç arasında bir savaş yapılamamıştır ve kuşatma yaz ayı boyunca devam etmiştir⁴¹.

İmparator Herakleios bu kuşatma sırasında Karadeniz bölgesindedir ve Sâsânî-Avar ittifakına karşı kendine yeni bir müttefik aramıştır. O sırada Karadeniz'in Kuzey'inde Hazar Türkleri vardır ve bu Türkleri Ziebel adında bir hakan yönetmiştir⁴². Herakleios, Hazar Hakanına kızını vermek suretiyle Hazarlarla

36 Theophanes Sarbaros'un Kosmas'a Herakleios hakkında şunları söyler: "Kosmas, Kaesar'ın savaşta ne kadar cesurca durduğunu, bu kadar kalabalığa karşı nasıl tek başına savaştığını ve darbeleri bir örs gibi nasıl savuşturduğunu görüyor musun?" Detaylı bilgi için bkz: Theophanis, *Chronographia*, s.313.

37 Theophanis, *Chronographia*, s.314.

38 Theophanis, *Chronographia*, s.315.

39 Öztürk Engin, *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, s.128.

40 *Chronicon Paschale 284-628 AD*, s.170-171.

41 Detaylı bilgi için bkz: *Chronicon Paschale 284-628 AD*, ss.170-178; Theophanis, *Chronographia*, s.315-316.

42 Bizans-Hazar ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz: Artamonov Mihail Illarionoviç, *Hazar Tarihi*, b.5, çev: Ahsen Batur, İstanbul: Selenge, 2019, ss.191-210; Dunlop Douglas Morton, *Hazar Yahudi Tarihi*, b.2, çev: Zahide Ay, İstanbul: Selenge, 2016, ss.43-47.

ittifak kurmayı başarmıştır⁴³. İmparatorun buradaki amacı Transkafkasya üzerinden Sâsânî Devletini kuşatmaktır. Ayrıca Herakleios'un yaptığı bu ittifak Batı'da da etkisini göstermiştir. Hem Konstantinopolis'in güçlü surlarını aşamayan hem de Bizans-Hazar ittifakını gören Avarlar kuşatmayı kaldırmışlardır. İmparator Batı'daki sorunun çözümü ile kendisini artık doğudaki düşmanına odaklayabilecektir⁴⁴.

İmparator Herakleios Hazar ittifakının yanında ikinci bir hamle olarak İberya'yı da yanına çekmek istemektedir. Ancak İberya Kralı I. Stephannos Ortodoks mezhebenden olmasına rağmen Sâsânî safında durmayı tercih etmiştir. Bizans ve Hazar birlikleri İberya'nın bu tutumuna karşılık 627 yılında Tiflis'e girerek şehri muhasara etmişlerdir⁴⁵. Bu iki büyük güce dayanamayan Kral I. Stephannos yenilmiş ve Hazar Hakanı onun kellesini alarak İmparator Herakleios'a yollamıştır. Herakleios İberya'nın başına Mthavar I. Adarnase adında birini geçirmiştir⁴⁶. Bu sayede Bizans Kuzey bölgesinde Sâsânîlere karşı tam bir üstünlük oluşturmuştur.

İmparator savaş mevsimini beklerken Hazar Hakanı Ziebel ölmüştü ve Bizans Türklerin askeri gücünden mahrum kalmıştır. Herakleios Sâsânîlere karşı yeni yapacağı seferde elindeki askeri imkanlarla yetinmek zorundadır. Savaş mevsiminin gelmesiyle imparator Armenia coğrafyasına inmiştir. Eçmiyadzin yöresinden, Vartanagerd yakınındaki Aras'ı aşarak Kogovit eyaletine kadar gitmiştir. Daha sonra Urmiye Gölü'nün Kuzeybatısındaki Her ve Zarevant nahiyelerine geçerek Güneye Asur'a, Ktesiphon ve Destgerd'deki Sâsânî sarayına gitmiştir. Herakleios'un ilerlemesine engel olmak için Naksouana (Nahçıvan) bölgesinde konuşlanmış olan Sâsânî komutanı Rozbihan (Roc Vehan/Razates) Herakleios'u durduramamıştır. Sebeos'un verdiği bilgiye göre savaş Zarasp Dağı'nın öbür tarafında, Büyük Zap suyunun ovasında olmuştur⁴⁷. Herakleios Sâsânîleri bu bölgede bekliyordu. 1 Aralık 627'de Büyük Zap'ı geçen Herakleios, Sâsânîlerin haberi olmadan hareket ederek Ninova harabelerinin yakınına konuşlanmıştır⁴⁸. Sâsânî ordusunun haberi olmadan hızlı manevralarla hareket eden İmparator Herakleios Sâsânî ordularını gafil

43 İmparatorun kızı Eudokia'yı Hazar Hakanına vermesi Patrik Nikephoros'un kroniğinde geçer. Bkz: Nicephori Patriarchae Constantinopolitani, *Breviarium Historicum*, s.11-12. Theophanes yalnızca hediyelerden, hakanın Herakleios'a gösterdiği saygıdan ve askeri yardımından bahseder. Bkz: Theophanis, *Chronographia*, s.316.

44 Öztürk Engin, *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, s.128-129.

45 *Gürcistan Tarihi*, çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK, 2003, s.191; Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, s.147.

46 *Gürcistan Tarihi*, s.192-193.

47 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.83-84.

48 Theophanis, *Chronographia*, s.318.

avlayarak onlara büyük bir hezimet yaşatmıştır. Hatta Sebeos, “*Aniden çark ederek, korkunç bir şekilde onlara saldırdı. Ovaya sis çökmüştü ve Sâsânî bilikleri Herakleios'un dönüşünü çoktan çatışmaya başlamışken öğrendiler*”⁴⁹ demektedir. 12 Aralık 1627 tarihinde Sâsânîler Bizans karşısında belki de hayatlarının en büyük darbesini almışlardır⁵⁰.

İmparator Herakleios bu büyük zaferine karşı muzaffer bir şekilde dönmekten ziyade Sâsânî şahını tahttan indirmek niyetindedir. Ordusunu birkaç gün dinlendirdikten sonra Sâsânî topraklarına doğru yola çıkan Herakleios yol üzerinde bir Sâsânî ulağını yakalamıştır ve Sâsânî Şahı IV. Pervîz'in komutanı olan Şahrabaz'ı geri çağırıldığını bildiren mektubunu ele geçirmiştir. Herakleios Sâsânî şahının ağzından bir mektup kaleme aldirarak, Bizans'a ağır bir darbe vurulduğunu ve Şahravaz'ın bulunduğu mevkiden ayrılmaması gerektiğini yazdırmıştır. Komutan Şahravaz bu mektup üzerine yerinde durması Şah IV. Pervîz'i daha da güçsüz bırakmıştır. Herakleios'un ilerleyişinin devam etmesi üzerine Ktesiphon'dan da kaçan IV. Pervîz daha da doğuya giderek Suaiana'ya (Huzistan) gitmiştir. Herakleios ordusuyla Ktesiphon'a geldiğinde bomboş ve muhteşem bir mimari eserle karşılaşmıştır. Ancak galibiyetinin bir nişanesi ve bunca yıllık acının bir intikamı olarak imparator bu antik kenti ve sarayı yakmıştır. Şehri ele geçirme imkânı varken imparator ordusuna geri dönme talimatı vermiş ve kışı geçirmek için Azerbaycan'daki Gandzak (Gence) bölgesine gitmiştir⁵¹.

V. Armenia'nın Geri Alınışını

Sâsânî Şahı IV. Pervîz aldığı bu ağır darbelere karşı Bizans ile anlaşmaya yanaşmayarak imparatorluk içinde bir infiale yol açmıştır. Aslında Herakleios Sâsânîlerin üzerine bu kadar gitme niyetinde değildir, zira IV. Pervîz'e şöyle bir mektup yazmıştır; “*Barişa doğru ilerlerken seni takip ediyorum. Zira Persia'yı yakmak benim özgür irademden dolayı olmadı, buna sen zorladın. Bu nedenle, şimdi bile silahlarımızı bırakalım ve barışı kucaklayalım. Ateş her şeyi küle çevirmeden söndürelim*”⁵². Ancak Herakleios'un isteği olmamış ve şahın direktmesi tebaanın ona karşı cephe almasına neden olmuştur. Böylece IV. Pervîz'i tahttan indirerek yerine oğlu II. Kavad'ı (Siroes) şah ilan etmişlerdir⁵³.

49 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.84.

50 Savaşın detayları için bkz: Theophanis, *Chronographia*, s.318.

51 Theophanis, *Chronographia*, ss.318-320; *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.84-85.

52 Theophanis, *Chronographia*, s.324.

53 Theophanis, *Chronographia*, s.326-327; *Chronicon Paschale 284-628 AD*, s.182-183; *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.85; Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, s.156.

İmparator Herakleios bu sırada Tebriz şehrini almıştır ve Sâsânî toprakları üzerindeki faaliyetlerine aralıksız devam etmektedir. Sâsânîlerden oluşan bir elçilik gurubu İmparator Herakleios'un yanına gelerek II. Kavad'ın tahta çıktığını bildiren mektubu takdim etmişlerdir⁵⁴. Pervîz'e nazaran oğlu II. Kavad daha ılıman bir liderdir ve Herakleios ile barış yapma taraftarıdır. II. Kavad devlet erkânına bir anlaşma yapmanın gerekli olduğunu danışarak onlara; *"İmparator ile bir anlaşma yapmak ve imparatorluğun [Bizans'ın] topraklarından vazgeçmek gereklidir. Bütün bölge üzerinde bir anlaşma yapmalıyız"*⁵⁵ demektedir. Hatta Paskal kroniğinde bu konuya dair şahın imparatora yazdığı yarım kalmış bir mektup vardır:

*"Şahların şahı Kabates'ten [Kavad] pek merhametli kardeşimiz Roma İmparatoru Herakleios'a. En büyük sevinci en merhametli kardeşimize Roma İmparatoruna veriyoruz. Tanrı'nın koruması sayesinde, şans eseri büyük bir taçla bezedik ve ceddimizin ve atalarımızın tahtına sahip olduk. Bu nedenle, Tanrı tarafından söz konusu tahtı ve sahipliğini kazanmaya böylece lütüfkâr olarak layık görüldük, gücümüz yettiği ölçüde bunu yapmaya karar verdik ve gerektiği gibi, iyi niyetle yapılmasını emrettik. Tanrı bizi böylesine büyük bir taht ve saltanat için kutsadığına göre, zindana kapatılan her insanı salıverme niyetimiz var. Bundan sonra, insanlığın ve bu devletin yararına ve hizmetine yönelik bir şey varsa ve bizim tarafımızdan emredilmesi mümkünse, biz emrettik ve yapıldı. Sizinle, Romalıların imparatoru ve kardeşimiz, Roma İmparatoru ve geri kalan milletler ve devletimizi çevreleyen diğer prenslerle barış ve sevgi içinde yaşamaya niyetimiz var. Kardeşliğinizin Romalıların imparatoru ile aynı tahta sahip olmamızdan memnun olduğu gerçeğinden dolayı..."*⁵⁶

Bir mektup yolladığı kaynaklarda hem fikirdir. Sebeos'un verdiği bilgiye göre Rashnan adlı bir prens bu anlaşmayı yapmak için gönderilmiştir⁵⁷.

Herakleios'un şartlarını kabul eden II. Kavad 628 yılında bir barış anlaşması imzalamıştır. Herakleios'un şartlarına göre Bizans İmparatorluğu, İmparator Maurikios dönemindeki topraklarına geri dönecek, yani Mesopotamia (Mezopotamya), Kudüs ve bilhassa Armenia'nın büyük bir bölümü tekrardan Bizans'a geçecektir⁵⁸. Ayrıca toprakların yanında Kudüs'ün alınmasından sonra

54 *Chronicon Paschale 284-628 AD*, s.183.

55 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.85.

56 *Chronicon Paschale 284-628 AD*, s.188.

57 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.85-86.

58 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.86.

Sâsânîlere geçen kutsal emanetler Bizans'a geri verilmiştir⁵⁹ ve Herakleios Hıristiyan dünyasında farklı bir imaj yaratmış, deyim yerindeyse o artık ikinci bir İsa'dır.

VI. İlk İslam Fetihlerinde Bizans ve Ermeniler

İmparator Herakleios Sâsânî sorununu çözdükten sonra bölgedeki otoritesini tekrar tesis etmeye çalışmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Kartaca günlerinde planladığı yeni sistemi Sâsânî savaşında uyguladığı da görülmüştür. Toprak ve askeri bir sistem olan *thema*'nın ilk adımlarını bu sefer sırasında görülmüştür. 623 yılında ilk sefere çıktığında büyük bir ihtimal Opsikon themasının ilk nüvesini oluşturmaktadır⁶⁰. Armenia coğrafyasındaki kazanımlarıyla da aynısını burada da yapmıştır⁶¹. Zaten Herakleios döneminde iki ana thema gözümüze çarpmaktadır; bunlar Opsikon ve Armenikon themalarıdır. Vasilev de benzer görüştedir ve bu konu hakkında şöyle söylemektedir: “*Daha sonra rejimin diğer eyaletlerde uygulanacak olan thema sistemi Ermenistan’da başladı*”⁶². Ancak bu yeni sistem tam oturmadan yeni bir güç tarih sahnesine çıkmıştır. İslam dini altın Peygamber Muhammed ve ona inanan Araplar yavaşça birleşerek yeni bir düzen tesis etmişlerdir. Bizans'ın Doğu'da Sâsânîleri etkisiz hale getirmesi ve Sâsânîlerin bir iç savaşa sürüklenmesi Müslüman Arapların yapacağı fetihlerle Sâsânîlerin yerini almasına neden olmuştur. Böylece Doğu'da Sâsânîler tarihin derinliklerine karışırken Müslüman Araplar Bizans'ın yeni rakibi olmuştur. Bu bir nevi Greko-Roma kültüründe ve literatüründe önemli bir yer edinmiş olan Pers algısının yerini Müslüman Arapların alması demektir.

Bu iki güç arasındaki ilk diplomatik temas 628 yılında Peygamber Muhammed'in İmparator Herakleios'a gönderdiği İslamiyet'e davet mektubu ile başlamaktadır⁶³. İmparator Herakleios'un olumsuz cevabından sonra iki güç arasında ilk çarpışma 629 yılında Mu'ta'da meydana gelmiştir.

59 Kirakos Gandzakets'i's *History of the Armenians*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1986, s.21.

60 Paskal kroniğinde 'Opsariou komes' [κόμης τοῦ ὀψαρίου] şeklinde geçen bir ibare vardır. *Chronicon Paschale 284-628 AD*, s.168. Mösyö Ostrogorsky bunun Opsikon olarak okunması gerektiğini söyler. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.94- 3. dipnot.

61 “Theophanes kroniğinde “İmparator, Narbas nehrinin sığı yerinden bir geçit olup olmadığını öğrenmek için 'Armeniakon Tourmarkhos'u Georgios'u nehre kadar gönderdi” der. Theophanis, *Chronographia*, s.325.

62 Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s.266.

63 İslam ve Ermeni kaynaklarında çeşitli mektuplar mevcuttur. Mektuplar için bkz: Öztürk, *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, s.175-175, dp.502.

Savaşçı Peygamber Muhammed adına Halid b. Velid kumanda etmektedir⁶⁴. Ancak Müslüman Arapların henüz güçlü bir orduya sahip olmamaları Bizans karşısında hezimete uğramalarına neden olmuştur⁶⁵.

İmparator Heraklios Mu'ta savaşından sonra hac ziyareti için 21 Mart 630'da Kudüs'e gitmiş ve ardından da Konstantinopolis'e dönmüştür. Bu sıralarda Peygamber Muhammed 632 yılında vefat etmiş ve İslam Devleti'nin başına halife unvanıyla Ebubekir geçmiştir. Bizans ile İslam Devleti arasındaki ilk büyük çarpışmalar Halife Ebubekir döneminde başlamış ve Halide Ömer döneminde büyük bir hız kazanmıştır. 634-637 yılları arasında Suriye'nin Güney'inde iki güç arasında ilk defa açık alanda bir meydan savaşı yapılmış ve Bizans ordusu büyük bir yenilgiyle karşılaşmıştır⁶⁶. Savaş iki sene sonra (636) Suriye'nin Kuzey bölgesine taşınmıştır. Yermük savaşında Müslüman Araplar Şam ve Hims'i Bizans'ın elinden almışlardır. Daha fazla hezimete uğramak istemeyen Bizans *Sakellarios*⁶⁷ Theodoros Trithyrios ve Ermeni komutan Vahan'ı büyük bir ordu ile bölgeye yollamış ancak bir başarı elde edilememiştir⁶⁸.

Müslüman Arapların Bizans'a ve Hıristiyan dünyasına karşı ilk büyük akınlarının başında Yermük savaşı gelmektedir⁶⁹. Bu savaş bir buçuk aydan fazla sürmüştür. Yermük savaşı Müslüman Araplar açısından da çok önemli bir savaştır. İkel bedevi savaş nizamı ve taktikleri yerine tıpkı Bizans gibi bölük ve tabur sistemi ile savaşmışlardır. Müslüman Arapların bu tarzı Maurikios'un *strategikon*'unda Bizanslılara tavsiye ettiği savaş şekline benzemektedir⁷⁰. Bizans gibi gücün böyle zorlanmasının bir nedeni de Ermeni

64 Mu'ta hakkında bilgi için bkz: İbn Cerir et-Taberi, *Tarihu't-Taberi*, c.III, çev: Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu, 2019, ss.39-45; Halife B. Hayyât, *et-Târîh*, çev: Ömer Sabuncu, Mahmut Sabuncu, Ankara: Ankara Okulu, 2019, s.73; İbn Ebi Şeybe, *Kitâbü'l-Megâzi*, çev: Ramazan Önal, Ahmet Şen, Ankara: Ankara Okulu, 2019, ss.185-191.

65 Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, ss.71-74.

66 Taberi bu konuda çok uzun bir anlatım yapmaktadır bkz: İbn Cerir et-Taberi, *Tarihu't-Taberi*, ss.399-425. İbn A'sem de İmparator ve Araplar komutanları arasında geçen mektuplara da yer vererek uzun bir anlatım yapmaktadır bkz: İbn A'sem, *el-Fütüh*, c.I, çev: Mehmet Cevher Caduk, Ankara: Ankara Okulu, 2020, ss.187-229; Halife B. Hayyât, *et-Târîh*, s.109; Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, ss.98-100.

67 İdari ve mali görevlerle görevlendirilmiş bir memurdur. Bu orun Bizans imparatorluğunda laik kesimde kullanıldığı kadar, ruhban sınıfı içinde de kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Khazdan Alexander, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.III, New York: OUP, 1991, s.1818-1829.

68 Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s.179-180. İslam kaynaklarına göre Bizans komutanlarına anlatılan Cheikh'in yorumları için bkz: Cheikh Nadia Maria, *Arapların Gözüyle Bizans*, çev: Mehmet Morali, İstanbul: Alfa, 2012, ss.47-49.

69 Yermük savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz: Fayda Mustafa, "Yermük Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.43, İstanbul 2013, s.485-486.

70 Maurikios'a atfedilen bu strategikon kitabı için bkz: *Mauricce's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, çev: George T. Dennis, Philadelphia: UPP, 1984; Türkçe çev: *Strategikon – Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, çev: Volkan Atmaca, İstanbul: Kırmızıkeçi, 2010.

ve diğer imparatorluk içinde bulunan milletlerden oluşmuş askerlerin Müslüman Araplarla ve onların savaş teknikleriyle daha önce karşılaşmamış olmaları da olabilir. Ayrıca ordu içindeki ihtilaflar (Theodoros Trithyrios ve Ermeni komutan Vahan gibi) Bizans'ın birlik duygusunu yok etmektedir. Bunun yanında Yunan, Ermeni ve Hıristiyan Araplar arasında da bir birlik yoktur. Müslüman Araplar Bizans'ın tam aksine dini duyguları ile bir bütünlük oluşturmaktadırlar. Ermenilerden bile Müslüman Arapların saflarına geçen aileler olmuştur⁷¹. Ermenilerin bu saf değiştirmeye adetleri tıpkı Bizans-Sâsânî döneminde olduğu gibi Bizans-İslâm döneminde de olmuştur. Ermeniler kendi içlerinde dini ve milli bir birlik sağlayamadıkları ve kabile zihniyetinden kurtulamadıkları için bu dönemde de iki güç arasında kaldılar ve mecburen bir denge siyaseti izlemişlerdir⁷².

Yunan yazarlarına göre savaşın kaybedilmesi itaatsiz komutanlar ve Ermenilerin suçudur. İmparator Herakleios'un Araplarla meydan savaşından kaçınılması gerektiği sözünü yerine getirmedikleri ve Bizans askerlerinin komutan Vahan'ı imparator yapmak için kalkışma yaptıkları için kaybedildiğini kaydetmişlerdir⁷³. Bu durum daha çok Yunan yazarların imparatoru haklı çıkarmak ve başarısızlıkları Ermeni ve diğer ordu içindeki askerlere yüklemek için yazdıkları çok açıktır. Ayrıca dönem hakkında bilgi veren Arap kaynakları da Ermenilerin Bizans'a karşı bir kalkışma içinde bulunduğundan da bahsetmemektedir.

Suriye'nin kaybedilmesi ve Müslüman Arapların Mezopotamia sınırına dayanması Bizans için pek olumlu olmamıştır. Araplar kendi dil ve kültüründen olan Hıristiyanları kendi bünyesi içinde hızlı bir şekilde toplamıştır. Bu Doğu'da Bizans için hem nüfus ve askeri hem de dini prestij açısından bir kayıptır. Doğu'daki Bizans ordularının önemli bir bölümünü Ermenilerin yanı sıra Hıristiyan Araplar da oluşturmaktadır. Arap nüfusunun azalması Bizans ordusunu Ermeni nüfusuna bağlı kılmaktadır ve bu ister istemez Bizans için bir tehlikedir. Daha önce de görüldüğü gibi Ermeniler kendi içlerinde çok sık saf değiştirebilmektedirler.

Müslüman Arapların Suriye'yi ele geçirmesiyle artık İslam orduları Mesopotamia'ya saldırmak için hazırdır. Zaten 636 yılında İyâz b. Ganm'ın Melitene'ye (Malatya) kadar gelip yerli halkı vergiye bağlaması Mesopotamia'nın işgali için bir başlangıçtır⁷⁴. Ancak Bizanslılar karşı saldırıya

71 Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s.132-133.

72 Öztürk, *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, s.133.

73 Theophanis, *Chronographia*, s.337-338.

74 İbn Cerir et-Taberi, *Tarihü't-Taberi*, ss.589-591.

geçince Müslüman Araplar bu bölgede fazla tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 637 yılında Müslüman Araplar bölgeden çekilirken Bizans ile Kinnasrin (Chalkis) adında bir anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmayı yapan Bizans valisi Ioannes Katias ile İyâz b. Ganm yıllık 100.000 altın vergi karşılığında anlaşmışlardır. Bizans'ın ödeyeceği bu vergi ile Araplar Fırat civarından uzak duracaklardır. Bu anlaşma İmparator Herakleios'un hoşuna gitmemiştir. İmparatorluk ekonomisinin bu denli kötü olduğu bir dönemde bu vergi Bizans için çok ağırdır. Anlaşmaya imzasını atan Vali Katias imparatorun gazabından kurtulamamış ve sürgün edilmiştir⁷⁵.

Ioannes Katias'ın yerine atanan yeni Vali Ptolemaios barış yanlışı bir vali değildir ve Müslüman Araplara vergi vermeyi reddetmektedir. Valinin bu davranışı barışın bozulmasına ve İslam ordularının Mesopotamia'ya girmesine neden olmuştur. İyâz b. Ganm komutasındaki İslam orduları Edessa'yı (Urfa) ele geçirmiştir⁷⁶. Bölgede kalıcı olabilmek için yerel toprak sahiplerini – ki bunlar içinde Ermeniler de vardır – kendi saflarına çeken Müslüman Araplar bu toprak sahipleri ile anlaşmalar yapmışlardır. Bizans sayıca üstün bir orduya sahip olsa da Müslüman Araplarla bir savaşı göze alamamıştır⁷⁷.

Müslüman Araplar ile yapılan son anlaşmadaki taahhüt edilen paranın verilmemesi üzerine İyâz b. Ganm ordusu ile Mesopotamia'ya üzerinden askeri seferlerini tekrar başlatmışlardır (639-40). Ayrıca Amr b. el-As komutasındaki diğer bir İslam ordusu da aynı tarihlerde Mısır'ı ele geçirmiştir. Bizans'ın tahıl deposu Müslümanların eline geçmiş ve bu Bizans'ın gıda yönünden büyük bir sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. İyâz b. Ganm'ın da Mesopotamia'da yaptığı hızlı fetihler Bizans'ı iyice güçsüz bir duruma düşürmüştür⁷⁸.

Bizans, Müslüman Arapların ilerleyişini önlemek için David Urtaya ve Titus adlı komutanları Mesopotamia'ya göndermiştir. Ancak Müslüman Araplar ile yapılan savaş Bizans için başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁷⁹. Bizans'ın bu uzun soluklu başarısızlıkları genel olarak İmparator Herakleios'un ordularının başında bulunmadığından kaynaklanmaktadır. Sâsânîlere karşı gösterdiği üstünlüğü Müslüman Araplara karşı gösterememesinin en büyük nedeni de budur. Tecrübeli komutanlardan yoksun olan Bizans Müslüman Araplara karşı sürekli darbe almıştır. 11 Şubat 641 yılında da İmparator Herakleios'un ölümü Bizans için en büyük darbe olmuştur.

75 Theophanis, *Chronographia*, s.340.

76 *The Chronicle of Zuqnin (Parts III and IV. A.D. 488-775)*, çev: Amir Harrak, Canada: PIMS, 1999, s.143.

77 Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s.160-161.

78 Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s.184.

79 Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, s.184.

VII. İmparator Herakleios Döneminde Ermenilerin ve Armenia'nın Genel Durumu

Bizans-Sâsânî ve daha sonra İslami dönemdeki savaşlarda Ermeni nüfusunun büyük çoğunluğu her zaman olduğu gibi Bizans tarafındadır. Maurikios dönemindeki Ermeni politikası ve Phokas döneminde genel çöküş Ermenileri Sâsânî saflarına itse de veya mecbur bıraksa da, İmparator Herakleios döneminde Ermeniler tekrar Bizans saflarına dönmüşlerdir. Bunun nedeni yukarıda da bahsettiğimiz gibi Herakleios'un Ermeni kökenli olabilme ihtimali – En azından Ermeniler onu kendi neseplerinden görmektedir – ve imparatorun Ermeni topraklarını önemsemesi gösterilebilir. Diğer önemli bir neden ise Herakleios'un dini duyguları çok etkin bir şekilde kullandığı ve Sâsânîleri yenerek kutsal emanetleri geri alması da Hıristiyan toplumlar nazarında etkilidir. Öyle ki Sebeos Herakleios için '*Kutlu, dindar, bahtiyar Herakleios*⁸⁰' der. Ermeni kronikçinin Herakleios hakkında böyle yazmasının en önemli nedeni Kutsal Çarmıhın Sâsânîlerden geri alınmasıdır. Sebeos bu olayın Ermeniler arasında büyük bir heyecan yarattığını belirtir⁸¹.

Bizans ile Ermeniler arasındaki bu dini yakınlaşma önceki dönemlerde olduğu gibi dini bir zorlamayı beraberinde getirmiştir. Sâsânîlerin Ermenistan'a tam hâkim olduğu sıralarda Ermenilerin dini lideri Gomidas (Komitsas) olmuştur. Ancak uzun bir aradan sonra Ermenistan'ın büyük çoğunluğu tekrardan Bizans'ın eline geçince İmparator Herakleios dini açıdan bazı düzenlemelere girişmiştir⁸².

Bu sırada yeni şah olmuş olan II. Kavad Pers-armenia'nın başına Varazdirots adlı bir Ermeni beyini getirmiştir⁸³. Patrik Gomidas'ın ölümü üzerine yerine Abahunikli II. Krisdapor gelmiştir. Sebeos'a göre o '*keskin kılıç gibi sivri dilli, kibirli ve küstah bir adamdı*⁸⁴.' Onun bu özellikleri yakın zamanda makamından olmasına neden olmuştur. Marazban Varazdirots onun yerine Erz adında birini patrik olarak atamış ve 630 yılından 641 yılına kadar bu makamda kalmıştır. Sebeos onun hakkında "*O kimseyi kızdırmak istemeyen ve ağzından tek bir kötü söz çıkmayan, mütevazı ve naif bir adam*⁸⁵" demektedir.

80 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.90.

81 *The Armenia History attributed to Sebeos*, ss.90-94.

82 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.91-92; *Kirakos Gandzakets'i's History of the Armenians*, s.22.

83 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.86-87

84 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.87.

85 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.87.

İmparator Herakleios Doğu'daki otoritesini sağlayınca Bizans-armenia'sındaki ordularının başına Mıjej Kınuni (Mezzizios) adında Ermeni bir yerel beyi atamıştır. Mıjej 630 yılında Sâsânîlerin Bizans'a verdikleri topraklarda Bizans otoritesini sağlamak üzere gönderilmiştir. Herakleios'un Ermeniler üzerindeki bazı dini düzenlemeleri de bu zamanda başlamıştır. Mıjej, Pers-armenia'ya geldiğinde Patrik Erz'i Khalkedon itikadına davet etmiştir. Erz'in aksi bir hareketine karşysa Bizans protektorası altındaki Ermeni topraklarına başka bir patrik atayacağını ve Pers-armenia'daki patriğin yetki alanının daralacağını söylemiştir⁸⁶. Aynı durum İmparator Maurikios döneminde de yaşanmıştır. Bundan dolayı Patrik Erz siyasi açıdan bölünmüş Ermenileri dini açıdan da bölmek için Bizans'ın bu isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Ermeniler Gregoryan cemaatinden çıkartılıp Grek Ortodoks cemaatinin içine girmişlerdir. İmparator Herakleios Ermeni kilisesine daha da yakınlaşmak için Monotelit görüşün kurallarına uyum gösterip desteklemiştir. Tabii ki Patrik Erz'in bu ılıman yaklaşımında İmparator Herakleios'un kendisine verdiği Goğp (Kolp) şehrinin üçte biri ve bölgedeki tuz yataklarının da etkisi vardır⁸⁷.

Bu sırada Pers-armenia'ya bakarsak yalnızca Dıvin ve civarı Sâsânîlere kalmıştır ve Sâsânîler kendi iç çekişmelerinden dolayı bölgedeki otoritesini kaybetmiştir. Marazban Varazdirots özerk bir bey gibi hareket etmektedir ve Sâsânîli devlet erkânının emirlerini uygulamaktadır. Sâsânîler kendi iç meseleleri ile uğraşırken Varazdirots'un faaliyetleriyle de ilgilenmemektedir. Ancak Bizans-armenia'sını kumanda eden Mıjej Kınuni, Varazdirots'un faaliyetlerini Sâsânîlere abartılı bir biçimde bildirmiştir. Bu eskiden beri süre gelen yerel Ermeni beylerinin bir çekişmesidir ve iki beyin de zıtlaşması Bizans-Sâsânî cephesinde bir savaşa neden olabilecektir. Sebeos bunun hakkında şöyle bir bilgi vermektedir; "*Onun Armenia'da kalmasına izin verin; aksi takdirde iki lider hükümdar arasında büyük anlaşmazlık olacaktır*"⁸⁸.

Mıjej Varazdirots'un yönetimine bir son vermek için Kardeşi Karikhbed'i Dıvin'e yollamıştır. Sâsânî garnizonları ile arası iyi olan Varazdirots saldırıya uğrayacağı haberini alınca hemen Taron'a (Muş) kaçmış ve kendisine asker toplamaya başlamıştır. İkili arasında büyüyen olayı Varazdirots İmparator Herakleios'a bildirmiştir. İmparator Varazdirots'un huzuruna çıkmasına ve derdini anlatmasına müsaade etmiştir. Varazdirots'un suçsuz ve iftiraya uğradığı hükmüne varan imparator onu bağışlamış ve hediyeler bahşetmiştir. Sebeos imparator ve Varazdirots arasında geçen diyaloglardan şöyle bahsetmektedir; "*Kısa bir süre yanımda kalırsın, sonra seni büyük bir şerefle*

86 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.91.

87 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.91.

88 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.92.

ülkene göndereceğim.” Ayrıca Sebeos “Onun (Varazdirots) imparatorluk içindeki bütün Patrikoslardan daha üstün mevkiye getirerek onurlandırdı” der⁸⁹.

Ancak Varazdirots Bizans sarayında entrikalara karışmıştır. İmparator Herakleios'un oğulları babalarını devirmek için bir komplo kurmuşlardır ve sebebi bilinmeksizin Varazdirots da bu işin içindedir. İmparator bu komplodan haberdar oldu ve gerekli kişilere ağır cezalar vermiştir. Özellikle Varazdirots'un oğlu ve yeğeninin burunlarını kestirmiştir. Varazdirots, oğlu ve yeğenine göre daha şanslı olarak işkenceye ya da idam gibi bir ceza almamıştır. İmparatorun ona ılımlı bir şekilde yaklaşmasıyla yeri tam olarak bilinmeyen bir adaya sürgüne gönderilmiştir. Sebeos İmparator Herakleios'un Varazdirots'a gönderdiği bir mesajı şöyle nakletmektedir: “*Bana bu şekilde davranmana karşılık, benim ve çocuklarımın hayatına el uzatmadığın için ben de senin ve çocuklarının hayatına el uzatmayacağım. Git ve ben sana nerede emredersem orada kal, böylece sana merhamet göstereceğim.*” Sonrasında Sebeos şöyle bir bilgi verir; “*Her ne kadar taraftarları sıklıkla ‘Onu öldür!’ diye haykırırsalar da onlara kulak asmak istemedi. Fakat kendisini (Varazdirots), karısını ve çocuklarını bir adaya ve ‘Sürgün’ adını verdikleri sınırlılıklar şehrine götürmelerini emretti*”⁹⁰.

Sebeos'a göre David Saharuni adlı bir Ermeni Bey'i de bu komplo içinde rol almıştır. Ancak o başkentten kaçmış olmalıdır ki Mijej Kınuni onu yakalayarak imparatora göndermiştir. Ancak yolda Bizans askerlerinin elinden kaçarak Armenia'ya dönmüştür. David kendisine asker toplayarak Mijej Kınuni'yi öldürmüş ve Bizans birliklerinin başına geçmiştir⁹¹.

İmparator Herakleios bu duruma büyük bir tepki göstermemiştir. David'in ilginç bir şekilde Ermeni Beylerini kendi safına çekmesi bölge otoritesi açısından önemlidir ve İmparator Herakleios yaşanan bu olayları göz ardı ederek David'e *Kouropalates*⁹² unvanını vermiştir. Protokolde önemli bir sorun olduğu için imparator bu tarz unvan ve armağanlarla yerel beyleri kendi safında tutmak için bir politika izliyor olabilirdi.

Sebeos'un verdiği bilgiye göre David büyük bir ihtişamlı bu makamda üç sene kalmıştır (635-638). Ancak yerel Ermeni beylerinin birliği çok kısa sürmüştür.

89 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.92.

90 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.93.

91 *The Armenia History attributed to Sebeos*, s.93-94.

92 Protokolde ön sıralarda olan bir unvan olarak Kouropalateslik önce imparatorluk ailesine ve sonra Ermeni ve Gürcü beylerine verilen bir unvandı. Bkz: Khazdan Alexander, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.II, New York: OUP, 1991, s.1157.

638 yılında David Saharuni'ye karşı isyan eden Ermeniler onun emri altında olmayı reddetmişlerdir. Bu isyan Ermenileri kendi içinde zayıf düşürdüğü gibi Herakleios'un yeni tesis ettiği ve daha tam oturmamış tema sistemini de zayıf düşürmektedir. İsyanın başladığı bu dönemde İslam orduları da yukarıda bahsettiğimiz gibi Mesopotamia'ya girmişlerdir. Bizans ordularının Doğu'daki gücünün önemli bir bölümünü oluşturan Ermenilerin kendi aralarında bölünmesi Müslüman Arapların işini kolaylaştırmış ve Araplar kısa süre içerisinde Ermeniler üzerindeki nüfuzlarını genişleterek Bizans'ın nüfuzunu zayıflatmışlardır.

Sonuç

İmparator Maurikios'un ölümü ve Phokas'ın erki ele almasıyla imparatorluk tam bir kaosa sürüklenmiştir. Phokas'ın sekiz yıllık yönetimi Maurikios'un bütün kazanımlarını yok etmiş ve Sâsânîler çok kısa bir süre içinde Khalkedon (Kadıköy) yakınlarına kadar gelmişlerdir. Herakleios bu durumu düzeltmek için Bizans tahtını ele geçirmiş ve yaklaşık on bir yıl süren bir hazırlık dönemi atlatmıştır. Babasının komutanlığı zamanında Doğu bölgesinde sevilen bir ailedirler. Bu durum genç Herakleios'un hem bölgeyi iyi bilmesine hem de yerel ahaliyi yanına çekmesine yaramıştır. Uzun soluklu bir savaşın ardından Bizans Sâsânîlere üstün gelmiş ve Maurikios dönemindeki topraklara geri dönmüştür. Böylece Herakleios aklında olan yeni sistemi, yani themanın ilk şeklini teşkil etmiştir. Burada Armenikon bölgesi imparator için çok önemlidir ve yeni sisteminin ilk örneklerini burada uygulamıştır.

Sâsânîlerin kendi kabuklarına çekilmeleri Doğu'da yeni bir gücün büyük bir hızla yükselmesini sağlamıştır. Yeni bir dinle passioner güçlerini gösteren Müslüman Araplar çok kısa bir sürede Bizans ordusuna üst üste mağlubiyetler yaşatmışlardır ve Anadolu topraklarına girmişlerdir. Araplar İmparator Herakleios döneminde daha çok Mesopotamia bölgesine yoğunlaşmışlardır ve Armenia sınırlarına aldığımız yalnızca Melitene (Malatya) bölgesine kadar gelmişlerdir ancak bu bölgeyi hakimiyetleri altına almamışlardır. Armenia İmparator Herakleios döneminin sonuna kadar Bizans için güvenli bir sınır bölgesi olmuştur. Müslüman Araplar İmparatorun ölümüyle Armenia'ya gireceklerdir.

KAYNAKÇA

Artamonov Mihail Illarionoviç, *Hazar Tarihi*, b.5, çev: Ahsen Batur, İstanbul: Selenge, 2019.

Chronicon Paschale 284-628 AD, ing çev: Michael Whitby, Mary Whitby, Liverpool: LUP, 2007.

Cheikh Nadia Maria, *Arapların Gözüyle Bizans*, çev: Mehmet Morali, İstanbul: Alfa, 2012.

Diehl Charles, *L'afrique Byzantine de la Domination Byzantine en Afrique (533-709)*, Paris: Ernest Leroux, 1896.

Dunlop Douglas Morton, *Hazar Yahudi Tarihi*, b.2, çev: Zahide Ay, İstanbul: Selenge, 2016.

Garthwaite Gene, *The Persians*, Blackwell, 2005.

Grousset, René, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*, Paris: Payot, 1973.

Gürcistan Tarihi, çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK, 2003.

Haldon John, "The Reign of Heraclius – A Context for Change?" *The Reign of Heraclius (610-641) Crisis and Confrontation*, ed: Gerrit J. Reinink, Bernard H. Stolte, Peeters, 2002.

Halife B. Hayyât, *et-Târîh*, çev: Ömer Sabuncu, Mahmut Sabuncu, Ankara: Ankara Okulu, 2019.

İbn A'sem, *el-Fütûh*, c.I, çev: Mehmet Cevher Caduk, Ankara: Ankara Okulu, 2020.

İbn Cerîr et-Taberî, *Tarihu 'l-Taberî*, c.III, çev: Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu, 2019.

İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü 'l-Megâzî*, çev: Ramazan Önal, Ahmet Şen, Ankara: Ankara Okulu, 2019.

Kaegi Walter, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge: CUP, 2005.

Kaegi Walter, *Heraclius Emperor of Byzantium*, Cambridge: CUP, 2003.

- Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev: Yusuf Gedikli, İstanbul: Selenge, 2006.
- Khazdan Alexander, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.II-III, New York: OUP, 1991.
- Kirakos Gandzakets 'i's History of the Armenians*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1986.
- Maksymiuk Katarzyna Iwona, "Destruction of the ādur gušnasp temple in ādurbādagān as a revenge for abduction of the Holy Cross from Jerusalem in the context of the letters of Heraclius," *ИСМОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА (Istoriya Drevnego Mira)*, Udc 94 (357).
- Mauricce's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, çev: George T. Dennis, Philadelphia: UPP, 1984; Türkçe çev; *Strategikon – Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, çev: Volkan Atmaca, İstanbul: Kırmızıkedî, 2010.
- Mitchell Stephen, *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*, b.2, Blackwell, 2015.
- Nicephori Patriarchae Constantinopolitani, *Breviarium Historicum*, ed-çev: Cyril Mango, Washington: Dumbarton Oaks, 1990.
- Norwich John Julius, *Bizans – Erken Dönem (MS 323-802)*, çev: Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalıcı, 2013.
- Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, b.7, çev: Fikret İşiltan, Ankara: TTK, 2011.
- Öztürk Engin, *Bizans Döneminde Anadolu'da Yaşayan Ermeniler*, İstanbul: Urzeni, 2020.
- Pourshariati Parvaneh, *Decline and Fall of Sāsānian Empire*, London: I.B. Tauris, 2008.
- The Armenia History attributed to Sebeos*, çev: R.W. Thomson, Liverpool: LUP, 1999.
- The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, çev: R.H. Charles, London: Williams&Norgate, 1916.
- The Chronicle of Zuqnin (Parts III and IV. A.D. 488-775)*, çev: Amir HARRAK, Canada: PIMS, 1999.

The History of the Theophylact Simocatta, çev: Micheal Whitby, Mary Whitby, Oxford: Clarendon, 1997.

Theophanis, *Chronographia*, ed: Carolous de Boor, Lipsiae, 1883.

Timothy Venning, *A Chronology of the Byzantine Empire*, New York: Palgrave, 2006.

Treadgold, *A History of the Byzance State and Society*, California: SUP, 1997.

Umar Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp, 1993.

Vasiliev Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev: Tevabil Alkaç, İstanbul: Alfa, 2016.

Yayın Geliş Tarihi: 27.06.2022

Yayına Kabul Tarihi: 29.11.2022

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Dişlioğlu, İlnur. "Japonya'dan Bir Mektup Stratejik Suskunluk: Ermenilerin Sessizliği."
Ermeni Araştırmaları, Sayı 72 (2022): 133-135.

Kitap Tahlili

JAPONYA'DAN BİR MEKTUP STRATEJİK SUSKUNLUK: ERMENİLERİN SESSİZLİĞİ

(A LETTER FROM JAPAN, STRATEGICALLY MUM:
THE SILENCE OF ARMENIANS)

İlnur DİŞLİOĞLU*

Kitap Adı: Japonya'dan Bir Mektup, Stratejik Suskunluk: Ermenilerin Sessizliği

Yazar: Iver Torikian

Yayınevi: Terazi Yayıncılık

Yayın yeri: Ankara

Dil: Türkçe

Sayfa Sayısı: 42

ISBN: 987-605-69199-8-5

"Biz Ermeniler; Fransız ordusunun desteğiyle 1919 yılında Türkiye'yi işgal edip, çok sayıda katliam gerçekleştirerek bunun karşılığını vermişiz. Özellikle Oltu ilçesinin ciddi derecede

* ORCID: 0000-0003-0756-6464
AVİM Uygulamalı Eğitim Programı Katılımcısı

yağmalanmış olduğu anlaşılıyor. Tüm Türk tarihçilerin bildiği üzere, Atatürk'ün milliyetçi ordusunu Ermenistan'a saldırmaya mecbur bırakan Avrupa hükümetlerinin herhangi "oyalanması" değil — bu saldırıların. Ancak Batılıların çoğunluğu, özellikle Amerikalılar; gerçeği araştırmak yerine, Balakian'ın ve diğer Ermenilerin hikayelerini kabul etme eğilimindedir. Bu; Türkiye'nin halkı için hem üzücü hem de haksız bir durum.¹"

İncelemede bahsedeceğimiz kitap, Iver Torikian tarafından kaleme alınan mektupların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Torikian Türkiye'de doğan Ermeni asıllı bir baba ve Alman asıllı bir anne tarafından ABD'de doğmuştur. 2021'de AVİM'e Ermeni asıllı akademisyenlerin ve Ermeni halkının Ermenistan-Türkiye ilişkileri hakkında inandıkları yanlışları öne sürmek ve tarih hakkında doğruları ortaya çıkarmak için bu mektupları göndermiştir. Şu an Japonya'da ikametgah etmekte olup İngilizce öğretmenliği yapmaktadır.

Iver Torikian'ın kaleme aldığı mektuplar bir çözümlene niteliğinde (?) olmakla beraber mektupların içinde bazı hatıralarını ve çeşitli Ermeni akademisyenlerin ele aldıkları eserler hakkında yaptığı yorumlar bulunmaktadır. Mektuplar beş bölümden oluşmakla beraber ilk bölümde Ermenilerle yaşadığı çeşitli anıları anlatıp Ermeniler hakkında çözümlenmeler yapmakta sonraki dört bölümde ise çeşitli Ermeni akademisyenleri ve onların eserlerini incelemektedir. Torikian'ın genel diline baktığımızda ise kendisi Ermeni halkının Türkiye'ye yaptığı haksızlıkları öne çıkarmaya çalışmaktadır. Torikian Ermeni halkının 1. Dünya Savaşı sırasında çektiği acıları kabullenmekte ancak bu sırada sadece Ermenilerin değil Türk halkının da çokça acı çektiğini belirtmektedir. İleriki bölümlerde Ermeni akademisyenleri incelerken bu konunun üzerinde bolca durduğunu gözlemleyebiliriz.

Kitabın beş bölümden oluştuğundan bahsetmiştik. İlk bölüm bahsettiğimiz gibi Torikian'ın hayatı hakkında kısa bilgiler vermesi ve Ermeniler hakkında yaptığı yorumlardan oluşmaktadır. Bölümde aile üyelerinin ve bazı Ermeni komşularının Türkiye hakkında yaptığı haksız yorumlardan bahsetmektedir. Örneğin, Kanada'da yaşayan bir kuzenin yanındayken, kuzeninin şu şekilde bir yorum yaptığına şahit olmuştur: "Yahudiler küçük farelerdir. Türkler ise sıçandır."² Bölümün ileriki kısımlarına baktığımızda Türkiye-Ermenistan arasındaki düşmanlığın daha çok Türklere zarar verdiğini belirtmiş, Ermeni halkının Türkiye'ye karşı uyguladığı yanlış düşmanlığın Türk hükümetini

1 Iver Torikian, Japonya'dan Bir Mektup Stratejik Suskunluk: Ermenilerin Sessizliği, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2021, s.21

2 Torikian, 4

uluslararası alanda zarara soktuğunu belirtmiştir. Bu sebeplerden ötürü ise bu mektupları yazmaya karar verdiğini belirtmiştir.

İkinci bölüme baktığımda ise çeşitli Ermeni yazarlar hakkında incelemelere başladığını gözlemleyebiliriz. Yazısına Khatchadourian'ın *The New Yorker* makalesiyle başlamış ve makalenin yazarı hakkında gerçeği çarpıtıldığı yorumu yapmıştır. Makale hakkında; “Makalenin *The New Yorker* kadar prestijli bir dergide yer almış olması beni hala şaşırtıyor. Batılılar tarafından yalnızca böylesi yazılar okunduğu zaman tarih muazzam ölçüde çarpıtılmış oluyor.”³ Bu makale üzerinden Ermeniler kadar da Türklerin de acı çektiğini belirtmiştir. Bölümün ilerleyen kısımlarında Meline Toumani'nin yazdığı “Bir Varmış Bir Yokmuş” kitabından bahsetmektedir. Toumani hakkında Türkleri olumlu bir şekilde açıkladığını söylemiş ve doğruları yazmasına rağmen kitabının Ermeni medyası ve Ermeni halkı tarafından dışlandığını üzülenek belirtmiştir.

Üçüncü bölüme geçtiğimizde ise ilk olarak Hınçak ve Taşnakların Ermeni medyasında görüldüğü kadar masum olmadığını anlatan bazı kanıtlar sunmuştur. Bu kanıtları ise California üniversitesi tarafından yayınlanan *The Armenian Revolutionary Movement* kitabından sunmuştur. Bölüme genel bir bakış sunduğumuzda 1. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin uyguladığı şiddet eğilimlerini doğru şekilde sunan Ermeni yazarların Ermeni diasporası tarafından reddedildiği yorumunu öne çıkarmaktadır. Buna örnek olarak ise şu yorumu yapmaktadır: “Ne yazık ki Suny'nin ve diğer daha tarafsız Ermenilerin çalışmaları halk arasında fazla okunmuyor ve tartışılmıyor, kitaplarının ise çok düşük düzeyde tanıtımı yapılıyor.”⁴ Bölümün sonunda Torikian çoğu Ermeni yazarların genel olarak gerçeği gizli tuttuğu ve olaylar hakkında sessiz kaldığını belirtmektedir.

Dördüncü ve beşinci bölüme baktığımızda ise Torikian'ın Ermenistan ve Türkiye tarihi hakkında daha fazla araştırma yaptığını gözlemliyoruz. Önceki bölümlerde olduğu gibi Ermeni yazarlar hakkında yorumlar yapmış ve Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin düzelmesi için Ermeni halkının kininden vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir.

Yazarın kaleme aldığı mektupların türü “açık mektup”tur. Akademik yazılar için uygun bir mektup örneğidir. Ermenistan ve Türkiye hakkında araştırma yapacak insanlar için aydınlatıcı bir mektup derlemesidir.

3 Torikian, 10

4 Torikian, 19

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araŐtırmaların yayınlanması, akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartıŐmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 72 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenlerin, uzmanların lisansüstü öğrencilerinin Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araŐtırmalarına ilişkin makaleleri bulunmaktadır. Ermeni Araştırmaları dergisinin bütün sayılarına <https://avim.org.tr/tr/Dergiler/Ermeni-Arastirmalari#sayilar> adresinden ulaŐılabilir.

Ermeni Araştırmaları dergisi EBSCO ve TRDİZİN tarafından taranmaktadır.

Bu makale çağırısı **73. sayı** içindir. Makale son gönderim tarihi **15 Mart 2023**'dir.

Yayın İlkeleri ve Yayın Politikası

Ermeni Araştırmaları Dergisi yılda 2 (iki) defa, Mayıs ve Kasım aylarında, yayınlanır. Derginin dili Türkçedir.

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıŐ ve yayımına karar verilmemiş, orijinal çalışmalar olmalıdır.

Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dille **Chicago Stilinin 17. sürümüne** uygun olarak yazılmış olmalıdır. Dergi tarafından belirlenen yazım kurallarına uygun olmayan makaleler değerlendirmeye alınmamaktadır. (Yazım kuralları için bkz. <http://dergipark.gov.tr/erma/writing-rules>)

Dergi *Ermenistan siyaseti, Ermenistan tarihi, Ermenistan'da kültür ve sosyopolitik gelişmeler, Ermenistan'ın bölgesel ve uluslararası politikaları, Ermenistan-Türkiye ilişkileri, Ermenistan-İran ilişkileri, Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri, Ermenistan-ABD İlişkileri, Ermenistan-AB ilişkileri* gibi konu başlıkları altındaki çalışmalar kabul etmektedir.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açılarından mümkün olan en kısa sürede ön değerlendirmeden geçirilerek, yayın kurulu incelemesine gönderilir.

Yayın kurulunca uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman en az 2 (iki) hakeme gönderilir. Yayınlanma kararı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Takip edilen Hakem sistemi Çift kör hakem sistemidir. Hakem raporları gizlidir. (Ermeni Araştırmaları dergisi ilgili hakem raporlarını 5 yıl süreyle saklar.) Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Kabul edilen eserin yayınlanma süreci, eserin alındığı tarihten itibaren 2-8 ay sürmektedir.

Dergiye makale gönderimi ücretsizdir. Yayına kabul edilen makaleden de hiç bir ücret talep edilmez.

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları dergisinde yayımlanan makalelerde belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

Dipnot ve kaynakça yazımında Chicago Manual of Style'a uyulması gerekmektedir. Bu kuralların güncel haline şu bağlantıdan erişilebilir. http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır.
2. Makalelerin, Dergipark sistemi üzerinden iletilmesi gerekmektedir. E-posta yolu ile gönderilen makaleler dikkate alınmayacaktır.
3. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir. Yayın kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
5. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
6. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,15 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Ana başlıklar 12 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların MS Word formatında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5.000 ve azami 10.000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Gönderilen yazıların başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir:
 - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
 - Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
 - Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
 - Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. (Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır)
6. Yazar adı, sağ köşeye, koyu, 12 punto olarak yazılmalı; dipnot verilerek unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Makaleye konulacak ekler varsa kaynakçadan sonra her birine ayrı numara verilerek konulmalıdır. İçerikleriyle ilgili açıklama ekin alt kısmına 10 punto ile yazılmalıdır.
8. Makale sonunda, Araştırmacıların Katkı Oranı beyanı, varsa Destek ve Teşekkür Beyanı, Çatışma Beyanına yer verilmelidir.



SİPARİŞ FORMU

Sayın Okuyucularımız

Sürelî yayınlarımız tüm arşiviyle AVİM websitesi ve Dergipark sistemi üzerinden açık erişime sunulmaktadır.

Dergi arşivimiz ve açık erişime sunulan diğer tüm yayınlarımız için www.avim.org.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Diğer taraftan, yayınlarımızı basılı olarak edinmek isteyen okuyucularımız için abonelik ve diğer kitap ücretleri aşağıdadır.

Adı : Adres :
Soyadı :
Telefon :
E-mail :

Aboneliklerimiz

- | | |
|--|---------------|
| <input type="checkbox"/> Ermeni Araştırmaları Dergisi - 6 Aylık | Yıllık 90 TL |
| <input type="checkbox"/> Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık | Yıllık 90 TL |
| <input type="checkbox"/> Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı | Yıllık 60 TL |
| <input type="checkbox"/> Avrasya Dünyası / Eurasian World Dergisi - 6 Aylık | Yıllık 100 TL |

Kitaplar

- | | |
|---|-------|
| <input type="checkbox"/> Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı)
Derleyen: Ömer Engin LÜTEM | 15 TL |
| <input type="checkbox"/> Armenian Diaspora - Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia / Turgut Kerem TUNCEL | 35 TL |
| <input type="checkbox"/> Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri
Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR | 25 TL |
| <input type="checkbox"/> Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus | 20 TL |
| <input type="checkbox"/> Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine / Bilâl N. ŞİMŞİR | 20 TL |
| <input type="checkbox"/> Ermeni Sorunuyla İlgili İngiliz Belgeleri (1912-1923) /
British Documents on Armenian Question (1912-1923) / Tolga BAŞAK | 30 TL |
| <input type="checkbox"/> Türk Ermeni İlişkileri Üzerine
Ömer Engin Lütem Konferansları 2021 / Editör: Alev Kılıç | 60 TL |
| <input type="checkbox"/> Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset /
Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler / Editörler: Ayşegül AYDINGÜN - İsmail AYDINGÜN | 40 TL |

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası: Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221



AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

The screenshot displays the AVİM website interface. At the top, there is a navigation bar with the AVİM logo and the text "AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ / CENTER FOR EURASIAN STUDIES". Below the navigation bar, there is a main banner area with a large image and text. The main content area is divided into several sections: "YORUMLAR" (Comments), "ETKİNLİKLER" (Events), "ANALİZLER" (Analyses), and "RAPORLAR - KONFERANS KİTAPLARI" (Reports - Conference Books). The "YORUMLAR" section features a prominent article titled "GÜNCCEL GELİŞMELER İÇİNDE TÜRKİYE'NİN DURUMU" (Current Developments in Turkey's Situation) by Prof. Dr. Aytaç ÖZKAN. The "ETKİNLİKLER" section lists various events, including "EDİTÖR VE YAZARLARININ İZLENİMLERİ" (Editors and Authors' Impressions) and "GÜNCEL GELİŞMELER İÇİNDE TÜRKİYE'NİN DURUMU" (Current Developments in Turkey's Situation). The "ANALİZLER" section includes articles like "KAZAN BARI" (The Armistice of Mudanya) and "NAZİLERİN YERİNDİ" (The Nazis are Gone). The "RAPORLAR - KONFERANS KİTAPLARI" section features reports such as "MONGOLIA ON THE EVE OF THE 15TH ASIA" and "PROJECTIONS FOR THE FUTURE OF TURKISH". On the right side of the page, there is a sidebar with a search bar, a "DÜYURULAR" (Announcements) section, and a "GAYİMORGE" section. The "DÜYURULAR" section includes an announcement for the "15 TEMMUZ 2016 TARİHİNDE İZMİR'DE YERLEŞTİRİLEN TÜRKİYE'NİN DURUMU" (The Situation of Turkey in Izmir on July 15, 2016). The "GAYİMORGE" section features a tweet from AVİM (@AVIMorg) about a new article by Prof. Dr. Aytaç ÖZKAN.

www.avim.org.tr

ISSN: 1303-068X



9 771303 068004

Fiyatı: 45 TL